

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук і соціальних технологій

Кафедра політології

Магістерська робота

Другий (магістерський) рівень вищої освіти

на тему «**Порівняльний аналіз висвітлення подій Голодомору в
гамбурзьких виданнях різного політичного спектру (1932-1933 рр.)**»

Виконала: здобувачка вищої освіти
2-го року навчання
освітньої програми «Політологія»
спеціальності С 2

Буруль О.С.

(прізвище та ініціали)

Керівник Борщик Я.С., старший викладач

(прізвище та ініціали, вчене звання)

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

(прізвище та ініціали)

«_____»

20 р.

Київ – 2026

План роботи

ВСТУП.....	3
I. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕНЬ ГОЛОДОМОРУ З ВИКОРИСТАННЯМ МАТЕРІАЛІВ ПРЕСИ	6
1.1 Пресові матеріали в контексті джерелознавчих студій Голодомору.....	7
1.2 Англomовна медіаісторіографія Голодомору.....	10
1.3 Дослідження Голодомору з використанням французької, італійської, польської, західноукраїнської та радянської преси.....	14
1.4 Німецька історіографія голоду в радянській Україні на основі пресових матеріалів.....	17
II. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ НА ОСНОВІ ПРЕСОВИХ ДЖЕРЕЛ.....	21
2.1 Модель Ентмана та типологія фреймів.....	22
2.2 Підходи до визначення фреймів в текстах.....	26
2.3 Методологія дослідження.....	31
III. АНАЛІЗ КОРПУСУ МАТЕРІАЛІВ ГАМБУРЗЬКОЇ ПРЕСИ 1932–1933 РР. ПРО ГОЛОД В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.....	36
3.1 Медіаринок Гамбурга 1932-1933 рр.....	36
3.2 Преса Веймарської республіки про голод в Україні.....	43
3.2.1 Комуністична преса: стратегії заперечення.....	43
3.2.2 Соціал-демократична преса: передвиборча боротьба.....	53
3.2.3 Ліберальна та нейтральна преса: економічний погляд.....	57
3.2.4 Націонал-соціалістична преса: відсутність зацікавленості.....	59
3.3 Фреймування повідомлень про голод в Україні після встановлення нацистського режиму.....	63
3.3.1 Ліберальна та нейтральна преса: заклики про допомогу та засудження комунізму.....	64
3.3.2 Націонал-соціалістична преса: антирадянська пропаганда та стратегія невтручання.....	79
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	103
ДОДАТОК А.....	112

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема репрезентації Голодомору 1932–1933 рр. у міжнародному інформаційному просторі залишається однією з ключових для розуміння як історії цієї трагедії, так і механізмів поширення інформації та формування публічного знання про неї. Особливий інтерес становить німецькомовна преса початку 1930-х років, яка, на відміну від англомовної преси, залишається мало дослідженою. Незважаючи на складний трансформаційний період, що переживала Німеччина, її преса продовжувала відстежувати події на міжнародній арені.

Регіональний фокус на пресі Гамбурга обрано з огляду на особливий статус цього міста. Гамбург був другим за величиною містом Німеччини, ключовим портовим, торговельним та медіацентром, що підтримував інтенсивні міжнародні зв'язки. У 1932 р. там виходило щонайменше 24 щоденних періодичних видань, які представляли весь політичний спектр Веймарської республіки. Така структура медіаринку робить гамбурзьку пресу показовим, хоча й не вичерпним, прикладом німецького газетного дискурсу міжвоєнного періоду.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю переосмислення медійних механізмів конструювання історичної реальності. У цьому контексті особливого значення набуває теорія фреймінгу, яка дозволяє дослідити не лише зміст повідомлень, а й способи їх подачі та інтерпретації.

Мета дослідження – на основі якісного фрейм-аналізу публікацій гамбурзької преси 1932–1933 рр. реконструювати фреймінгові стратегії висвітлення подій Голодомору в Україні та встановити зв'язок між ідеологічним спрямуванням видань і способами медійного представлення голоду в радянській Україні.

Завдання дослідження:

1. Систематизувати історіографію медіависвітлення Голодомору, зокрема, німецькомовного сегмента;
2. Реконструювати структуру медіаринку Гамбурга в 1932-1933 рр.;
3. Окреслити теоретичні основи дослідження через огляд концепцій фреймінгу від соціологічних витоків до операціональних моделей медіааналізу;
4. Селекціонувати матеріали про Голодомор з цифрового архіву пресових видань м. Гамбург 1932 – 1933 рр. на основі суцільного перегляду доступних у цифрових архівах номерів гамбурзьких газет за 1932–1933 рр.;

5. Розробити кодбук фреймінгових інструментів-маркерів, що зустрічалися в гамбурзькій преси 1932-1933 рр. ;
6. Виокремити основні фрейми, які гамбурзька преса застосовувала для висвітлення голоду в Україні, та проаналізувати їхнє розподілення за політичним спрямуванням видань і за двома хронологічними проміжками – до і після 30 січня 1933 р.

Об’єкт дослідження – історіографія та джерельна база досліджень Голодомору на основі друкованих видань 1930-х рр.

Предмет дослідження – матеріали гамбурзької преси 1932 – 1933 рр. про голод в радянській Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є якісний контент-аналіз із кодуванням на основі наперед визначених категорій, наближений за своєю логікою до мануально-холістичного фрейм-аналізу. Для реалізації окремих завдань застосовано: системний і порівняльно-історичний методи – для опрацювання історіографічного матеріалу та теоретичних концепцій фреймінгу; описово-аналітичний метод – для реконструкції структури медіаринку Гамбурга 1932–1933 рр.; метод суцільного перегляду джерел – для формування аналітичного корпусу; метод фрейм-аналізу із застосуванням набору з десяти фреймінгових інструментів-маркерів – для ідентифікації домінуючих фреймів окремих публікацій.

Джерельна та інформаційна база дослідження. Емпіричною базою роботи слугує 91 публікація з дванадцяти гамбурзьких щоденних газет 1932–1933 рр., представлених у двох цифрових архівах — загальнонімецькому *Deutsches Zeitungsportal* та регіональному *Hamburg Zeitungen Digital*. До корпусу увійшли видання різного ідеологічного спрямування: комуністичні (*Hamburger Volkszeitung*, *Norddeutsche Zeitung*), соціал-демократичні (*Hamburger Echo*, *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*), ліберальні та нейтральні (*Hamburger Fremdenblatt*, *Hamburgischer Correspondent und Hamburgische Börsenhalle*, *Bergedorfer Zeitung*, *Billstädter Zeitung*, *Wilhelmsburger Zeitung*) та націонал-соціалістичні (*Hamburger Tageblatt*, *Harburger Anzeigen und Nachrichten*). Доступні в цифрових архівах 12 видань покривають приблизно 67% друкованої преси Гамбурга 1932 р. Допоміжною джерельною базою слугує «Довідник німецької щоденної преси» 1932 р. (*Handbuch der deutschen Tagespresse*), на основі якого реконструйовано кількість накладів та політичне спрямування видань.

Теоретичну й історіографічну базу становлять праці класиків студій Голодомору (Р. Конквест, Дж. Мейс, Р. Девіс і С. Уїткрофт, А. Граціозі, Е. Епплбом, Т. Снайдер, Н. Наймарк, С. Кульчицький, Р. Пиріг, В. Марочко, Г. Боряк, Л. Гриневич, А. Козицький, О. Рудницький, Н. Левчук, О. Воловина), дослідження медіависвітлення Голодомору (М.

Каринник, С. Тейлор, Л. Луцюк, Т. Черфас та інші) і праці з теорії фреймінгу (Г. Бейтсон, Е. Гофман, Р. Ентман, В. Гемсон і А. Модільяні, Ж. Пан і Г. Косіцкі, Т. Гітлін, Б. Шойфеле, К. де Вреесе, Г. Семетко і П. Валкенбург, Дж. Гербнер, Г. Тачман, М. Маккомбс і Д. Шоу, Д. Галлін і П. Манчіні, Й. Маттес, Ж. Еллюль).

Наукова новизна. Вперше здійснено систематичний фрейм-аналіз німецькомовної регіональної преси у висвітленні подій Голодомору 1932–1933 рр. на матеріалах гамбурзьких щоденних газет та розроблено операціоналізований кодбук із десяти фреймінгових інструментів-маркерів, адаптований для аналізу німецької періодики міжвоєнного періоду на тему голоду в радянській Україні. Розроблено типологію фреймів медіависвітлення Голодомору шляхом виокремлення чотирьох тематичних фреймів (нейтрально-оповідальний, емпатично-співчутливий, антикомуністична пропаганда, комуністична пропаганда).

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані у наукових студіях з історії Голодомору, медіаісторії міжвоєнного періоду та теорії фреймінгу; для подальшого опрацювання німецькомовного газетного корпусу на ширшій географічній основі (планується продовження на рівні PhD-програми).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатка. Перший розділ «Історіографія та джерелознавчий аспект досліджень Голодомору з використанням матеріалів преси» містить чотири підрозділи і присвячений огляду наукової літератури з англомовної, франкомовної, італійської, польської, західноукраїнської, радянської та німецькомовної традицій. Другий розділ «Теоретична рамка та методологія дослідження Голодомору на основі пресових джерел» складається з трьох підрозділів і охоплює виклад моделі Р. Ентмана і типології фреймів, огляд підходів до визначення фреймів у текстах та опис методології власного емпіричного дослідження. Третій розділ «Аналіз корпусу матеріалів гамбурзької преси 1932-1933 рр. про голод в радянській Україні» містить три підрозділи. В першому підрозділі описується медіаландшафт Гамбурга у 1932–1933 рр. Два наступні підрозділи присвячені аналізу матеріалів з газет Гамбурга 1932–1933 рр. та виявленню фреймів, що використовувалися для подачі повідомлень про голод в радянській Україні у пресі Веймарської республіки (комуністичній, соціал-демократичній, ліберальній і нейтральній, націонал-соціалістичній) та у ліберальній/нейтральній і націонал-соціалістичній пресі після встановлення нацистського режиму. Загальний обсяг роботи становить 114 сторінок, з яких 91 сторінок основного тексту. Робота містить 7 таблиць. Список використаної літератури налічує 119 позицій. Список використаних джерел – 95. До роботи додано один додаток.

Розділ І. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕНЬ ГОЛОДОМОРУ З ВИКОРИСТАННЯМ МАТЕРІАЛІВ ПРЕСИ

З набуттям незалежності України вітчизняні та зарубіжні науковці здійснили справжній прорив у дослідженні Голодомору, беручи до уваги найрізноманітніші аспекти, як-от термінологія, правова кваліфікація, причини і механізми реалізації каральної заготівельної політики, демографічні втрати, регіональна специфіка голоду та інше.

Класиками студій із дослідження Голодомору є британський історик Роберт Конквест¹, Джеймс Мейс², Р. В. Девіс та Стівен Уїткрофт³, Андреа Граціозі⁴. Найповнішим англomовним синтезом теми стала монографія Енн Епплбom «Червоний голод: Сталінська війна проти України» (*Red Famine: Stalin's War on Ukraine*, 2017), написана на основі широкої бази українських і російських архівів.⁵ Тімоті Снайдер вписав Голодомор у ширший контекст масового насильства між двома тоталітарними режимами.⁶ Норман Наймарк розглядав місце Голодомору серед сталінських геноцидів.⁷

В українській науці визначальну роль відіграв Станіслав Кульчицький, чиї праці заклали основу визнання геноцидної природи Голодомору.⁸ Документальну базу дослідження Голодомору істотно розширив Руслан Пиріг, упорядкувавши збірник із понад тисячею архівних документів,⁹ а хронологію подій систематизували Василь Марочко та Ольга Мовчан.¹⁰ Геннадій Боряк здійснив масштабну роботу з виявлення, систематизації та опису архівної документальної спадщини Голодомору, включно з описом розсекречених фондів радянських органів влади.¹¹ Людмила Гриневич реалізувала масштабний проєкт багатотомної хроніки колективізації та голоду 1927–1933 рр., ввівши до наукового обігу

¹ Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (New York: Oxford University Press, 1986).

² U.S. Commission on the Ukraine Famine, *Investigation of the Ukrainian Famine, 1932–1933: Report to Congress* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1988).

³ R. W. Davies and Stephen G. Wheatcroft, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004).

⁴ Andrea Graziosi, "The Soviet 1931–1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible, and What Would Its Consequences Be?" *Harvard Ukrainian Studies* 27, nos. 1–4 (2004–2005): 97–115.

⁵ Енн Епплбom, *Червоний голод. Війна Сталіна проти України* (Київ: HREC PRESS, 2018).

⁶ Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (New York: Basic Books, 2010).

⁷ Norman M. Naimark, *Stalin's Genocides* (Princeton: Princeton University Press, 2010).

⁸ Станіслав Кульчицький, *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид* (Київ: Наш час, 2008); Станіслав Кульчицький, *Чому він нас знищував? Сталін і український голодомор* (Київ: Україна, 2007).

⁹ Руслан Пиріг, упоряд., *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: документи і матеріали* (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007).

¹⁰ Василь Марочко та Ольга Мовчан, *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: хроніка* (Київ: Києво-Могилянська академія, 2008).

¹¹ Г. В. Боряк та Г. В. Папакін, «Голодомор в Україні 1932–1933: реєстр архівних документів, опублікованих у 1990–2007 рр.», у *Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 рр. в Україні* (Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2008), 422.

значний масив регіональних документів.¹² Усноісторичні джерела про Голодомор представлені в працях Тетяни Боряк.¹³

Суттєвим внеском у демографічні студії стали праці Омеляна Рудницького, Наталії Левчук та Олега Воловини, що застосували сучасні статистичні методи для реконструкції надсмертності в Україні у 1932–1933 рр.¹⁴ Андрій Козицький зосередився на геноцидній природі голоду в Україні¹⁵ та на стратегіях її заперечення¹⁶.

Поруч із цими класичними працями про Голодомор розвинувся цілий напрям джерелознавчих студій із цієї проблематики, предметом дослідження яких стала тогочасна преса, на сторінках якої доносилися інформація про Великий голод у радянській Україні.

1.1 Пресові матеріали в контексті джерелознавчих студій Голодомору

Джерельна база дослідження Голодомору формувалася повільно й нерівномірно. До початку 1990-х років дослідники були змушені спиратися переважно на усну історію – спогади очевидців, свідчення емігрантів, а також дипломатичну кореспонденцію іноземних представництв¹⁷. Із відкриттям радянських архівів ситуація змінилася: у науковий обіг увійшли документи партійних і державних органів, статистичні матеріали, службові звіти. Це суттєво розширило можливості реконструкції подій 1932–1933 років.

Геннадій Боряк пропонує класифікацію джерел про Голодомор, виділяючи п'ять основних груп¹⁸:

1. архівні документи центральних органів влади СРСР;
2. архівні документи вищого керівництва Української РСР;
3. архівні документи місцевих рад (областей, міст, районів);
4. переписка іноземних дипломатів та матеріали зарубіжної преси;
5. листи, скарги, петиції, щоденники.

Саме четверту групу – дипломатичну кореспонденцію та публікації іноземної преси – дослідник називає найменш вивченою. Причин цьому може бути декілька. По-перше, на

¹² Л. В. Гриневич, *Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933* (Київ: Критика, 2008-2016).

¹³ Т. Боряк, *Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень*, відп. ред. О. Даниленко (Київ: ТОВ "Юрка Любченка", 2024).

¹⁴ Omelian Rudnytskyi, Natalia Levchuk, Oleh Wolowyna, Pavlo Shevchuk, and Alla Kovbasiuk, "Demography of a Man-Made Human Catastrophe: The Case of Massive Famine in Ukraine 1932–1933," *Canadian Studies in Population* 42, nos. 1–2 (2015): 53–80.

¹⁵ А. М. Козицький, *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у XX столітті (причини, особливості, наслідки)* (Львів: Літопис, 2012).

¹⁶ Андрій Козицький, *Велика брехня: методи, наративи та динаміка заперечення Голодомору* (Львів: Апіорі, 2024).

¹⁷ Olga Andriewsky, "Towards a Decentred History: The Study of the Holodomor and Ukrainian Historiography," *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2, no. 1 (2015): 18-19.

¹⁸ Hennadii Boriak, "Holodomor Archives and Sources: The State of the Art," *The Harriman Review* 16, no. 2 (November 2008): 27-31, <https://doi.org/10.7916/D8-5TZ8-A533>.

відміну від радянських архівів, ці джерела не мають єдиного центру зберігання – вони розпорошені по різних архівах та бібліотеках. По-друге, робота з ними вимагає знання мов, доступу до іноземних архівів і організації дороговартісних поїздок. По-третє, дипломатичні звіти та іноземні газетні публікації формувалися поза радянським простором і залежали від обмежених каналів інформації, чуток, офіційних заяв Москви, а також від власних політичних інтересів відповідних держав.

Це складний пласт матеріалу, який потребує міждисциплінарного підходу – поєднання історії міжнародних відносин, медіаісторії та дискурс-аналізу. Крім того, іноземна преса довгий час сприймалася як вторинне джерело – похідне від дипломатичних донесень або агентурних повідомлень. Однак саме преса фіксує процес публічного осмислення подій, відображає інформаційні обмеження, політичні симпатії редакцій, а також динаміку зміни риторики. Вона не лише передає факти, а й демонструє, як ці факти були інтерпретовані та вписані в ширший міжнародний контекст.

Голодомор був однією з найбільш замовчуваних подій в Радянському Союзі. Радянська влада намагалася витіснити будь-які згадки про нього з медіапростору¹⁹. Як зазначила Енн Епплбом, *«у офіційному радянському світі українського голоду, як і ширшого радянського голоду, не існувало... він не існував у газетах, він не існував у публічних промовах... реакцією на голод 1933 року стало повне заперечення – і всередині Радянського Союзу, і за кордоном»*²⁰. Проте інформація все ж просочувалася в закордонні газети – через свідчення очевидців, листи з України чи звіти іноземних консулів. Саме тому міжнародна преса зберігає в собі безцінний пласт інформації про Великий голод.

Перш ніж ця джерельна база почала опрацьовуватися академічними методами, перші спроби зафіксувати, що саме писала преса про голод, здійснювали самі ж журналісти та представники української еміграції.

Одним із перших, хто використав тогочасні газети як джерело інформації про Голодомор, був український соціолог та політолог Ольгерд-Іполит Бочковський (1885–1939). У своїй роботі «Голод на Україні» 1934 року він писав: *«Під цим оглядом вірогідним джерелом є, зокрема, писання багатьох закордонних кореспондентів, що стало перебувають у СРСР, добре знають московську мову й місцеві відносини, які знаменито*

¹⁹ Андрій Козицький, *Велика брехня. Методи, нарративи та динаміка заперечення Голодомору* (Харків: Панов А. М., 2023).

²⁰ Енн Епплбом, *Червоний голод. Війна Сталіна проти України* (Київ: HREC Press, 2025), ст.291.

відрізняють «потьомкінські села», спеціально призначені для того, щоб дурити закордонних туристів, від прозаїчної та брудної совітської дійсності»²¹.

Бочковський згадує газети, які повідомляли світу про голод в Україні. Це британські *Manchester Guardian*, *Daily Telegraph*, *Morning Post*; французькі *Le Matin*, *Dépêche de Toulouse*, *Le Temps*, *Le Figaro*, *L'Information*; німецькі *Kölnische Zeitung*, *Vossische Zeitung*, *Berliner Börsen-Courier*, *Hamburger Nachrichten*, *Germania*; італійська *La Stampa*; ватиканський *Osservatore Romano*; австрійські *Reichspost* та *Neues Wiener Journal*; швейцарські *Journal de Genève*, *Gazette de Lausanne*, *Neue Zürcher Zeitung*, *Basler Nachrichten*, *Basler Volksblatt*, *Neue Basler Zeitung*; голландські *De Telegraaf*, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*; бельгійські *Jerdal*, *Gazette van Gent*, *De Landwacht*.

Особливу увагу дослідник приділяє центральноєвропейській пресі: польським газетам *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, *Czas*, *Kurier Warszawski*; та чеським – *Právo lidu*, *Večerník*, *Rada Slova*, *Národní osvobození*, *Národní politika*, *Národní listy*, *Venkov*, *Zenoka*. Також він спирається на повідомлення львівської «Діло», замітки якої стали джерелом інформації і для багатьох закордонних видань.

У 1934 році в Нью-Йорку було видано збірник «Голод в Україні» (*Famine in Ukraine*), підготовлений Спільною українських організацій США (*United Ukrainian Organizations of the United States*)²², який включав тогочасні газетні звіти як доказову базу. Укладачі збірника відмічають, що газетних статей, присвячених голоду в Україні, є велика кількість, тож їх усі неможливо вмістити у збірку: «Було б суто фізично неможливо перелічити навіть невелику частину європейських та американських газетних повідомлень, що описують жахливі умови в Україні. Тому ми обмежимося лише кількома з цих повідомлень як прикладом решти»²³.

У збірнику наведені цитати *The New York Times* (США), *The Montreal Daily Herald* (Канада), *Detroit News* (США), *The Manchester Guardian* (Британія), *Forwards* (Нью-Йорк, США, газета на їдиш), *Le Matin* (Париж, Франція), *Bunt Młodych* (Варшава, Польща). Також опубліковані репортажі Уайтінга Вільямса для *Answers* (Лондон, Британія) та Вільяма Генрі Чемберлена для *Christian Science Monitor* (Бостон, США).

²¹ Ольгерд-Іполит Бочковський, "Голод на Україні," *Тризуб* (Париж), № 31–32 (1933–1934), републіковано: Holodomor Research and Education Consortium, ст. 83, <https://holodomor.ca/wp-content/uploads/2022/05/Bochkovsky-Article.pdf>.

²² United Ukrainian Organizations of the United States, *Famine in Ukraine* (New York: United Ukrainian Organizations of the United States, 1934), <http://resource.history.org.ua/item/0014226>.

²³ It would be a sheer physical impossibility to enumerate even a small part of the European and American newspaper reports describing the horrible conditions in Ukraine. We will limit ourselves, therefore, to only a few of these reports, as an example of the rest, (переклад автора).

Естонський публіцист і громадський діяч Евальд Амменде у 1935 році видав книгу «Чи має Росія голодувати?» (*Muss Russland hungern?*), що була перевидана англійською під назвою «Людське життя в Росії» (*Human Life in Russia*)²⁴. В книзі, окрім аналізу причин і перебігу голоду, автор звертає увагу на те, як ситуація в Україні висвітлювалася, або, скоріше, замовчувалася у пресі – радянській і західній. Автор зазначає, що Німеччина, Франція, Італія, Британія та США керувалися в першу чергу економічними та політичними мотивами, щоб не приділяти надто багато уваги трагедії в Україні. Польща, країни Балтії та Фінляндія не хотіли дражнити агресивного сусіда. Таким чином, на думку Амменде, ситуація висвітлювалась недостатньо активно в пресі, хоча він згадує певні публікації *New York Times* (США), *Chicago Tribune* (США), *Le Matin* (Франція), *Le Temps* (Франція) та інших.

1.2 Англомовна медіаісторіографія Голодомору

Систематичне академічне вивчення газетних матеріалів про Голодомор починається значно пізніше – у 1960-х роках, із поступовим відступом радянського інформаційного тиску і зростанням дослідницького інтересу на Заході. Першим це поле освоює англомовна наука, і з тих пір її переважання в медіаісторіографії теми залишається очевидним.

Одним із перших, хто звернувся до аналізу преси як академічного джерела, був Дейна Далримпл, чия стаття «Радянський голод 1932-1934» (*The Soviet Famine of 1932–1934*)²⁵ вийшла у журналі «Радянські Студії» (*Soviet Studies*) у січні 1964 року. У своїй роботі Далримпл згадує статті американських *New York Times*, *New York World Telegram*, *New York Evening Journal*, *New York Herald Tribune*, *Foreign Affairs* та *Harper's Magazine*; британських *The Times*, *Manchester Guardian* та *The Morning Post*; французьких *Le Matin* та *Le Temps*. Переважно це репортажі відомих кореспондентів, як-от Гарет Джонс, Малькольм Магерідж, Волтер Дюранті, П'єр Берланд, Ральф Барнс, Юджин Лайонс. Далримпл не лише зафіксував, що тогочасні американські, британські та французькі газети активно писали про Голодомор, а й показав, що їхнє заперечення здійснювалося свідомо.

Канадсько-український дослідник і перекладач Марко Каринник став піонером медіадосліджень Голодомору у 1980-х. У 1983 р. він опублікував у журналі *Commentary* статтю «Голод, який *Times* не помітили» (*The Famine the 'Times' Couldn't Find*)²⁶ – перший детальний академічний аналіз того, як *New York Times* систематично ігнорувала та применшувала голод. У 1986 році у збірнику «Голод в Україні, 1932-1933» (*Famine in*

²⁴ Ewald Ammende, *Human Life in Russia* (Cleveland: John T. Zubal, 1984), 258-281.

²⁵ Dana G. Dalrymple, "The Soviet Famine of 1932–1934," *Soviet Studies* 15, no. 3 (January 1964): 250–84.

²⁶ Marco Carynnyk, "The Famine the 'Times' Couldn't Find," *Commentary*, November 1, 1983, <https://www.commentary.org/articles/marco-carynnyk/the-famine-the-times-couldnt-find/>.

Ukraine, 1932–1933) за редакцією Сербина та Кравченка вийшла його стаття «Підганяючи новини під публікацію: Волтер Дюранті, New York Times та голод в Україні 1933 року» (*Making the News Fit to Print: Walter Duranty, The New York Times and the Ukraine Famine of 1933*)²⁷, де він продовжує досліджувати діяльність Дюранті.

У тому ж збірнику вийшла робота американського історика Джеймса Мейса, який у 1988 році очолив дослідницький напрям у звіті Конгресу США з Українського голоду. У статті «Голод 1933: Дослідження джерел» (*The Famine of 1933: a Survey of the Sources*)²⁸ Мейс називає публікації в тогочасній пресі одними із головних джерел інформації про Голодомор. Він виділяє французьку *Le Matin*, репортажі Вільяма Генрі Чемберлена для *Christian Science Monitor*, Малкольма Маргеріджа для *Manchester Guardian*, Томаса Волкера для газетної мережі Херста (*New York Daily Mirror*, *New York American*, *Chicago Herald-Examiner* та інші) і навіть тексти Волтера Дюранті для *New York Times*. Найбільш детальне висвітлення подій Голодомору Мейс знаходить в україномовних виданнях – у львівському виданні «Діло», канадських «Українському голосі» та «Новому Шляху» і американській газеті «Свобода».

У звіті, що його Мейс презентував перед Конгресом у 1988 р.²⁹, один розділ присвячений радянській пресі (Радянська преса про голод, *Soviet Press on the Famine*), а другий – американській реакції на голод (Американська відповідь на голод, *The American Response to the Famine*). В останньому він також приділяє увагу висвітленню Голодомору в американській пресі – *New York Times*, *The Nation*, *Journal-Gazette*, *Harper's Magazine*, *Foreign Affairs*. Пізніше Мейс розвинув цей аналіз у статті «Американська преса і український голод» (*The American Press and the Ukrainian Famine*)³⁰, опублікованій у збірнику під редакцією Гелен Фейн.

Роберт Конквест також зробив огляд згадок Голодомору в тогочасній англомовній пресі у своїй книзі «Жнива скорботи: радянська колективізація і Голодомор» (*Harvest of*

²⁷ Marco Carynnyk, "Making the News Fit to Print: Walter Duranty, the New York Times and the Ukrainian Famine of 1933," in *The Famine in Ukraine, 1932–1933*, ed. Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986), 67–96, <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16737/file.pdf>.

²⁸ James E. Mace, "The Famine of 1933: A Survey of the Sources," in *The Famine in Ukraine, 1932–1933*, ed. Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986), 45–65, <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16737/file.pdf>.

²⁹ Commission on the Ukraine Famine, *Investigation of the Ukrainian Famine, 1932–1933: Report to Congress* (Washington, DC, 1988).

³⁰ James E. Mace, "The American Press and the Ukrainian Famine," in *Genocide Watch*, ed. Helen Fein (New York: Yale University Press, 1992), 113–34, https://holodomorct.org/wp-content/uploads/2018/09/mace.americanpress.fein_genocidewatch.pdf.

Sorrow: Russian Collectivization and Terror-Famine)³¹ – стисліше, ніж Мейс, але не менш показово.

Американська письменниця та дослідниця Саллі Тейлор провела детальне дослідження діяльності Волтера Дюранті в книзі «Апологет Сталіна: Волтер Дюранті, людина *The New York Times* в Москві» (*Stalin's Apologist: Walter Duranty, The New York Times's Man in Moscow*, 1990)³². Пізніше вона написала також «Завіса мовчання: реакція корпусу західної преси в Москві на голод в Україні 1932–1933 років» (*A Blanket of Silence: The Response of the Western Press Corps in Moscow to the Ukraine Famine in 1932–1933*)³³ у збірнику «Голод-геноцид в Україні 1932–1933 років: західні архіви, свідчення та нові дослідження» (*Famine-Genocide in Ukraine 1932–33: Western Archives, Testimonies and New Research*) – статтю, присвячену діяльності іноземного прес-корпусу в Москві, куди входили Дюранті, Магерідж, Чемберлен, Фішер, Лайонс, Барнс, Стонеман, Річардсон, Чолертон та інші.

Дослідженням творчості Дюранті займався також українсько-канадський дослідник Любомир Луцюк. У 2004 році він видав книгу «Недостойний: Пуліцерівська премія Волтера Дюранті та *The New York Times*» (*Not Worthy: Walter Duranty's Pulitzer Prize and The New York Times*)³⁴.

Дослідник Рей Гамаш зосередився на постаті Гарета Джонса – валлійського журналіста, що першим незалежно повідомляв про голод. Його монографія «Гарет Джонс: свідок Голодомору» (*Gareth Jones: Eyewitness to the Holodomor*)³⁵ стала першим академічним дослідженням цього журналіста. У 2014 р. в *Journalism History* Гамаш опублікував статтю «Розбиваючи яйця для Голодомору: Волтер Дюранті, *The New York Times* та дискредитація Гарета Джонса» (*Breaking Eggs for a Holodomor: Walter Duranty, The New York Times, and the Denigration of Gareth Jones*)³⁶, де описав джерела інформації, якими користувалася тогочасна західна преса, та різну інтерпретацію цієї інформації на прикладі Гарета Джонса і Волтера Дюранті. У 2020 р. у *Harvard Ukrainian Studies* вийшла його стаття «Кампанія контекстуалізації Франкліна Д. Рузвельта щодо визнання Радянського Союзу,

³¹ Роберт Конквест, *Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор* (Київ: Либідь, 1993), ст. 243–252, <http://resource.history.org.ua/item/0007488>.

³² Sally J. Taylor, *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow* (New York: Oxford University Press, 1990).

³³ Sally J. Taylor, "A Blanket of Silence: The Response of the Western Press Corps in Moscow to the Ukraine Famine of 1932–33," *Inquiry* 10, no. 1 (1983): 17–24, <https://www.holodomorsurvivors.ca/Docs/Taylor,%20Susan%20J%20A%20Blanket%20of%20Silence.pdf>.

³⁴ Lubomyr Y. Luciuk, *Not Worthy: Walter Duranty's Pulitzer Prize and the New York Times* (Kingston, ON: Kashtan Press, 2004).

³⁵ Ray Gamache, *Gareth Jones: Eyewitness to the Holodomor* (Cardiff: Welsh Academic Press, 2016).

³⁶ Ray Gamache, "Breaking Eggs for a Holodomor: Walter Duranty, the New York Times, and the Denigration of Gareth Jones," *Journalism History* 39, no. 4 (2014): 208–18, <https://doi.org/10.1080/00947679.2014.12062918>.

1932-1933: пропаганда, заперечення голоду та український опір» (*Contextualizing FDR's Campaign to Recognize the Soviet Union, 1932–1933: Propaganda, Famine Denial, and Ukrainian Resistance*)³⁷, яка показала, як заперечення голоду в пресі стало невід'ємним елементом дипломатичної кампанії за визнання СРСР.

Сергій Ципко з Канадського інституту українських студій (Університет Альберти) присвятив канадській пресі окрему монографію. Його книга «Голодуюча Україна: Голодомор та канадійська реакція» (*Starving Ukraine: The Holodomor and Canada's Response*)³⁸ спирається на детальний аналіз канадських газет 1932–1934 рр. та архівів, досліджує стан обізнаності канадців про голод та їхню реакцію. Серед опрацьованих видань – *Toronto Star*, *Calgary Herald*, *Edmonton Journal*, *Montreal Eagle*, *St. Catharines Journal*, *Winnipeg Free Press*, *Edmonton Bulletin*, *Oshawa Daily Times*, *Winnipeg Tribune*, *Der Bote* (німецькою), «Українські вісті» (українською) та інші канадські газети 1930-х років. Ципко продовжує розвивати цю тему у статті «Голодомор та канадійська реакція: архівні знахідки» (*The Holodomor and Canada's Response: Archival Findings*, 2021)³⁹.

Серед найновіших робіт – дослідження Генрі Прауна з William & Mary College. У статті «Ще гучніший Голокост: Голокост, Голодомор та пропаганда жорстокості у радянсько-американських комуністичних медіа» ('A More Roaring Holocaust': *Holocaust, Holodomor, and Atrocity Propaganda in Soviet American Communist Media*)⁴⁰, опублікованій у *American Journalism* у 2025 р., Праун аналізує *Daily Worker* – орган Компартії США – та те, як ця газета використовувала поняття «пропаганда жорстокості» (*atrocity propaganda*) для прикриття радянських злочинів і дискредитації репортажів про голод. В іншій своїй роботі – «Кожен гнилий наклеп: заперечення голодомору та походження Народного фронту» ('Every Rotten Slander': *Holodomor Denial and the Origins of the Popular Front*, 2025)⁴¹ – Праун детально розбирає роль Луї Фішера з журналу *The Nation*, який значно менш досліджений, ніж Дюранті, але не менш важливий для розуміння дискурсу заперечення.

³⁷ Ray Gamache, "Contextualizing FDR's Campaign to Recognize the Soviet Union, 1932–1933: Propaganda, Famine Denial, and Ukrainian Resistance," *Harvard Ukrainian Studies* 37, no. 3–4 (2020): 287–321, <https://husj.harvard.edu/articles/contextualizing-fdrs-campaign-to-recognize-the-soviet-union-1932-1933>.

³⁸ Serge Cipko, *Starving Ukraine: The Holodomor and Canada's Response* (Regina: University of Regina Press, 2017).

³⁹ Serge Cipko, "The Holodomor and Canada's Response: Archival Findings," *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 176–203, <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.30-31.176>.

⁴⁰ Henry H. Prown, "'A More Roaring Holocaust': Holocaust, Holodomor, and Atrocity Propaganda in Soviet American Communist Media," *American Journalism* 42, no. 4 (2025): 375–90, <https://doi.org/10.1080/08821127.2025.2568720>.

⁴¹ Henry H. Prown, "'Every Rotten Slander': Holodomor Denial and the Origins of the American Popular Front," *Politics, Religion & Ideology* (2025): 1–19, published online March 2, 2025, <https://doi.org/10.1080/21567689.2025.2470722>.

1.3 Дослідження Голодомору з використанням французької, італійської, польської, західноукраїнської та радянської преси

Як видно з огляду, дослідники переважно фокусувалися на англomовній пресі – американській, британській, канадській, – попутно згадуючи, що і французька преса робила свій внесок у висвітлення голоду в Україні. При тому що на відміну від Німеччини та Італії, які мали кожна по три консульства в Україні, Франція своїх дипломатичних установ в УРСР не мала. Французькі журналісти отримували інформацію від місцевої діаспори, випадкових біженців та українських газет. Неодноразово згадувані дослідниками *Le Matin* та *Le Temps* залишалися лише позначками на карті – далі цього ніхто не йшов.

Найбільш детальне дослідження згадок про Голодомор у французькій пресі зробив французький дослідник Етьєн Тевненен. У своїй доповіді «Франція, Німеччина та Австрія перед обличчям голоду в Україні 1932-1933 pp.» (*France, Germany and Austria Facing the Famine of 1932–1933 in Ukraine*)⁴² на панелі пам'яті Джеймса Мейса в рамках конгресу IAUS у 2005 року він провів глибоке дослідження французькомовного пресового простору: *Le Monde*, *Le Travailleur*, *Le Matin*, *Le Petit Marseillais*, *l'Ordre*, *Le Temps*, *Le Figaro*, *l'Humanité*. Щодо Німеччини дослідник зазначив, що німецька преса обрала мовчання замість висвітлення ситуації, а стосовно австрійської реакції Тевненен зосередився на діяльності єпископа Інніцера та доктора Амменде, які поширювали інформацію про голод в Україні.

Особливістю італійської історіографії є її опора на звіти консульств. Професор Андреа Граціозі ввів у науковий обіг донесення італійських дипломатів із Харкова, Одеси та Києва, що були надзвичайно точними у висвітленні масштабів голоду. Проте Граціозі відмічає, що Муссоліні обмежував розголос цієї теми у пресі, коли це заважало торговельним контрактам із Радянським Союзом⁴³. Це наочно демонструє інструментальний характер використання медіаресурсів тогочасними диктатурами: інформація існувала, але на шлях до читача потрапляла лише тоді, коли це відповідало поточній урядовій кон'юктурі.

Дослідження польської реакції на Голодомор є однією з найбільш дискусійних тем через складність польсько-радянських відносин того часу. Ян Яцек Бруський («Голодомор 1932-1933 років: Великий голод в Україні в документах польської дипломатії», *Holodomor*

⁴² Étienne Thévenin, "France, Germany and Austria Facing the Famine of 1932–1933 in Ukraine," paper presented at the James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, June 29, 2005, <https://www.garethjones.org/ukraine2005/Etienne%20Thevein%20%20English%20translation.pdf>.

⁴³ Andrea Graziosi, "The Soviet 1931–1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible, and What Would Its Consequences Be?" *Harvard Ukrainian Studies* 27, no. 1–4 (2004–2005): 97–115, <https://www.husj.harvard.edu/articles/the-soviet-19311933-famines-and-the-ukrainian-holodomor-is-a-new-interpretation-possible-and-what-would-its-consequences-be>.

1932–1933: *Wielki głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu*, 2009)⁴⁴ та Роберт Куснеж («Україна в роки колективізації та Великого голоду (1929–1933)», *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*, 2005)⁴⁵ довели, що польська дипломатія та розвідка мали детальну інформацію про вимирання українських сіл. Незважаючи на це, офіційна Варшава зберігала «змову мовчання», що було наслідком підписання Договору про ненапад із СРСР у 1932 р.

Бруський зазначає, що польська преса була змушена дотримуватися «лінії невтручання», щоб не давати Кремлю приводу звинуватити Польщу у підготовці «інтервенції»⁴⁶. Єдиними сегментами медіапростору, які активно висвітлювали трагедію, були українська преса Галичини – «Діло» та «Нова Зоря». Про це пише Роберт Куснеж у своїй статті «Львівська українська преса про Голодомор в УСРР» (2006)⁴⁷: «Зацікавлення львівської преси ситуацією в «більшовицькому раю» збільшувалася пропорційно з наростанням темпів голоду. Більшість газет, окрім комуністичних, регулярно інформували своїх читачів про велику трагедію українського народу».

До теми висвітлення Голодомору у тогочасній західноукраїнській пресі звертаються й українські дослідники – Ярослав Папуга⁴⁸, Микола Кугутяк⁴⁹, Степан Кость⁵⁰, Микола Гетьманчук⁵¹, Кароліна Козюра⁵² та інші. Західноукраїнська преса була важливим джерелом інформації про Голодомор не лише для українців, а й для іноземної преси: багато

⁴⁴ Jan Jacek Bruski, ed., *Holodomor 1932–1933: Wielki głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu* (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009).

⁴⁵ Robert Kuśnierz, *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005).

⁴⁶ Jan Jacek Bruski, ed., *Holodomor 1932–1933: Wielki głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu* (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009).

⁴⁷ Роберт Куснеж, "Львівська українська преса про Голодомор в УСРР," *Український історичний журнал*, № 3 (2006): 199–209, <http://history.org.ua/JournALL/journal/2006/3/16.pdf>.

⁴⁸ Ярослав Папуга, *Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим* (Львів: Астролябія, 2008).

Ярослав Папуга, "Ставлення Заходу до Голодомору 1932–1933 років (за матеріалами львівської преси)," *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, вип. 3–4 (2010–2011): 71–86, https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/ukr-pol_3-4/007-papuga.pdf.

⁴⁹ Микола Кугутяк, *Голодомор 1933-го і Західна Україна (трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років)* (Івано-Франківськ, 1994).

⁵⁰ Степан Кость, "Голодомор у відображенні західноукраїнської преси початку 30-х років," *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, вип. 33 (2012): 124–33, <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/4299/4334>.

⁵¹ Микола Гетьманчук, "Ставлення громадськості Західної України до Голодомору 1932–1933 рр. в Українській СРР у контексті радянсько-польських відносин," *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*, № 493 (2007).

⁵² Karolina Koziura, "Silenced Archive of the Holodomor: The Ukrainian Civil Committee for Saving Ukraine, Transnational Humanitarianism, and Networks of National Compassion," *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 10, no. 2 (2023): 83–113, <https://doi.org/10.18523/kmhj283186.2023-10-2.83-113>.

статей, опублікованих чи передрукованих у виданнях Західної України, надіслало Українське пресове бюро в Лондоні⁵³.

Поряд з іноземними виданнями особливий дослідницький інтерес становить радянська преса. Попри тотальну заборону на будь-які прямі згадки про голод, вона містить непряму і водночас надзвичайно красномовну інформацію, якщо читати між рядків, а також те, що фіксувалося всупереч офіційній лінії.

Як писав Джеймс Мейс⁵⁴: *«Саме через офіційну радянську пресу ми можемо побачити, якою мірою держава заздалегідь знала про голод, як вона реагувала на цю інформацію, яких заходів вживала, щоб посилити голод, які політичні напруження виникали між різними державними органами та як ці напруження розв'язувалися. Це не дає нам повної картини того, що сталося і чому, але надає необхідну передумову для подальшого пізнання»*⁵⁵.

Український історик та громадський діяч в екзилі, Дмитро Соловей, що сам пережив Голодомор, був одним із перших, хто побачив у газетних публікаціях радянської преси важливу складову реконструкції подій. У 1952 р. було опубліковано «Сказати правду. Оповідання скитальця Івана Климка про те, що діялося у Федіївській сільраді на Полтавщині в 1929–1933 рр.»⁵⁶ (Вінніпег, Канада), яке реконструювало події Голодомору на прикладі одного села – Федіївки на Полтавщині. Одним із джерел для дослідника стали статті в газетах «Більшовик Полтавщини» та «Правда Диканщини». В цьому ж році у США виходить друком «Стежками на Голготу: Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 рр.»⁵⁷. У 1955 р. побачила світ робота «Українське село в роках 1931–1933»⁵⁸ (Мюнхен, ФРН). У цій праці Соловей одним із перших спробував обчислити реальну кількість жертв геноциду, спираючись на повідомлення в радянській українській пресі: «Вісті», «Комуніст», «Молода гвардія», «Нова Україна», «Вперед»,

⁵³ Roman Wysocki, "The Holodomor and the Informational Work of the Ukrainian Bureau in London during 1932–34," *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 252–75, <https://doi.org/10.30970/uam.2021.30.1289>.

⁵⁴ James E. Mace, "The Famine of 1933: A Survey of the Sources," in *The Famine in Ukraine, 1932–1933*, ed. Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986), 46, <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16737/file.pdf>.

⁵⁵ It is through the official Soviet press that we can see to what degree the state had foreknowledge of the famine, how the state responded to this knowledge, what measures it took to exacerbate the famine, what political tensions were produced among various state authorities, and how these tensions were resolved. It does not give us a full picture of what happened and why, but it gives us the essential prerequisite for further knowledge, (переклад автора).

⁵⁶ Дмитро Ф. Соловей, *Сказати правду: три праці про Голодомор 1932–1933 років*, за ред. Юрія Шаповала та Олександра Юренка (Київ–Полтава: Інститут історії України НАН України, 2005), <http://resource.history.org.ua/item/0017899>.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

«Колгоспне село», «Вірний шлях», «Більшовик Полтавщини», «Правда Диканщини» та інші.

Бачив цінність у публікаціях радянської преси і Ольгерд Бочковський. Попри всі намагання пропаганди, на думку Бочковського, «Правда» і «Известия» також є цінними джерелами інформації про голод, особливо «так звані нічні «переклички» по радіо з Москви»⁵⁹.

В сучасній науці радянську пресу, як джерело інформації про Голодомор, використовують Микола Горох⁶⁰ та Михайло Костів⁶¹.

1.4 Німецька історіографія голоду в радянській Україні на основі пресових матеріалів

Серед медіапросторів, чий внесок у висвітленні Голодомору ще не став предметом системного аналізу, особливе місце посідає німецькомовна преса. Йдеться про німецькі та австрійські газети, що діяли в умовах різних політичних режимів і мали різний доступ до інформації – проте обидва ці простори залишаються вкрай мало вивченими.

Німецька держава та дипломатичні кола мали досить точні відомості про масштаби катастрофи. Завдяки діяльності консульств у Харкові, Києві та Одесі⁶², а також економічній присутності Німеччини в СРСР, зокрема через аграрну концесію «Друсаг», до Берліна надходили докладні звіти про ситуацію в Україні. Консули оцінювали масштаби смертності у регіонах, де вони несли дипломатичну службу, у мільйони осіб, що свідчить про достатньо глибоке розуміння трагедії на рівні дипломатичних структур⁶³.

⁵⁹ Ольгерд-Іполит Бочковський, "Голод на Україні," *Тризуб* (Париж), № 31–32 (1933–1934), републіковано: Holodomor Research and Education Consortium, ст. 83, <https://holodomor.ca/wp-content/uploads/2022/05/Bochkovsky-Article.pdf>.

⁶⁰ М. В. Горох, «Чернігівщина років Голодомору (1932–1933) на сторінках часопису "Вісті ВУЦВК": вирощування технічних і кормових культур, тваринництво», *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*, вип. 17 (Ніжин, 2024): 177–185.; «Чернігівщина років Голодомору (1932–1933) на сторінках часопису "Вісті ВУЦВК": від пошуку "класово-ворожого" елементу до розвитку промисловості, торгівлі, освіти», *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*, вип. 18 (Ніжин, 2025): 191–199.

⁶¹ Mikhail Kostiv, "The Local Press of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the Early 1930s as a Source for Studying the History of the Holodomor," *Bulgarian Historical Review-Revue Bulgare d'Histoire*, no. 3-4 (2019).; «Місцева преса як джерело дослідження Голодомору на Чернігівщині», у *Винищення голодом. Пам'ять нації: збірник наукових статей та доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні*, Вип. II (Київ, 2020); Михайло Костів, «Ніжинська газета "Нове Село" як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид», у *Проблеми регіональної історії України: збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (24 травня 2019 р.)* (Житомир, 2019).

⁶² Étienne Thévenin, "France, Germany and Austria Facing the Famine of 1932–1933 in Ukraine," paper presented at the James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, June 29, 2005, <https://www.garethjones.org/ukraine2005/Etienne%20Thevein%20%20English%20translation.pdf>.

⁶³ Paolo Fonzi, "'Trial of Strength against the Restive Peasantry': What the Germans Knew about the Great Famine in the USSR and How They Perceived It," *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 192–215, <https://doi.org/10.3138/ukrainamoderna.30-31.192>.

Водночас ці знання лише частково доходили до широкого суспільства. Преса Веймарської республіки повідомляла про кризу в радянському селі, проте робила це обережно. До 1934 р. німецька зовнішня політика дотримувалася так званої «лінії Рапалло», що передбачала підтримання прагматичних відносин із Радянським Союзом. Додатковим каналом інформації про трагедію стали приватні свідчення та листування: на початку 1933 р. євангелічні церкви отримували тисячі листів від німецьких колоністів в Україні, які також потерпали від голоду⁶⁴.

Важливий внесок у дослідження того, як тема Голодомору відображалася в німецькому суспільному та науковому дискурсі, зробили Гвідо Хаусманн та Таня Пентер. У статті «Інструменталізований, витіснений, проігнорований: Голодомор у свідомості німців» (*Instrumentalisiert, verdrängt, ignoriert: Der Holodomor im Bewusstsein der Deutschen*)⁶⁵, опублікованій у журналі *Osteuropa* (2020), автори пропонують одну з найповніших узагальнюючих оцінок того, як інформація про голод в Україні була сприйнята в суспільстві і використана у політичних цілях. Наприклад, *Völkischer Beobachter* почав публікувати матеріали про голод із серпня 1933 р. Як зазначають Хаусманн і Пентер, після 1945 р. саме цей зв'язок теми Голодомору з нацистською пропагандою створив своєрідну «токсичну спадщину», яка на десятиліття стримувала серйозне академічне вивчення теми в Німеччині.

Більш детальний аналіз конкретних публікацій у німецькій пресі представлений у статті Тані Пентер та Дмитра Титаренко «Голодомор, націонал-соціалістична пропаганда в Україні та їх важкі наслідки» (*Der Holodomor, die NS-Propaganda in der Ukraine und ihr schwieriges Erbe*, 2021)⁶⁶. Автори ідентифікують низку важливих газетних матеріалів, серед яких – стаття в *Vossische Zeitung* від 4 липня 1933 р. «Російські німці в тяжкій нужді» (*Rußlanddeutsche in höchster Not*), а також матеріали в *Völkischer Beobachter*: згадка про голод у репортажі про виступ Гітлера у Sportpalast 4 березня 1933 р. та стаття «Про голодну катастрофу в Радянській Росії» (*Über die Sowjetrussische Hungerkatastrophe*) від 25 січня 1935 р. Разом із тим, дослідники наголошують, що висвітлення теми жорстко контролювалося через систему нацистської цензури (*NS-Presseanweisungen*), яка обмежувала публікації з дипломатичних міркувань.

⁶⁴ Étienne Thévenin, "France, Germany and Austria Facing the Famine of 1932–1933 in Ukraine," paper presented at the James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, June 29, 2005, <https://www.garethjones.org/ukraine2005/Etienne%20Thevein%20%20English%20translation.pdf>.

⁶⁵ Guido Hausmann and Tanja Penter, "Instrumentalisiert, verdrängt, ignoriert: Der Holodomor im Bewusstsein der Deutschen," *Osteuropa* 70, no. 3–4 (2020): 193–214, <https://doi.org/10.35998/oe-2020-0025>.

⁶⁶ Tanja Penter and Dmytro Tytarenko, "Der Holodomor, die NS-Propaganda in der Ukraine und ihr schwieriges Erbe," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 69, no. 4 (2021): 613–45, <https://doi.org/10.1515/vfzg-2021-0036>.

Окрему спробу систематично дослідити висвітлення голоду в німецькомовній пресі здійснив Андреас Каппелер у статті «Ехо Голодомору: Голод 1932/33 в австрійській пресі» (*Das Echo des Holodomor: Die Hungersnot 1932/33 in der österreichischen Presse*, 2020)⁶⁷. Аналізуючи австрійські газети, дослідник дійшов висновку, що попри радянські спроби приховати катастрофу, інформація про голод була доступна для читачів навіть у регіональних виданнях. Важливу роль у поширенні відомостей про трагедію відігравали громадські діячі – зокрема вже згаданий в цій роботі Евальд Амменде та віденський кардинал-архієпископ Теодор Інніцер.

Проблему місця Голодомору в німецькомовній історіографії також розглянув Гвідо Хаусман у статті «Відмова від взаємопов'язаності: Український голод 1932/33 в німецькомовній історіографії» (*Verweigerte Verflechtung: Die ukrainische Hungersnot 1932/33 in der deutschsprachigen Historiographie*, 2017)⁶⁸. Вже сама назва – «Відмова від взаємопов'язаності» - відображає її головну тезу: німецькомовна академічна традиція тривалий час фактично уникала системного аналізу Голодомору.

Незважаючи на наявність окремих досліджень, що згадують конкретні газетні публікації, систематичний аналіз німецькомовної мовної преси досі майже відсутній. У літературі згадуються *Vossische Zeitung*, *Völkischer Beobachter*, *Berliner Tageblatt*, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, *Kölnische Zeitung*, *Frankfurter Zeitung* та *Hamburger Nachrichten*, однак їхнє висвітлення теми голоду досліджене лише фрагментарно. Наявні публікації свідчать, що інформація про події 1932–1933 рр. усе ж з'являлася на сторінках німецьких видань. Джерелами таких повідомлень були консульські звіти, свідчення біженців, листи з України, а також матеріали західноукраїнської преси. Крім того, німецькі журналісти використовували інформацію з радянської преси, яку переважно сприймали досить критично.

Гамбург – друге за величиною місто Німеччини та один із ключових портових і торговельних центрів країни, Гамбург відігравав важливу роль у міжнародних економічних і комунікаційних зв'язках Веймарської республіки. Його географічне положення та інтенсивні торговельні контакти з різними регіонами світу сприяли формуванню серед місцевої аудиторії підвищеної чутливості до подій міжнародної політики, зокрема до ситуації в Радянському Союзі. Водночас у місті сформувався розвинений і багатопаровий

⁶⁷ Andreas Kappeler, "Das Echo des Holodomor: Die Hungersnot 1932/33 in der österreichischen Presse," *Osteuropa* 70, no. 12 (2020): 123–43, <https://doi.org/10.35998/oe-2020-0099>.

⁶⁸ Guido Hausmann, "Verweigerte Verflechtung: Die ukrainische Hungersnot 1932/33 in der deutschsprachigen Historiographie," in *Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion 1891–1947: Regionale Ausprägung und internationale Wahrnehmung*, hg. v. Alfred Eisfeld, Guido Hausmann und Dietmar Neutatz (Essen: Klartext, 2017), 269–86.

медійний ландшафт, представлений як великими загальнонімецькими виданнями, так і впливовими регіональними газетами, що відображали різні політичні та ідеологічні позиції міжвоєнного періоду. Саме тому гамбурзька преса може розглядатися як репрезентативний приклад німецькомовного медіапростору загалом. Аналіз її публікацій дозволяє не лише реконструювати рівень поінформованості німецького суспільства про події 1932–1933 років в Україні, але й простежити механізми відбору, інтерпретації та подачі інформації про Голодомор у різнополітичних контекстах. Окремий інтерес становить також питання джерел інформації, які використовували журналісти, а також те, якою мірою ці повідомлення відображали міжнародні інформаційні потоки або ж були результатом внутрішньонімецьких політичних і редакційних пріоритетів.

Розділ II. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ НА ОСНОВІ ГАЗЕТНИХ ВИДАНЬ

Концепція фрейму була запозичена із соціології та когнітивної антропології і лише починаючи з 1990-х років адаптована для аналізу журналістських текстів. Розуміння витоків цього поняття необхідно для коректного застосування теорії фреймінгу в емпіричних дослідженнях преси.

Першим, хто описав феномен інтерпретаційних рамок у комунікації, був американський антрополог і кібернетик Грегорі Бейтсон. У своїй роботі 1955 р. «Теорія гри і фантазії» (*A Theory of Play and Fantasy*) він показав, що будь-яке повідомлення несе в собі метаповідомлення – інформацію про те, як саме слід читати і розуміти основне повідомлення⁶⁹. За Бейтсоном фрейм є психологічною концепцією, яка схожа на рамку картини. Фрейм задає межі та спосіб інтерпретації того, що знаходиться всередині нього. Без цієї рамки повідомлення залишається невизначеним, оскільки те саме висловлювання може означати принципово різні речі залежно від контексту, в якому воно сприймається.

Вирішальний крок від психологічної та антропологічної концепції до соціологічної теорії зробив Ервінг Гофман у фундаментальній праці 1974 р. «Аналіз фреймів: Есе про організацію досвіду» (*Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*). Гофман визначив фрейм як «схему інтерпретації» (*schemata of interpretation*), яка дозволяє індивіду ідентифікувати, сприйняти й маркувати нескінченну кількість конкретних подій відповідно до відносно невеликої кількості організуючих принципів⁷⁰. Ключова ідея Гофмана полягає в тому, що люди ніколи не сприймають реальність безпосередньо: будь-який досвід завжди вже є організованим через певну рамку, яка відповідає на питання «що тут відбувається?»⁷¹

Для цілей даного дослідження з теорії Гофмана особливо важливими є два аспекти. По-перше, фрейми мають соціальну природу. Вони не є індивідуальними когнітивними конструктами, а існують у культурному арсеналі певної спільноти, їх продукують, відтворюють, передають і розділяють між собою учасники соціальної групи. Журналіст, редактор і читач *Hamburger Tageblatts* або *Hamburgerischer Correspondent* у 1932–1933 рр. поділяли спільні фрейми свого ідеологічного середовища, що й зумовлювало спосіб сприйняття та подачі зовнішніх подій – зокрема повідомлень про голод в Україні. По-друге,

⁶⁹Gregory Bateson, "A Theory of Play and Fantasy," *Psychiatric Research Reports* 2 (1955): 39-51. Перевидано у: Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind* (Chicago: University of Chicago Press, 2000), 177-193.

⁷⁰Erving Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974), 21.

⁷¹ *Ibid.*, 8-9.

фреймування – це активна дія, а не пасивне відображення дійсності, тобто фрейм організовує досвід, а не просто «описує» його.⁷²

2.1 Модель Ентмана та типологія фреймів

Незважаючи на революційне значення праці Гофмана, його теорія розроблялася насамперед для аналізу міжособистісної комунікації та повсякденних соціальних взаємодій. Від соціологічного поняття фрейму до операціонального інструменту аналізу медіатекстів перехід зробив американський науковець у сфері політичної комунікації та медіа Роберт Ентман.

У статті «Фреймінг: до пояснення фрагментованої парадигми» (*Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, 1993) Роберт Ентман запропонував визначення, яке стало базовим в усій дослідницькій традиції теорії фреймінгу:

*«Фреймувати означає відбирати певні аспекти сприйнятої реальності та робити їх більш помітними у комунікативному тексті таким чином, щоб сприяти формуванню певного визначення проблеми, причинного пояснення, моральної оцінки та/або рекомендацій щодо її вирішення».*⁷³

Це визначення містить два ключових механізми: відбір (*selection*) і виділення (*salience*). Відбір – це рішення про те, які аспекти події включити до тексту, а які залишити поза увагою, а виділення означає надання певним елементам більшої помітності шляхом їхнього особливого розміщення в тексті, повторення, асоціації з культурно знайомими символами або моральними судженнями.⁷⁴ Принципово важливим для аналізу преси є те, що ці два механізми рівною мірою стосуються як того, що потрапляє до тексту, так і того, чого у тексті немає. Систематична відсутність певної інформації є не менш значущим фреймінговим актом, ніж її присутність.

Також Ентман зазначає, що фрейм міститься як мінімум в чотирьох локаціях в комунікаційному процесі: комунікатор (*communicator*), текст (*text*), отримувач (*receiver*), культура (*culture*).⁷⁵

Комунікатори (в нашому випадку це журналісти, редактори, видавці), що свідомо чи несвідомо передають фрейми своїх суджень через те, що сказати, як сказати, а що не казати. Текст містить фрейми, що проявляються через присутність або відсутність певних ключових слів, словосполучень, стереотипних образів, джерел інформації та речень, що

⁷²Ibid., 21–39.

⁷³Robert M. Entman, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 52. DOI: 10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x., переклад автора.

⁷⁴Ibid., 52.

⁷⁵Ibid., 52–53.

надають події чи факти в певній послідовності. Фрейми отримувача необов'язково корелюють з фреймами комунікатора чи тексту. Вони відображають світосприйняття отримувача. Культура включає в себе загальноприйняті фрейми. Ентман визначає їх як «емпірично доведений набір спільних фреймів, що проявляються в дискурсі та мисленні більшості людей у певній соціальній групі»⁷⁶. Всі чотири локації фреймів мають однакові задачі: відбору та підсвічування.

Ентман виділяє чотири функції, які фрейм виконує в тексті: визначення проблеми (*problem definition*), інтерпретація причини (*causes interpretation*), моральна оцінка (*moral evaluation*) та пропонуване рішення (*treatment recommendation*) (див. Таб.1):⁷⁷

Таб.1 Функції фреймів за Ентманом (1993)

Функції фрейму	Ключове питання	Приклади у висвітленні Голодомору
Визначення проблеми (<i>Problem definition</i>)	Що відбувається?	Голод як гуманітарна катастрофа / як наслідок радянської політики / як антирадянська вигадка / як внутрішня справа СРСР
Інтерпретація причин (<i>Causes interpretation</i>)	Хто або що спричинив це?	Радянська влада та колективізація / стихійне лихо / куркулі й «класові вороги» / нічого, бо голоду немає
Моральна оцінка (<i>Moral evaluation</i>)	Що це: це добре чи погано?	Злочин проти людяності / трагедія, що потребує співчуття / підтвердження загрози комунізму / антирадянська дезінформація
Пропонуване рішення (<i>Treatment recommendation</i>)	Що слід робити?	Міжнародне втручання і гуманітарна допомога / нічого / посилити антикомуністичну боротьбу / спростувати «брехню»

Ці чотири функції не обов'язково присутні одночасно в кожному тексті. Однак їхня відсутність, повна або часткова, також є важливою для аналізу.

Значущим доповненням до моделі Ентмана є розробка Тодда Гітліна, який у праці «Увесь світ дивиться» (*The Whole World Is Watching*, 1980) показав, що медіафрейми

⁷⁶ Ibid. 53, переклад автора.

⁷⁷ Ibid., 52.

функціонують як стійкі когнітивні та риторичні патерни, через які журналісти рутинно сортують і подають нескінченний потік подій.⁷⁸ За Гітліним, фрейми є «*принципами відбору, акцентування та подачі*», вкоріненими у редакційній культурі видання й практично невидимими для самих журналістів, які їх відтворюють.⁷⁹ Якщо накладати це твердження на аналіз гамбурзької преси 1932–1933 років, це означає, що різні способи висвітлення Голодомору в різних газетах відображали системні фреймінгові орієнтації, вбудовані в редакційну ідеологію видання, а не були результатом індивідуальних журналістських рішень.

Якщо Ентман визначив фрейм з точки зору його функцій у тексті, то Вільям Гемсон і Андре Модільяні запропонували концепцію, яка описує його структуру. У статті «*Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach*, 1989) вони ввели поняття «інтерпретаційного пакета» (*interpretive package*), під яким розуміли злагоджену систему взаємопов'язаних ідей, аргументів та символічних елементів, що разом утворюють певну інтерпретаційну схему, тобто надають подіям певного значення в публічному дискурсі.⁸⁰

Кожен такий пакет має ядро (*core*), тобто центральну ідею або нарратив, та набір конкретних риторичних пристроїв, які надають цій ідеї форму і видимість у тексті.⁸¹ Ці риторичні пристрої Гемсона і Модільяні називають фреймінговими інструментами (*framing devices*). До них вони відносять: метафори, приклади, гасла/крилаті фрази, описові подання, візуальні зображення.⁸² Згідно з Гемсоном та Модільяні, фреймінгові інструменти не з'являються окремо, а завжди присутні в текстах у характерних комбінаціях, специфічних для кожного фрейму.

Пан і Косіцкі у статті «Аналіз фреймів: підхід до новинного дискурсу» (*Framing Analysis: An Approach to News Discourse*, 1993) запропонували структурний підхід до аналізу медіатексту через чотири виміри (див. Таб.2)⁸³

⁷⁸Todd Gitlin, *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left* (Berkeley: University of California Press, 1980), 6-7.

⁷⁹Ibid., 7.

⁸⁰William A. Gamson and Andre Modigliani, "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach," *American Journal of Sociology* 95, no. 1 (1989): 2. DOI: 10.1086/229213.

⁸¹Ibid., 3.

⁸²Ibid., 3.

⁸³ Zhongdang Pan and Gerald M. Kosicki, "Framing Analysis: An Approach to News Discourse," *Political Communication* 10, no. 1 (1993): 55–75, <https://doi.org/10.1080/10584609.1993.9962963>.

Таб.2 Виміри та фреймінгові інструменти за Паном та Косіцкі (1993)

Вимір	Фреймінгові інструменти
Синтаксичний	Заголовки, підзаголовки, структура матеріалу
Скриптовий	Хто, що, де, коли, чому (W5: <i>who, what, where, when, why</i>)
Тематичний	Фрейми на рівні теми, причинно-наслідкові зв'язки
Риторичний	Метафори, візуальні образи, сталі вирази, стереотипи

Бертрам Шойфеле у монографії «Фрейми – Фреймінг – Фреймінгові ефекти» (*Frames – Framing – Framing-Effekte*, 2003) розрізняє кілька рівнів, на яких фрейми виявляються в тексті:

- когнітивний (створення спільного змістовного бачення)
- дискурсивний (створення комунікаційного простору)
- дискурс-продукт (фінальний продукт фреймінгу – редакційна стаття чи партійна програма).⁸⁴

У дослідницькій традиції прийнято розрізняти два рівні фреймів: загальні (*generic*) та тематичні (*issue-specific*). Це розрізнення було систематизоване Клаасом де Вреесе⁸⁵ і є важливим для цього дослідження, адже фрейми, що використовували гамбурзькі газети для висвітлення теми голоду в Україні, були саме тематичними.

Загальні фрейми присутні у висвітленні різних тем і різних медіасистем – вони є ніби «базовими граматичними структурами» журналістського дискурсу. Найбільш відому систематизацію загальних фреймів запропонували Голлі Семетко і Патті Валкенбург у дослідженні 2000 р., виділивши п'ять типів:

- фрейм конфлікту
- фрейм людського інтересу
- фрейм економічних наслідків
- фрейм моралі
- фрейм відповідальності.⁸⁶

⁸⁴Bertram Scheufele, *Frames – Framing – Framing-Effekte: Theoretische und methodische Grundlegung des Framing-Ansatzes sowie empirische Befunde zur Nachrichtenproduktion* (Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2003), 47-48. DOI: 10.1007/978-3-322-86656-1.

⁸⁵Claes H. de Vreese, "News Framing: Theory and Typology," *Information Design Journal + Document Design* 13, no. 1 (2005): 55. DOI: 10.1075/idjdd.13.1.06vre.

⁸⁶Holli A. Semetko and Patti M. Valkenburg, "Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News," *Journal of Communication* 50, no. 2 (2000): 95-96. DOI: 10.1111/j.1460-2466.2000.tb02843.x.

Перевага цієї типології полягає в тому, що вона дозволяє проводити системне порівняння. Одну й ту саму подію різні газети можуть висвітлювати через різні загальні фрейми.

Тематичні фрейми, натомість, специфічні для конкретної події або проблеми. Їх дуже складно, або й неможливо, перенести на інший матеріал. Де Вреесе наголошує, що для дослідження конкретних медійних подій тематичні фрейми є більш придатними, оскільки вони здатні відобразити унікальні смислові конфігурації, характерні саме для цієї теми.⁸⁷

2.2 Підходи до визначення фреймів в текстах

Німецький дослідник Йорг Маттес вирізняє чотири основні типи визначення тематичних фреймів в текстах:

- якісний підхід (qualitative Zugänge)
- мануально-холістичний підхід (manuellholistische Zugänge)
- підхід мануального спрощення (manuell-dimensionsreduzierende Zugänge)
- комп'ютерний підхід (computerbasierte Zugänge)⁸⁸.

Якісний підхід передбачає глибинну інтерпретацію обмеженої кількості текстів і не орієнтований на можливий чисельний аналіз результатів. Мануально-холістичний підхід ґрунтується на кодуванні фреймів як цілісних змінних: для кожного тексту кодувальник визначає, який фрейм є домінуючим. Комп'ютерні підходи автоматизують пошук повторюваних текстових патернів, але вимагають значних корпусів матеріалів і мають обмежену придатність для семантично тонкого матеріалу, зокрема для аналізу пропагандистських текстів із нелінійною риторичною структурою. Підхід мануального спрощення сприймає фрейм не як єдину змінну, а як набір складових індикаторів і відновлює фреймові патерни з цих індикаторів методом факторного чи кластерного аналізу.⁸⁹

Підхід, застосований у цьому дослідженні, є гібридним і найближче відповідає мануально-дедуктивному варіанту холістичного аналізу з операціоналізованою системою маркерів. На відміну від підходу мануального спрощення, де фрейм виникає як результат

⁸⁷ Ibid., 55.

⁸⁸ Jörg Matthes, *Die Erfassung von Medien-Frames: Entwicklung und Validierung eines Verfahrens zur quantitativen Inhaltsanalyse* (Köln: Herbert von Halem Verlag, 2007), 12–18; Jörg Matthes and Matthias Kohring, "Die Messung von Medien-Frames: Zur Entwicklung eines Verfahrens zur inhaltsanalytischen Erfassung von Medien-Frames," *Medien & Kommunikationswissenschaft* 52, no. 1 (2004): 58–60.

⁸⁹ Matthes, *Framing*, 43–46.

алгоритму, у цьому дослідженні чотири фрейми були сконструйовані на основі аналізу емпіричного матеріалу і потім застосовані до текстів у процесі кодування.

Під час аналізу матеріалів було виведено чотири основні фрейми, які використовували гамбурзькі газети 1932–1933 рр. для висвітлення подій Голодомору:

- нейтрально-оповідальний
- емпатично-співчутливий
- антикомуністична пропаганда
- заперечення (комуністична пропаганда).

Разом з тим, ці тематичні фрейми перетинаються із загальними фреймами за Семетко і Валкенбург. Нейтрально-оповідальний фрейм тяжіє до фреймів відповідальності та економічних наслідків; емпатично-співчутливий – до фрейму людського інтересу; антикомуністичної пропаганди – до фреймів конфлікту і моралі; фрейм заперечення – до інвертованого фрейму конфлікту, де ролі «агресор-жертва» перевертаються, моральна оцінка подій викривлюється, а події подаються парадоксально.⁹⁰

Операціональною основою ідентифікації фреймів слугує набір із десяти фреймінгових інструментів (маркерів), кожен з яких виконує свою роль в тексті, а їх поєднання формує певний фрейм висвітлення подій (див. Таб.3).

Таб. 3. Фреймінгові інструменти (маркери), що були виявлені у газетах Гамбурга 1932-1933 рр. при висвітленні теми Голодомору, та їх роль в тексті

Фреймінгові інструменти (маркери)	Роль в тексті
Економічна статистика (урожай, посівні площі, обсяги експорт)	Повідомлення економічних даних, верифікація інформації про голод
Повідомлення про політичні переслідування і придушення заворушень	Контекстуалізація голоду як наслідку державного терору
Особисті історії, цитати з листів	Олюднення історій, створення ефекту достовірності
Заклики до допомоги і міжнародного втручання	Мобілізація читача, моральна оцінка події
Попередження про загрозу комунізму	Переведення гуманітарної теми в ідеологічну площину
Пряме заперечення («Голоду немає»)	Знищення самого предмету дискурсу
Економічна статистика «успіхів» СРСР	Конструювання альтернативної реальності, що заперечує голод
Привласнення «голодного» дискурсу	Перехоплення та переадресування фрейму опонента (counter-framing)
Емоційна мова	Формування афективного ставлення читача до події
Емоційна пунктуація (!, ?, ...)	Паралінгвістичний маркер емоційної залученості автора

⁹⁰ Semetko and Valkenburg, "Framing European Politics," 95-96.

Кожен фрейм визначається характерною конфігурацією цих маркерів (див. Таб.4).

Таб. 4 Фрейми та фреймінгові інструменти, що були виявлені у газетах Гамбурга 1932-1933 рр. при висвітленні теми Голодомору

Нейтрально-оповідальний	Емпатично-співчутливий	Антикомуністична пропаганда	Заперечення (Комуністична пропаганда)
Економічна статистика (урожай, посівні площі, обсяг експорту)	Заклики до допомоги і міжнародного втручання	Попередження про загрозу комунізму	Пряме заперечення («Голоду немає»)
Повідомлення про політичні переслідування чи придушення повстань	Особисті історії, цитати з листів	Повідомлення про політичні переслідування чи придушення повстань	Економічна статистика «успіхів» СРСР
			Привласнення «голодного» дискурсу
НЕМАЄ емоційної мови	Емоційна мова	Емоційна мова	Емоційна мова
НЕМАЄ емоційної пунктуації	Емоційна пунктуація	Емоційна пунктуація	Емоційна пунктуація

Особливої уваги заслуговує інструмент «привласнення «голодного» дискурсу» - твердження на кшталт «справжній голод в Америці/Німеччині/Польщі». З точки зору теорії фреймінгу це не просто заперечення, а більш витончена стратегія, яку можна описати як контрфреймінг (*counter-framing*) або рефреймінг (*reframing*): комуністична преса не відмовляється від самої категорії «голоду», а перехоплює її і переадресовує на інший суб'єкт – капіталістичний світ. Таким чином, замість того, щоб просто спростувати твердження опонента, ця стратегія перевертає його і використовує як зброю проти самого опонента. Йорг Маттес описує подібні стратегії як один із механізмів активної конкуренції між фреймами в публічному дискурсі.⁹¹

Не менш важливою для аналізу є систематична відсутність певних інструментів. Наприклад, нейтрально-оповідальний фрейм характеризується відсутністю емоційної мови і пунктуації, що створює образ об'єктивного видання, яке ніби стоїть «над сутичкою» і

⁹¹Jörg Matthes, *Framing* (Baden-Baden: Nomos, 2014), 53.

просто констатує факти. Ентман зазначає, що вибір не включати ті чи інші елементи є таким самим фреймінговим актом, як і їхнє включення.⁹²

Для аналізу висвітлення Голодомору релевантним є питання не лише про те, як подія фреймувалася, а й про те, чи вона взагалі отримувала медіапредставлення. У комуністичній пресі фрейм заперечення реалізовувався передусім через маргіналізацію теми або її повну відсутність на сторінках газет і лише в другу чергу – через прямі спростування. Це вимагає звернення до концепцій, які теоретизують медіамовчання як особливий вид фреймінгу.

Поняття «символічного знищення» (*symbolic annihilation*) було введено Джорджем Гербнером (1972), який показав, що відсутність певних груп чи явищ у медіапросторі рівнозначна їхньому соціальному знищенню: *«Представлення у вигаданому світі означає соціальне існування; відсутність означає символічне знищення»*.⁹³

Гей Тачман у своєму дослідженні (1978) розвинула цю концепцію, виділивши три механізми символічного знищення: замовчування (*absence*), тривіалізація (*trivialization*) і засудження (*condemnation*).⁹⁴ Усі три механізми можна виявити в гамбурзькій пресі при аналізі висвітлення Голодомору: повне мовчання в одних виданнях, розміщення повідомлень про голод на останніх шпальтах в інших, пряме засудження «провокаторів» і «брехунів» - у третіх.

Роберт Ентман у праці «Скандал та мовчання» (*Scandal and Silence*, 2012) розробив концепцію медіамовчання вже безпосередньо в межах теорії фреймінгу. Він показав, що те, про що медіа вирішують не повідомляти, є таким самим політично значущим рішенням, як і те, що вони публікують,⁹⁵ і що систематичне замовчування певних тем у медіапросторі є таким самим ефективним, а можливо і ефективнішим, механізмом формування громадської думки, ніж активна дезінформація, оскільки воно не залишає слідів, які можна спростувати.

Суміжною концепцією є формування порядку денного (*agenda-setting*), розроблена Максвеллом Маккомбсом і Дональдом Шоу (1972). Вони показали, що мас-медіа не визначають, як думати аудиторії, але визначають, про що думати, тобто задають пріоритети громадської уваги.⁹⁶ З цієї точки зору рішення гамбурзьких газет різного ідеологічного спрямування включати або не включати повідомлення про голод в Україні до своїх

⁹²Entman, "Framing: Toward Clarification," 54-55.

⁹³George Gerbner, "Violence in Television Drama: Trends and Symbolic Functions," in *Television and Social Behavior, Vol. 1: Content and Control*, eds. G. A. Comstock and E. Rubinstein (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1972), 44, переклад автора.

⁹⁴Gaye Tuchman, "Introduction: The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media," in *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, eds. G. Tuchman, A. K. Daniels, and J. Benét (New York: Oxford University Press, 1978), 43.

⁹⁵Robert M. Entman, *Scandal and Silence: Media Responses to Presidential Misconduct* (Cambridge: Polity Press, 2012), 9.

⁹⁶Maxwell E. McCombs and Donald L. Shaw, "The Agenda-Setting Function of Mass Media," *Public Opinion Quarterly* 36, no. 2 (1972): 176–177. DOI: 10.1086/267990.

випусків, а також де саме їх розміщувати – на першій чи на останній сторінці, було фундаментальним agenda-setting актом, що передував будь-якому конкретному фреймуванню.⁹⁷

Теоретичне підґрунтя для пояснення кореляції між ідеологічним спрямуванням газети та фреймінговою стратегією дає концепція політичного паралелізму (*political parallelism*), розроблена Деніелом Галліном і Паоло Манчіні у класичній праці «Порівняння медіасистем» (*Comparing Media Systems*, 2004). Автори описують політичний паралелізм як ступінь синхронності між структурою медіасистеми і структурою політичної системи, тобто ступінь, до якого різні медіа відображають і відтворюють різні партійні позиції.⁹⁸

Веймарська республіка і Гамбург, зокрема, є класичними прикладами вкрай високого рівня політичного паралелізму. Це означає, що *Hamburger Tageblatt* як офіційне видання націонал-соціалістичної партії, *Hamburger Echo* як газета, що представляла соціал-демократів, та комуністична преса, яка висловлювала точку зору комуністичної партії, не просто мали різні точки зору на ті самі події. Вони працювали як інтегровані частини різних ідеологічних машин, де редакційна лінія визначалася не журналістськими міркуваннями, а партійною дисципліною.

У контексті Веймарської республіки 1932–1933 років, коли ідеологічне протистояння між націонал-соціалістами, соціал-демократією і комунізмом досягло екзистенційної гостроти, ці фрейми були не просто «журналістськими конвенціями», а знаряддями ідеологічної боротьби. Голод в Україні, як зовнішня подія, набував значення насамперед через призму цієї боротьби, а не через власне важливість.

Для аналізу пропагандистської функції фреймів теоретично корисною є концепція Жака Еллюля (1965). Еллюль розрізняє відкриту пропаганду (*overt propaganda*) та приховану пропаганду (*covert propaganda*), що є поєднанням ідеологічних установок через повсякденні культурні та медіапрактики, які не сприймаються як «пропаганда» і саме тому є особливо ефективними.⁹⁹

Поняття фрейму пройшло складний шлях від психологічної метафори Бейтсона і соціологічної теорії Гофмана до операціонального інструменту медіааналізу, остаточно оформленого у роботах Ентмана, Гемсона і Модільяні, Пана і Косіцкі. Кожен із цих кроків не був простим перенесенням концепції з однієї дисципліни в іншу, а супроводжувався суттєвим переосмисленням: якщо для Гофмана фрейм це насамперед інструмент

⁹⁷Ibid., 178-179.

⁹⁸Daniel C. Hallin and Paolo Mancini, *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 26-33.

⁹⁹Jacques Ellul, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, trans. Konrad Kellen and Jean Lerner (New York: Vintage Books, 1973), 15. Оригінал: *Propagandes* (Paris: Armand Colin, 1962).

соціальної орієнтації в повсякденності, то для Ентмана він стає механізмом, через який медіатексти формують сприйняття реальності. Спільним у всіх цих підходах залишається одне: фрейм – це не нейтральна «подача» події, а завжди активна інтерпретація реальності, яка одні аспекти робить видимими, а інші виносить за дужки.

2.3 Методологія дослідження

Предметом цього дослідження є фреймінгові стратегії гамбурзької преси у висвітленні подій Голодомору в Україні в 1932–1933 роках. Матеріалом слугують публікації дванадцятьох гамбурзьких газет різного ідеологічного спрямування (див. Таб. 5).

Таб.5 Корпус гамбурзької преси 1932–1933 рр., проаналізованої у дослідженні¹⁰⁰

Назва видання	Політичне спрямування видання, вказане у «Довіднику»	Наклад у 1932 р., штук
<i>Hamburger Fremdenblatt</i>	Ліберальне	155856
<i>Hamburger Echo</i>	Соціал-демократичне	62000
<i>Hamburger Volkszeitung</i>	Комуністичне	42800
<i>Norddeutsche Zeitung</i>	Комуністичне	25600
<i>Hamburgischer Correspondent und Hamburgische Börsenhalle</i>	Ліберальне, офіційне видання <i>Deutsche Volks Partei (DVP)</i>	25000
<i>Hamburger Tageblatt</i>	Націонал-соціалістичне, офіційне видання <i>National-sozialistische Partei (NS)</i>	20000
<i>Bergedorfer Zeitung</i>	Позапартійне	9000
<i>Bergedorf-Sander-Volksblatt</i>	Соціал-демократичне, офіційне видання <i>Sozial-demokratische Partei (SPD)</i>	4200
<i>Billstedter Zeitung</i>	Позапартійне	3300
<i>Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*</i>	Соціал-демократичне	Немає даних
<i>Harburger Anzeigen und Nachrichten*</i>	Нейтральне	Немає даних
<i>Wilhelmsburger Zeitung</i>	Нейтральне	Немає даних

Джерело: «Довідник німецької щоденної преси», *Handbuch der deutschen Tagespresse, 1932*

*Немає даних про ці видання в «Довіднику німецької щоденної преси».

¹⁰⁰ Deutsches Institut für Zeitungskunde Berlin, 1932. *Handbuch der deutschen Tagespresse*. Berlin: Duncker.

Основний корпус газет був знайдений у цифровому архіві *Deutsches Zeitungsportal*¹⁰¹. Додатково, дві газети – *Wilhelmsburger Zeitung* та *Bergedorf-Sander-Volksblatt* – були опрацьовані в регіональному цифровому архіві гамбурзької преси *Hamburg Zeitungen Digital*¹⁰².

На жаль, ми не можемо стверджувати, що представлена в дослідженні вибірка, є повною. Згідно з даними «Довідника німецької щоденної преси»¹⁰³ в Гамбурзі 1932 році видавалися 24 друковані періодичні видання. Проте в цифрових архівах доступно лише 12 з цих видань. Так, ми не змогли отримати доступ до матеріалів:

- *Hamburger Anzeiger* (ліберальне, наклад 166,6 тис.)
- *Hamburger Nachrichten* (консервативне, 40 тис.)
- *Veddler Bote* (позапартійне, 10 тис.)
- *Cuxhavener Zietung* (позапартійне, 5,6 тис.)
- *Alte Liebe* (соціал-демократичне, 3 тис.)
- *Cuxhavener Beobachter* (націонал-соціалістичне, 2,5 тис.)
- *Geesthachter Zeitung* (позапартійне, 2,35 тис.)
- *Hamburger 8 Uhr Abendblatt* (позапартійне, немає даних)
- *Hamburger Neueste Nachrichten* (позапартійне, немає даних)
- *Hamburger Mittagsblatt* (позапартійне, немає даних)
- *Das Illustrierte Hamburger Abendblatt* (позапартійне, немає даних)
- *Nordische Volkszeitung* (центристське, немає даних)
- *Tageszeitung für die Elbgemeiden* (позапартійне, немає даних)
- *Alsteral Bote* (позапартійне, немає даних)
- *Langenhorner Alsteralbote* (позапартійне, немає даних)
- *Ochsenwänder Zeitung* (ліберальне, немає даних)
- *Vierländer Zeitung* (нейтральне, немає даних).

Проте враховуючи, що доступні в цифрових архівах 12 видань покривають 67% друкованої преси 1932 року, а також те, що серед 12 видань є приклади всіх основних політичних напрямів, що діяли на той момент в Німеччині, є підстави вважати вибірку репрезентативною. Повне опрацювання німецької преси планується на PhD програмі.

¹⁰¹ Deutsche Digitale Bibliothek, “Deutsches Zeitungsportal,” accessed March 16, 2026, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>.

¹⁰² Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, “Hamburger Zeitungen digital,” accessed March 16, 2026, <https://zeitungen.sub.uni-hamburg.de/>.

¹⁰³ Deutsches Institut für Zeitungskunde Berlin, 1932. *Handbuch der deutschen Tagespresse*. Berlin: Duncker.

В таблиці 5 політичне спрямування газет наведене відповідно до інформації, поданої у «Довіднику німецької щоденної преси»¹⁰⁴. Для подальшої роботи газети будуть розділені на чотири групи: комуністична преса, соціал-демократична преса, ліберальна та нейтральна преса, а також націонал-соціалістична преса (Див. таб. 6).

Таб. 6 Класифікація гамбурзьких газет за політичним спрямуванням

Політичне спрямування	Назва видання
Комуністична преса	<i>Hamburger Volkszeitung</i>
	<i>Norddeutsche Zeitung</i>
Соціал-демократична преса	<i>Hamburger Echo</i>
	<i>Bergedorf-Sander-Volksblatt</i>
	<i>Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung</i>
Ліберальна та нейтральна преса	<i>Hamburger Fremdenblatt</i>
	<i>Hamburgischer Correspondent und Hamburgische Börsenhalle</i>
	<i>Bergedorfer Zeitung</i>
	<i>Billstedter Zeitung</i>
	<i>Wilhelmsburger Zeitung</i>
Націонал-соціалістична преса	<i>Hamburger Tageblatt</i>
	<i>Harburger Anzeigen und Nachrichten</i>

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із початку 1932 р. до кінця 1933 р. У науковій літературі Голодомор датується літом 1932 – кінцем 1933 р. Відлік ведеться від серії цілеспрямованих репресивних рішень, запроваджених влітку 1932 р., а завершенням голоду вважається збирання врожаю 1933 р.¹⁰⁵ Хронологічні рамки цього дослідження розширені до початку 1932 р., адже включення першого півріччя дозволяє зафіксувати можливі ранні ознаки репресивної політики радянської влади щодо українського населення ще до введення юридично оформлених каральних механізмів.

Крім того, у січні 1933 р. німецьку пресу, як і всю Німеччину, потрясли кардинальні політичні зміни. 30 січня 1933 р. президент Пауль фон Гінденбург призначив Адольфа Гітлера рейхсканцлером, що поклало початок стрімкому демонтажу Веймарської республіки та встановленню нацистської диктатури.¹⁰⁶ Усі «ліві» видання були закриті (див. Таб. 6), а ліберальні та нейтральні газети добровільно перейняли риторику націонал-соціалістичної преси (див. розділ 3.1 про медіаландшафт Гамбурга). Тому досліджуваний

¹⁰⁴ Deutsches Institut für Zeitungskunde Berlin, 1932. *Handbuch der deutschen Tagespresse*. Berlin: Duncker.

¹⁰⁵ Serhii Plokhyy, "Mapping the Great Famine," MAPA: Digital Atlas of Ukraine, Harvard Ukrainian Research Institute, accessed March 16, 2026, <https://www.gis.huri.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4941/files/mapa/files/mappinggreatukrainianfamine.pdf>.

¹⁰⁶ Karl Dietrich Bracher, Wolfgang Sauer, and Gerhard Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34* (Köln: Westdeutscher Verlag, 1960), 31–75.

період буде розділено на два часові проміжки: з 1 січня 1932 р. по 31 січня 1933 р. та з 1 лютого 1933 р. по 31 грудня 1933 р. Адже неможливо порівнювати повідомлення ліберальної та нейтральної преси часів Веймарської республіки та часів правління націонал-соціалістів. Окрім того, з вибірки вибувають комуністичні та соціал-демократичні газети, що також може викривлювати результат.

Загальний аналітичний корпус охоплює 91 публікацію. Матеріали відбиралися шляхом пошуку за ключовим словом *Ukraine* у двох цифрових архівах (Deutsches Zeitungsportal та Hamburger Zeitungen Digital) методом суцільного перегляду всіх номерів досліджуваних видань за період з 1 січня 1932 р. до 31 грудня 1933 р. До аналітичного корпусу включалися матеріали, в яких прямо чи опосередковано згадується про голод в Україні, стан сільського господарства в радянській Україні, політичні репресії проти української еліти або придушення селянських повстань. Публікації, де Україна згадується лише побіжно, як географічна прив'язка без смислового зв'язку з досліджуваними темами, до корпусу не включалися. Дата завершення проведення відбору матеріалів – 1 листопада 2025 р.

Дослідження ґрунтується на якісному контент-аналізі з кодуванням на основі наперед визначених категорій. За своєю логікою цей підхід наближений до мануально-холістичного фрейм-аналізу: чотири аналітичні фрейми сконструйовані на основі синтезу теоретичної літератури та попереднього ознайомлення з матеріалом і надалі послідовно застосовані до текстів у процесі кодування.

Операційною основою ідентифікації фреймів слугує набір із десяти фреймінгових інструментів-маркерів, виявлених в публікаціях про голод в Україні в гамбурзькій пресі 1932–1933 рр. Кожна стаття аналізується на предмет наявності або відсутності цих маркерів. Певне їхнє поєднання вказує на застосування одного з чотирьох фреймів. На цій підставі публікації сортуються за домінуючим фреймом. На другому аналітичному рівні матеріали групуються за виданнями та їхнім політичним спрямуванням з метою встановити, газети якої ідеологічної орієнтації найчастіше вдавалися до того чи іншого фрейму при висвітленні Голодомору.

Кожна публікація кодувалася за наявністю або відсутністю кожного з десяти фреймінгових інструментів-маркерів (Таб. 4). Таким чином, визначався домінуючий фрейм публікації. Домінуючим вважався той фрейм, конфігурація маркерів якого найповніше відповідала профілю тексту. У разі появи ознак декількох фреймів фіксувалися первинний і вторинний фрейм. Особлива увага приділялася систематичній відсутності маркерів: зокрема, відсутність емоційної мови і пунктуації в нейтрально-оповідальних текстах кодувалася як позитивна ознака цього фрейму.

Кодування здійснювалося однією дослідницею протягом усього процесу аналізу. Відсутність другого кодувальника унеможлиблює розрахунок стандартного показника міжкодувальної надійності (*inter-coder reliability*). Для мінімізації ризику суб'єктивного зміщення застосовувалися такі процедури:

- кодбук із чіткими операціональними визначеннями кожного маркера і фрейму був розроблений і зафіксований до початку кодування
- класифікація текстів не переглядалася ретроспективно
- у випадках, де домінуючий фрейм не піддавався однозначній ідентифікації, матеріал отримував позначку «невизначено» і не включався до кількісного підсумку.

Ця процедура узгоджується з загальноприйнятою в якісних фрейм-дослідженнях практикою, де прозорість кодбуку слугує основним інструментом забезпечення відтворюваності аналізу за відсутності паралельного кодування.¹⁰⁷ Основним обмеженням є те, що залежність від одного кодувальника робить неможливою повну перевірку консистентності класифікацій.

¹⁰⁷ Matthes, Jörg, and Matthias Kohring. "Die empirische Erfassung von Medien-Frames." *Medien- und Kommunikationswissenschaft* 52, no. 1 (2004): 56–75.

Розділ III. АНАЛІЗ КОРПУСУ МАТЕРІАЛІВ ГАМБУРЗЬКОЇ ПРЕСИ 1932-1933 РР. ПРО ГОЛОД В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

3.1 Медіаринок Гамбурга в 1932-1933 рр.

Написання цього дослідження неможливе без ґрунтовного аналізу ситуації, що склалася на медіаринку Гамбурга у 1932–1933 рр. Без розуміння медійного контексту того часу неможливо адекватно оцінити, як саме й чому в гамбурзьких газетах з'являлися або, навпаки, не з'являлися повідомлення про події в Радянській Україні. Дослідження структури місцевого медіапростору дозволяє з'ясувати, які типи видань існували, кому вони належали, які політичні сили чи економічні групи стояли за ними, як формувалися редакційна політика та добір інформації.

Гамбург у 1932–1933 рр. був одним із найбільших медійних центрів Німеччини, що поєднував потужні щоденні газети, партійні видання, професійні журнали та ілюстровані тижневики. Місто перебувало у вирі глибокої соціально-економічної та політичної кризи, яка супроводжувала прихід до влади націонал-соціалістів. Ці процеси безпосередньо впливали на зміст публікацій і визначали, які міжнародні теми — зокрема ситуація в СРСР — потрапляли до поля зору журналістів. Саме через призму цього медійного середовища можна побачити, яким чином відбувалася циркуляція відомостей про Голодомор, як вони інтерпретувалися в умовах політичної боротьби та яким був рівень поінформованості німецького суспільства про трагедію в Україні.

У 1932 р. Гамбург, друге за величиною місто Німеччини, мав надзвичайно розгалужений і різноманітний медіаландшафт. Згідно з даними Довідника німецької щоденної преси¹⁰⁸ (1932), у місті виходило щонайменше 24 газети, які представляли широкий політичний спектр. За підрахунками укладачів довідника, ліві видання становили близько 20% від загальної кількості, праві — 35%, безпартійні — також 35%, тоді як центристські газети займали менше 5%. Приблизно 15% видань не вдалося чітко віднести до жодної категорії.¹⁰⁹

До лівого сегмента належали соціал-демократичні та комуністичні газети. Серед соціал-демократичних видань найвпливовішою була *Hamburger Echo* (62 тис. примірників, 6 разів на тиждень), а також локальні *Bergedorf-Sandler-Zeitung* (4,2 тис., щоденно), *Alte Liebe* (3 тис., щоденно) та *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung* (дані відсутні). Комуністичну пресу представляли дві газети — *Hamburger Volkszeitung* (42,8 тис., щоденно) та *Norddeutsche Zeitung* (25,6 тис., щоденно), обидві видання належали

¹⁰⁸ *Handbuch der deutschen Tagespresse* (1932). Band 4. Leipzig & Frankfurt am Main: Armanen-Verlag; Berlin: Duncker. (Vorgänger: *Jahrbuch der Tagespresse*, Berlin: Duncker, 1928).

¹⁰⁹ *Ibid.*

видавництву *Norddeutsche Verlagsgesellschaft mbH Gesch Bruno Heise* і часто дублювали матеріали одна одної. Сукупний тижневий наклад лівих газет у 1932 році становив близько 907 тис. примірників¹¹⁰, що відповідало приблизно 19% загального обсягу газетного ринку Гамбурга.

Праві газети, серед яких офіційне видання націонал-соціалістичної партії *Hamburger Tageblatt* (20 тис., 6 разів на тиждень), не мали великих накладів. За підрахунками, їхня частка становила лише 13% тижневих накладів (приблизно 623 тис. примірників). До правих видань також належали одна з найвпливовіших гамбурзьких газет *Hamburger Nachrichten* (40 тис., 12 разів на тиждень), а також регіональні *Cuxhavener Beobachter* (2,5 тис., щоденно) і *Harburger Anzeigen und Nachrichten* (дані відсутні).

Найбільшу частку ринку за накладом займали ліберальні газети, яких було лише дві, проте саме вони мали найбільшу популярність серед гамбурзьких читачів. Це *Hamburger Anzeiger* (160 тис., 6 разів на тиждень) і *Hamburger Fremdenblatt* (155,8 тис., 12 разів на тиждень). Остання мала не лише локальні випуски, а й загальнонаціональні та міжнародні. Вона мала редакції в Гамбурзі й Берліні, а також мережу власних кореспондентів у Парижі, Лондоні, Копенгагені, Римі, Мілані, Варшаві, Відні, Празі, Афінах, Мадриді, Шанхаї та Москві. Разом ці дві газети забезпечували близько 60% усіх тиражів гамбурзької преси: *Hamburger Anzeiger* — 19,8%, *Hamburger Fremdenblatt* — 38,6%.

До буржуазно-ліберального сегмента також належала офіційна газета Німецької народної партії (*Deutsche Volkspartei, DVP*) — *Hamburgischer Correspondent und Hamburgerische Börsenhalle* (25 тис., 12 разів на тиждень). Вона представляла інтереси дрібних промисловців і підприємців і належала видавництву *Hamburger Börsenhalle GmbH*, яке також випускало низку менших газет — *Hamburger 8 Uhr Abendblatt*, *Hamburger Neueste Nachrichten*, *Hamburger Mittagsblatt*, *Das Illustrierte Hamburger Abendblatt*, *Tageszeitung für die Elbgemeinden*. Усі ці видання класифіковані в довіднику як позапартійні (*unparteiisch*).

Саме позапартійні та безпартійні видання становили найчисельнішу групу гамбурзьких газет — загалом 11 найменувань, хоча їхні наклади часто були незначними або не зазначеними в довіднику.

¹¹⁰Загальний тираж було розраховано з врахуванням тиражу газети, яка вказана в Довіднику німецької щоденної преси¹¹⁰, помноженою на кількість виходів газети на тиждень. Якщо інформації про тираж в Довіднику не було, як розрахункову суму накладу було взято 1000 штук. Якщо в Довіднику не була вказана регулярність виходів газети, то для розрахунку було взято шестиразову періодичність.

У документі наявні три різні категорії — безпартійні (*parteilos*), позапартійні (*unparteiisch*) та нейтральні (*neutral*)¹¹¹. До перших належали *Veddler Bote* (10 тис., 1 раз на тиждень), *Bergedorfer Zeitung* (9 тис., 6 разів на тиждень), *Cuxhavener Zeitung* (5,6 тис., щоденно), *Geesthachter Zeitung* (2,35 тис., 2 рази на тиждень). До другої категорії — вже згадані *Hamburger 8 Uhr Abendblatt*, *Hamburger Neueste Nachrichten*, *Hamburger Mittagsblatt*, *Das Illustrierte Hamburger Abendblatt*, *Tageszeitung für die Elbgemeinden*, а також *Alsteral Bote* (5 тис., щоденно) і *Langenhorner Alsteralbote* (дані відсутні). Нейтральними були лише два видання — *Billstädter Zeitung* (3,3 тис., 3 рази на тиждень) і *Vierländer Zeitung* (дані відсутні, 6 разів на тиждень).

Точне значення різниці між цими трьома визначеннями залишається не цілком зрозумілим, адже всі вони передбачають дотримання певного рівня журналістського нейтралітету. Ймовірно, класифікація залежала від самоідентифікації видання: як воно визначало власну позицію. Показово, що позначення *unparteiisch* мали переважно газети, які належали двом великим видавцям — *Hamburger Börsenhalle GmbH* та *Verlagsdruckerei Otto Birke*. Це дозволяє припустити, що характеристика «позапартійне» могла бути радше елементом видавничої стратегії, ніж показником реальної редакційної незалежності.

В останні роки Веймарської республіки гамбурзький ринок щоденних газет характеризувався гострою політичною полемікою та «боротьбою всіх проти всіх», перетворюючи медіапростір на своєрідне «зміїне гніздо». За винятком двох найбільших видань — *Hamburger Anzeiger* та *Hamburger Fremdenblatt*, які уникали конфлікту одне з одним, політична боротьба охоплювала майже всі газети.

Комуністична *Hamburger Volkszeitung* спрямовувала свої найзапекліші атаки проти соціал-демократичного видання *Hamburger Echo*, звинувачуючи його у «лицемірстві» та «зраді робітників», на що *Hamburger Echo* у відповідь реагував, називаючи *Hamburger Volkszeitung* «брудокидалкою» та «нікчемним товариством наклепників». *Hamburger Volkszeitung* водночас критично ставився й до ліберального *Hamburger Anzeiger*, обзиваючи газету «однією із найгірших капіталістичних плазунів серед преси на узбережжі (Ельби)». Націонал-соціалістичне *Hamburger Tageblatt* конкурувало із бюргерськими *Hamburger Nachrichten*, прагнучи утвердити себе як «справжню» націонал-соціалістичну газету, тоді як *Hamburger Echo* підозрювало бюргерські видання в прихильності до НСДАП, вважаючи *Hamburger Nachrichten* і *Hamburger Fremdenblatt* послідовниками «національного» світогляду. Така конфронтаційна атмосфера на медіаринку відображала політичну

¹¹¹ *Handbuch der deutschen Tagespresse* (1932). Band 4. Leipzig & Frankfurt am Main: Armanen-Verlag; Berlin: Duncker. (Vorgänger: *Jahrbuch der Tagespresse*, Berlin: Duncker, 1928).

фрагментацію суспільства та загострення ідеологічних суперечностей напередодні приходу нацистів до влади.¹¹²

1933 рік став ключовим і переломним етапом у розвитку гамбурзької преси, адже саме тоді розпочалася швидка та всеохопна *Gleichschaltung* — процес так званого «вирівнювання» преси відповідно до ідеологічних засад націонал-соціалістичного режиму.¹¹³ Цей процес мав не лише політичний, а й глибокий соціальний вимір: він знаменував собою кінець плюралізму думок, знищення незалежної журналістики та підпорядкування інформаційного простору державній пропаганді. Події 1933 р. в Гамбурзі, який до цього вирізнявся надзвичайною різноманітністю медіаландшафту, є показовими для розуміння загальнонімецьких тенденцій у сфері преси в добу становлення Третього Рейху.

Уже в лютому–березні 1933 р. почалося систематичне придушення лівих видань. 4 лютого уряд і президент Рейху ухвалили указ, який надавав місцевій владі широкі повноваження щодо заборони «політично небажаних» газет. Спочатку це рішення не мало прямого впливу на Гамбург, де Сенат усе ще контролювали соціал-демократи та ліберали. Однак ситуація кардинально змінилася після пожежі Рейхстагу в ніч із 27 на 28 лютого 1933 р.: новий «Указ про підпал Рейхстагу» (*Reichstagsbrandverordnung*) став правовою основою для ліквідації комуністичної та соціал-демократичної преси. Уже 28 лютого штурмові загони СА та поліція увірвалися до редакції *Hamburger Volkszeitung*, запобігши виходу її останнього номера; аналогічна доля спіткала й другу комуністичну газету *Norddeutsche Zeitung*.¹¹⁴

Соціал-демократична преса в Гамбурзі протрималася трохи довше завдяки політичному впливу соціал-демократичного сенатора поліції. Однак цей перехідний період завершився 3 березня 1933 р., коли міністр внутрішніх справ Рейху Вільгельм Фрік зажадав заборони головного партійного органу СДПН — *Hamburger Echo*. У відповідь сенатор Адольф Шьонфельдер подав у відставку, заявивши, що не бажає «зраджувати своїх найкращих друзів». За ним пішли й інші соціал-демократичні члени Сенату. Уже наступного дня *Hamburger Echo*, а також *Bergedorf-Sander Volksblatt* і *Alte Liebe* були заборонені. Ліквідація лівих видань із сукупним накладом близько 900 тисяч примірників

¹¹² Führer, K. C. (2008). *Politische Kultur und Journalismus: Tageszeitungen als politische Akteure in der Krise der Weimarer Republik 1929–1933*. Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte, 10, 26–51. Franz Steiner Verlag. <https://www.jstor.org/stable/20852586>

¹¹³ Führer, K. C. (2013). *Umbruch und Kontinuität auf dem Hamburger Zeitungsmarkt nach 1933*. Repositorium Medienkulturforschung, 2/2013. Berlin: AVINUS.

¹¹⁴ Ibid.

на тиждень позбавила приблизно п'яту частину мешканців Гамбурга їхніх звичних джерел інформації.¹¹⁵

Після усунення лівої преси розпочався процес так званого *Selbstgleichschaltung* — «самоцензурування» буржуазних газет, які добровільно адаптувалися до вимог нового політичного режиму. Уже 28 лютого 1933 р. *Hamburger Fremdenblatt* опублікувала редакційну статтю, що цілковито відповідала риториці НСДАП: видання звинуватило комуністів у підпалі Рейхстагу та вимагало «безжальної і драконівської розправи».¹¹⁶ Водночас слід зауважити, що *Hamburger Fremdenblatt* уже протягом 1932 р. демонструвала поступове ідеологічне зміщення вправо, попри задекларовану в «Довіднику німецької щоденної преси» за 1932 р. позицію «незалежного лібералізму» (*unabhängige liberal*).¹¹⁷

Після виборів у березні 1933 р. та відновлення діяльності Гамбурзького сенату процес нацифікації преси став незворотним: редакції газет одна за одною демонстрували лояльність до місцевої організації НСДАП. Так, у квітні 1933 р. консервативна *Hamburger Nachrichten* заявила, що «завжди вела національно-визвольну боротьбу на передовій» і тепер готова «закласти фундамент нової Німеччини», метою якої є «внутрішнє вкорінення національної народної держави, де жива національна спільнота». Невдовзі після цього колишня ліберальна *Hamburgische Correspondent* оголосила про намір підтримувати «величезну працю національного уряду з відбудови Рейху» та приділяти підвищену увагу темам виховання молоді, спорту, оборонної політики й переселення.¹¹⁸

Єдиною газетою, яка спробувала чинити опір нацистському тиску, залишався *Hamburger Anzeiger*. 30 січня 1933 р. редакція видання назвала призначення Гітлера «величезною небезпекою», після чого 5 березня штурмовики СА здійснили напад на редакцію, щоб залякати журналістів. 28 березня поліція Гамбурга заборонила газету на 14 днів через публікацію матеріалу, що критикував диктатуру, а згодом продовжила заборону «до подальшого розпорядження». Відновлення публікацій стало можливим лише 20 квітня 1933 р. після «реорганізації редакційного керівництва за погодженням із гауляйтунгом НСДАП». Новим головним редактором став Ганс Якобі — колишній керівник партійного видання *Hamburger Tageblatt*. Він отримав «диктаторські повноваження» над

¹¹⁵ Führer, K. C. (2013). *Umbruch und Kontinuität auf dem Hamburger Zeitungsmarkt nach 1933*. *Repositorium Medienkulturforschung*, 2/2013. Berlin: AVINUS.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Handbuch der deutschen Tagespresse. (1932–1944). *Zeitschrift*. Leipzig & Frankfurt am Main: Armanen-Verlag; Berlin: Duncker. (Vorgänger: *Jahrbuch der Tagespresse*, Berlin: Duncker, 1928).

¹¹⁸ Führer, K. C. (2013). *Umbruch und Kontinuität auf dem Hamburger Zeitungsmarkt nach 1933*. *Repositorium Medienkulturforschung*, 2/2013. Berlin: AVINUS.

редакцією, після чого газета офіційно проголосила, що «беззастережно служитиме уряду Рейху та Гамбурга».¹¹⁹

Репресії проти преси супроводжувалися ширшими політичними переслідуваннями. У червні 1933 р. керівництво гамбурзької СДПН (30–40 осіб) провело нараду в приміщенні колишньої редакції *Hamburger Echo*. 16 червня поліція спільно з членами СА, СС і «Сталевого шолома» заарештувала всіх присутніх, серед них Адольфа Шьонфельдера та Карла Майтманна. Уже 22 червня ці події стали офіційним приводом для загальнонаціональної заборони Соціал-демократичної партії Німеччини.¹²⁰

У липні 1933 р. міністр пропаганди Йозеф Геббельс здійснив візит до Гамбурга, під час якого провів виступ перед представниками місцевої преси. Він недвозначно наголосив, що газети та інші засоби масової інформації повинні функціонувати як «зброя німецької політики», спрямована на підтримку ідеологічних цілей НСДАП. Геббельс підкреслив, що незалежно від особистого ставлення редакцій до націонал-соціалістичного режиму, влада буде застосовувати свої рішення без жодних компромісів, встановлюючи контроль над медіапростором та закріплюючи політичну монополію партії на інформаційний дискурс у країні. Цей виступ став чітким сигналом для гамбурзьких видань про необхідність політичної лояльності та демонстрував, що свобода преси в умовах нацистського режиму стає строго регульованою ідеологічною інструментацією.¹²¹

Попри політичні потрясіння, більшість читачів буржуазної преси залишалися лояльними до своїх звичних видань. Так, наклад *Hamburger Anzeiger* наприкінці 1933 р. (147 тис.) майже не змінився порівняно з 1932 р., тоді як *Hamburger Fremdenblatt* втратила частину аудиторії — з 150 до 113 тис. примірників. Окрім знищених лівих газет і змін у *Hamburger Anzeiger*, у більшості редакцій буржуазних і ліберальних видань не відбулося значних кадрових ротацій. Це свідчить про те, що видавці й журналісти цих газет переважно «мовчки й без помітного спротиву» прийняли ліквідацію свободи преси.¹²²

Попри формальне збереження різноманіття назв і форматів, медіаринок Гамбурга почав поступово скорочуватися не лише під тиском політичних репресій, а й через економічні труднощі. На початку 1934 р. збанкрутувало старовинне видавництво *Hamburger Börsenhalle GmbH* (засноване 1731 р.), яке

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Martens, H. (2007). Auf dem Weg in den Widerstand – Die „Echo“-Versammlung der Hamburger SPD 1933. In D. Brietzke, N. Fischer, & A. Herzig (Hrsg.), *Hamburg und sein norddeutsches Umland: Aspekte des Wandels seit der Frühen Neuzeit. Festschrift für Franklin Kopitzsch* (S. 354–376). Hamburg.

¹²¹ Segeberg, H., Scheidgen, I., & Schröter, F. (Hrsg.). (n.d.). *NS-Medien in der Metropolregion Hamburg: Fallstudien zur Mediengeschichte des Dritten Reiches*. Hamburger Hefte zur Medienkultur. Institut für Medien und Kommunikation im Fachbereich Sprache, Literatur, Medien – SLM I, Universität Hamburg. ISSN 1619-5442

¹²² Führer, K. C. (2013). *Umbruch und Kontinuität auf dem Hamburger Zeitungsmarkt nach 1933. Repositorium Medienkulturforschung*, 2/2013. Berlin: AVINUS.

випускало *Hamburgischer Correspondent* та низку менших газет. Причинами стали як загальна економічна криза, так і невдалі спроби диверсифікації в умовах нової політичної реальності.¹²³

Загалом ситуацією швидко скористувалася НСДАП, яка прагнула перетворити свої пропагандистські листки на повноцінні щоденні газети, зайняла місце буржуазних видань на ринку.¹²⁴ Так, наклад *Hamburger Tageblatt* у 1937 р. вже складав 79 тис. примірників (для порівняння в 1932 всього до 20 тис.), періодичність виходів була збільшена з 6 разів на тиждень до щоденної, а кількість сторінок з 8-10 до 12.¹²⁵

У підсумку, 1933 рік став роком остаточного краху свободи преси в Гамбурзі. За оцінками дослідників, у 1933–1934 рр. по всій Німеччині з професії було витіснено близько 10% журналістів, тоді як у Гамбурзі цей показник, ймовірно, був вищим через ліквідацію «марксистських» видань і чистку в *Hamburger Anzeiger*.¹²⁶

Гамбурзький медіаринок, який ще напередодні вирізнявся розмаїттям політичних позицій, упродовж кількох місяців був перетворений на підконтрольну державі пропагандистську систему — символ завершення епохи незалежної журналістики в місті.

Бернгард Фулда у своїй праці «Преса та політика у Веймарській республіці» (*Press and Politics in the Weimar Republic*, 2009) — найповнішому сучасному дослідженні веймарської преси — показує, як газети різного ідеологічного спрямування не просто «відображали» відповідні партійні позиції, а активно брали участь у конструюванні і поширенні ідеологічних наративів, що виходили далеко за межі суто партійних інтересів.¹²⁷ Це спостереження є теоретичним фундаментом третьої дослідницької цілі: аналізу функціонального використання теми Голодомору як інструменту пропаганди і ідеологічного протистояння в нестабільному контексті Гамбурга 1932–1933 рр.

Для аналізу весь корпус текстів розподілено на два часові проміжки, межею між якими є дата 30 січня 1933 р. — день призначення Адольфа Гітлера рейхсканцлером. Ця подія кардинально змінила медіаландшафт Гамбурга: комуністичні та соціал-демократичні газети були закриті, а ліберальні видання запровадили самоцензуру. Відповідно, перший

¹²³ Ibid

¹²⁴ Jockheck, L. (2006). *Presse als Mittel nationalsozialistischer Propaganda. In Propaganda im Generalgouvernement: Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939–1945*. Duncker & Humblot GmbH, Fibre Verlag. <https://www.jstor.org/stable/jj.31732194.5>

¹²⁵ *Handbuch der deutschen Tagespresse* (1937). Band 6. Leipzig & Frankfurt am Main: Armanen-Verlag; Berlin: Duncker. (Vorgänger: *Jahrbuch der Tagespresse*, Berlin: Duncker, 1928).

¹²⁶ Führer, K. C. (2013). *Umbruch und Kontinuität auf dem Hamburger Zeitungsmarkt nach 1933. Repositorium Medienkulturforschung*, 2/2013. Berlin: AVINUS.

¹²⁷ Bernhard Fulda, *Press and Politics in the Weimar Republic* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 4–6. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199547784.001.0001.

часовий проміжок охоплює період з 1 січня 1932 р. по 31 січня 1933 р., другий – з 1 лютого по 31 грудня 1933 р.

У першому проміжку відібрано 36 текстів. Найбільшу частку становлять матеріали комуністичної преси – 20 текстів із *Hamburger Volkszeitung* та *Norddeutsche Zeitung*. Сім текстів відібрано із соціал-демократичних видань – *Hamburger Echo*, *Bergedorf-Sander-Volksblatt* та *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburger und Umgebung*. П'ять текстів належать ліберальній та нейтральній пресі, представлений *Bergedorfer Zeitung*, *Hamburger Fremdenblatt*, *Hamburgischer Correspondent* та *Billstädter Zeitung*. Чотири тексти відібрано з націонал-соціалістичних видань – *Hamburger Tageblatt* та *Harburger Anzeigen und Nachrichten*.

Другий часовий проміжок охоплює 55 текстів. Після ліквідації лівої преси він представлений виключно ліберальними, нейтральними та націонал-соціалістичними виданнями: 37 текстів належать до першої групи, 18 – до другої.

3.2 Преса Веймарської республіки про голод в Україні

3.2.1 Комуністична преса: стратегії заперечення

Комуністичні *Hamburger Volkszeitung* та *Norddeutsche Zeitung* функціонували в межах єдиного фрейму заперечення голоду в Україні, використовуючи такі фреймінгові елементи, як пряме заперечення факту голоду, звітування про економічні «успіхи» та присвоєння «голодного дискурсу», тобто перенесення риторики голоду на інші країни або регіони.

Найбільш поширеним фреймінговим елементом серед комуністичних видань було звітування про економічні досягнення: фактично жодна стаття не обходилася без повідомлень про успіхи комуністичної моделі. Це простежується вже на рівні заголовків: «550 нових підприємств харчової промисловості»¹²⁸, «Зростання лише там, де комуністи

¹²⁸ «550 neue Lebensmittelbetriebe», *Hamburger Volkszeitung*, 9 лютого 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6CSE4MIKXNYKOHSCZ47SJRVMETI3J6TCZ?query=ukraine&issuepage=1>.

при владі»¹²⁹, «Хороший урожай в Радянському Союзі»¹³⁰, «Хороші результати кампанії зі збору врожаю в Радянському Союзі»¹³¹, «Перемога соціалізму на селі»¹³² тощо.

Незважаючи на те, що загалом комуністична преса тяжіла до надмірно емоційної мови, для певних матеріалів характерним був спокійний, майже нейтральний тон економічного оглядача, що надавав повідомленням видимості об'єктивності. Показовим є, зокрема, такий уривок зі статті ««Хороші результати кампанії зі збору врожаю в Радянському Союзі», опублікованій в *Hamburger Volkszeitung* 17 вересня 1932:

«Урожайна кампанія в усьому Радянському Союзі на сьогодні проведена на 85%. Вона охопила 69,9 мільйонів гектарів, при цьому за останні п'ять днів зафіксовано особливо значні успіхи... Україна надолужила площі посівів на 95,7%»¹³³

Аналогічну тональність витримано в замітці «550 нових підприємств харчової промисловості», що вийшла 9 лютого 1932 р. в *Hamburger Volkszeitung*:

«Якщо у 1931 році загальна промисловість Радянського Союзу зросла на 21 відсоток, то харчова промисловість за цей рік виросла на 25 відсотків порівняно з попереднім роком. Народний комісаріат з розвитку промисловості з загального бюджету в 80 мільярдів рублів виділяє 12 мільярдів на галузь харчування, що становить 40 відсотків загального бюджету»¹³⁴

Звітування про економічні успіхи створювало такий інформаційний фон, на якому будь-яке повідомлення про труднощі або голод неминуче виглядало б як «антирадянська брехня». Такі матеріали оперували загальними статистичними даними й оптимістичними формулюваннями, створюючи образ країни, що стрімко розвивається. Інформація про голод не спростовувалася – вона заздалегідь знецінювалася загальною медіа-бульбашкою,

¹²⁹ „Ausstieg nur dort, wo Kommunisten regieren: Gewaltige Steigerung der industriellen und landwirtschaftlichen Produktion der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 15. August 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/A5SEXVXOUUO47LT4AKJ5CGGS7MQ24PVD?query=ukraine&issuepage=2>.

¹³⁰ „Eine gute Ernte in der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4VDI4NY2KAUPVXUYE4LBPNXAW4LAJB3A?query=ukraine&issuepage=2>; *Norddeutsche Zeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/TKCW4Y26CYWFF6PB42Z5LMDVWKGKDKMI?query=ukraine&issuepage=2>.

¹³¹ „Gute Ergebnisse der Erntekampagne in der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 17. September 1932, 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LZPHXWL744WMR7WQX3IM6HBGRTSHQE3P?query=ukraine&issuepage=4>.

¹³² Guido Miglioli, „Der Sieg der Sozialismus im Dorfe: Die Individualwirtschaft sind vom Erdboden verschwunden“, *Norddeutsche Zeitung*, 5. November 1932, 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/X53QAKOSNXCMXTXDVFHIOOYCWBVWDBX?query=ukraine&issuepage=5>.

¹³³ „Gute Ergebnisse der Erntekampagne in der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 17. September 1932, 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LZPHXWL744WMR7WQX3IM6HBGRTSHQE3P?query=ukraine&issuepage=4>.

¹³⁴ „550 neue Lebensmittelbetriebe“, *Hamburger Volkszeitung*, 9 лютого 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6CSE4MIKXNYKOHSCZ47SJRVMIEI3J6TCZ?query=ukraine&issuepage=1>.

створеною комуністичними виданнями. Який може бути голод у країні, де харчова промисловість щорічно зростає на 25 відсотків, де відкривається 550 підприємств харчової промисловості, де колгоспники із радістю здають державі худобу й зерно? Будь-яке свідчення про голод у такому контексті автоматично набувало вигляду ворожої вигадки.

Окремого розгляду заслуговує висвітлення запуску Дніпровської гідроелектростанції (ДніпроГЕС) у 1932 р. Хоча будівництво гідроелектростанції не пов'язане безпосередньо з Голодомором, воно відігравало важливу роль у пропагандистській стратегії СРСР: грандіозний індустріальний проєкт дозволяв відволікти увагу міжнародної спільноти від голодної катастрофи в Україні.

13 жовтня 1932 р. в обох гамбурзьких комуністичних газетах вийшла замітка під назвою «Відкриття»¹³⁵, в якій захоплено описувався день пуску ДніпроГЕС. Поява ідентичного матеріалу в обох виданнях одночасно свідчить про централізовану систему розповсюдження контенту: газети активно передруковували статті, що надходили з місцевих партійних осередків, а також із *Internationale Presse-Korrespondenz (Inprekorr)* – центрального пресового органу Комінтерну, що видавався в Берліні. *Inprekorr* функціонував як «рукописна служба» (*Manuskriptdienst*) для всієї регіональної комуністичної преси Німеччини.¹³⁶ В замітці захоплено описується урочисте відкриття і запуск ДніпроГЕС:

*«Відкриваючи збори, він [Влас Чубар, голова Ради Народних Комісарів Української РСР з 1923 по 1934 р., репресований у 1939 р. – авт.] підкреслює, що Радянська країна святкує одну з найбільших перемог, доєднуючи Дніпровську ГЕС до числа провідних соціалістичних підприємств. Дніпровська ГЕС – гордість Радянського Союзу. За нею стежать з великою увагою та підтримкою трудящі не лише в Радянському Союзі, а й у всьому світі»*¹³⁷

За кілька місяців до відкриття станції, 30 квітня 1932 р., у *Hamburger Volkszeitung* вийшла велика авторська колонка «1 травня 1932: Дніпробуд працює!»¹³⁸. Жанр авторської колонки широко використовувався в комуністичній пресі: подача від першої особи

¹³⁵ „Eröffnung“, *Hamburger Volkszeitung*, 13. Oktober 1932, 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SHTZKDAWBJZHDSTAPRVKLYCMOFV63SM7?query=ukraine&issuepage=5>; *Norddeutsche Zeitung*, 13. Oktober 1932, 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SH3I6ZVTQZQYC343WZDJPCVOJUIXVPAQ?query=ukraine&issuepage=3>.

¹³⁶ Irén Komját, *Die Geschichte der Inprekorr: Zeitung d. Kommunist. Internationale (1921–1939)* (Frankfurt am Main: Verlag Marxistische Blätter, 1982), 62–84.

¹³⁷ „Eröffnung“, *Hamburger Volkszeitung*, 13. Oktober 1932, 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SHTZKDAWBJZHDSTAPRVKLYCMOFV63SM7?query=ukraine&issuepage=5>; *Norddeutsche Zeitung*, 13. Oktober 1932, 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SH3I6ZVTQZQYC343WZDJPCVOJUIXVPAQ?query=ukraine&issuepage=3>

¹³⁸ „1. Mai 1932: Dnjeproströj läuft!“, *Hamburger Volkszeitung*, 30. April 1932, 6. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/V4V3D5WL7VI5BOUXB76ZQ3623PEMJEX5?query=ukraine&issuepage=6>.

надавала матеріалу вигляду суб'єктивного свідчення і тим самим підвищувала його переконливість для читача.

Ця колонка є характерним зразком жанру. Вона розпочинається з іронічного зіставлення повільного будівництва центральної станції метро Юнгфернштіг у Гамбурзі та грандіозних темпів зведення Дніпровської ГЕС:

«Але хто бачив одне з найбільших будівництв у Радянському Союзі — там, де десятки тисяч робітників створюють цілі промислові центри і вибудовують цілі міста з нуля — той уже не дивується розритій землі на Юнгфернштігу. А хто бачив ДніпроГЕС, ці гігантські споруди, де кипить життя тисяч і десятків тисяч робітників, які створюють найбільшого електричного гіганта і найбільшу гідроелектростанцію світу, той каже: «Смішно, як довго люди возяться з цим шматочком метро!»»¹³⁹

Висвітлення будівництва та відкриття ДніпроГЕС унаочнює ключову стратегію комуністичної преси: тема масштабних «перемог соціалізму» дозволяла заміщати трагічну реальність образом країни, що активно розвивається, позбавляючи потенційні повідомлення про голод медійного простору.

Комуністичні газети Гамбурга широко практикували передрук фрагментів із пропагандистських брошур та публікацію колонок радянських функціонерів. Прикладом слугує колонка «Нове обличчя країни»¹⁴⁰, що вийшла в обох газетах 22 жовтня 1932 р. та описувала подорож автора з Москви до Криму. Колонка підписана «Н. Осінський» — це псевдонім Валеріяна Оболенського, який обіймав посаду заступника голови Держплану та брав активну участь у формуванні перших п'ятирічних планів. У 1930-х роках він очолював ЦСУ СРСР і публікував статті як у радянській, так і в зарубіжній комуністичній пресі, зокрема в *Inprekorr*. У 1938 році він був розстріляний.¹⁴¹

Колонка пронизана захопленням від спостережуваних змін: масштабного будівництва, розвитку промисловості й сільського господарства:

«Цікава країна, яка, чорт забирай, вже майже не схожа на ту, де ми провели дитинство та юність. Нові лінії проникли в ландшафт: широкі форми, кольори, рухи, звуки — усе це свідчить про підкорення природи колективній людській волі: сільське господарство наповнене, динамічне, живе. Якщо зараз проїжджати залізницею українським чи

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ „Das neue Gesicht des Landes“, *Hamburger Volkszeitung*, 22. Oktober 1932, 10. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MLNNZMGLZWV7R5OHLK5JANWS2L5AIR4A?query=ukraine&issuepage=10>; *Norddeutsche Zeitung*, 22. Oktober 1932, 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6LQ2TFQ2DHLSU6NBOTUV55PNCHCBBZRJ?query=ukraine&issuepage=4>.

¹⁴¹ "Valerian Valerianovich Obolenskii (Osinskii, Borodaevskii)," *School Perspektiva*, переглянуто у квітні 2026 р., <https://schoolperspektiva.ru/en/ostrovskij-a-n-/valerian-valerianovich-obolenskii-osinskii-borodaevskii/>.

кримським степом, то їдеш від елеватора до елеватора – зовсім як у Сполучених Штатах Америки»¹⁴²

Аналогічну функцію виконувала публікація «Перемога соціалізму на селі»¹⁴³, що вийшла 5 листопада 1932 р. в *Norddeutsche Zeitung*. Це фрагмент із книжки Гвідо Мільйолі «Радянське село»,¹⁴⁴ виданої у 1927 р. Мільйолі – італійський комуністичний діяч і прихильник колективізації.¹⁴⁵ На момент публікації матеріалу в 1932 р. з дня виходу книжки минуло понад п'ять років, проте текст справляв враження свіжих свідчень очевидця.

Текст відкривається характерним для такого жанру емоційним вступом: «Я був вражений і захоплений побаченням. Я не вірив своїм очам. «Це диво», — сказав я собі»¹⁴⁶. Автор захоплюється механізацією сільського господарства та колгоспами, описує «щасливих» колгоспників. Наведена нижче розповідь представлена як така, що відбулася «неподалік Херсону на гирлі Дніпра»:

*«Поки я розглядав корів, колгоспники очима стежили за мною, і коли я зупинився біля однієї корови, що, здавалося, не вписується в отару молочних корів, підійшла селянка з живими очима та енергійним обличчям і, погладжуючи корову, сказала: «Ця корова теж тепер належить колективу. Колись я так любила її. Не могла спати вночі, не пересвідчившись, що з нею все добре. Тепер я забула про це, бо ми разом купили так багато нових корів і працюємо, щоб наступного року їх число подвоїлося...»»*¹⁴⁷

Сентиментальна розповідь про «щасливих» українських колгоспників, котрі нібито раділи від того, що віддали свою худобу до колгоспу, є показовим прикладом пропагандистського конструювання реальності.

Жанр авторської колонки та репортажу від першої особи мав значно переконливішу силу, ніж звичайна редакційна замітка. Суха новина про зростання врожайності була надто абстрактною, натомість розповідь «очевидця» апелювала до зовсім іншого рівня сприйняття: ось жива людина, яка сама там була, бачила на власні очі, розмовляла з людьми. Автор не переказує чужі звіти, він описує власний досвід. Осінський їхав залізницею і на

¹⁴² „Das neue Gesicht des Landes“, *Hamburger Volkszeitung*, 22. Oktober 1932, 10. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MLNNZMGLZWV7R5OHLK5JANWS2L5AIR4A?query=ukraine&issuepage=10>; *Norddeutsche Zeitung*, 22. Oktober 1932, 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6LQ2TFQ2DHL5U6NBOTUV55PNCHCBBZRJ?query=ukraine&issuepage=4>.

¹⁴³ Guido Miglioli, „Der Sieg der Sozialismus im Dorfe: Die Individualwirthschaft sind vom Erdboden verschwunden“, *Norddeutsche Zeitung*, 5. November 1932, 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/X53QAKOSNXCMXTXDVFHIOOYCWBVWDBX?query=ukraine&issuepage=5>.

¹⁴⁴ Guido Miglioli, *Le Village soviétique* (Paris: Librairie du Travail, 1927).

¹⁴⁵ *The Great Soviet Encyclopedia*, 3rd ed., s.v. “Miglioli, Guido,” accessed April 22, 2026, <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Miglioli%2c+Guido>.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Guido Miglioli, „Der Sieg der Sozialismus im Dorfe: Die Individualwirthschaft sind vom Erdboden verschwunden“, *Norddeutsche Zeitung*, 5. November 1932, 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/X53QAKOSNXCMXTXDVFHIOOYCWBVWDBX?query=ukraine&issuepage=5>.

власні очі бачив елеватори, Мільйолі стояв біля корови і на власні вуха чув, як колгоспниця розповідає про своє «щастя». І саме ця удавана конкретність унеможлиблювала критичну оцінку поданої інформації. Адже як сумніватися в тому, що хтось начебто сам бачив?

Окремої уваги заслуговує питання часу. Текст Мільйолі написано у 1927 р. й передруковано в листопаді 1932-го, тобто тоді, коли примусова колективізація вже спричинила масовий голод в Україні, а селяни масово гинули або тікали через замерзлий Дністер. Проте для читача *Norddeutsche Zeitung* цей часовий розрив був невидимим: текст справляв враження свіжих свідчень, датованих «зараз». Застаріле свідчення «очевидця» давало редакції готовий матеріал, позбавлений будь-яких незручних актуальних деталей, і водночас зберігало всю емоційну достовірність живого репортажу.

Ще одним поширеним прийомом комуністичної преси було так зване «присвоєння голодного дискурсу» — перенесення риторики злиднів і голоду на «капіталістичні країни» або підконтрольні їм регіони.

Особливо часто «голодний дискурс» переносився на Карпатську та Західну Україну – регіон, що перебував тоді під управлінням капіталістичних Польщі та Чехословаччини і тому був зручним об'єктом для порівняння. Так, 26 лютого 1932 р. у *Hamburger Volkszeitung* вийшла невелика новина «Дитяча смертність у Карпатській Україні»¹⁴⁸, де висвітлювався спалах кору, а підвищена смертність дітей пояснювалася голодним виснаженням.

7 липня 1932 р. у *Hamburger Volkszeitung* вийшла стаття «Новий підйом революційного руху в Польщі»¹⁴⁹, де описувалися важкі умови життя польських робітників і селян. У ній, зокрема, зазначалося:

«Жахливу картину являє собою село в Західній Україні та Західній Білорусі, де тиф і голод набули масового поширення. За повідомленнями буржуазної преси, у деяких частинах Галичини (Західна Україна) селяни харчуються кропивою»

5 березня 1932 р. та сама газета опублікувала статтю «Підбурювачі війни проти Радянського Союзу вдаються до найдурнішої брехні»¹⁵⁰ - у відповідь на матеріал у націонал-соціалістичній газеті *Arbeitertum* від 1 березня 1932 р. з красномовною назвою «Безробітні в Радянській Росії живуть напівгнилими картоплинами». В статті *Arbeitertum*

¹⁴⁸ “Kindersterben in der Karpathoukraine,” *Hamburger Volkszeitung*, February 26, 1932, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/C77UH6PEUCNGQKHAK7DMM5OIUFIEFGP?query=ukraine&issuepage=5>.

¹⁴⁹ “Der neue Aufschwung der revolutionären Bewegung in Polen,” *Hamburger Volkszeitung*, July 20, 1932, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/X7FYEN4ZDVJCOA4NPUYDL7SYVSWPXXBX?query=ukraine&issuepage=5>.

¹⁵⁰ “Die dümmsten Lügen dienen dem Kriegshetzer gegen die Sowjetunion: Nazi Redakteur verlegt Karpatho-Ukraine, das Hungergebiet Mitteleuropas, nach Sowietrußland,” *Hamburger Volkszeitung*, March 5, 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/652OBJXDIDAHKRBHSIF4HHTROMLBK7GK?query=ukraine&issuepage=2>.

Карпатська Україна помилково зараховується до складу СРСР, тоді як вона належала до Чехословаччини. Автор замітки з обуренням вказує на цю помилку і використовує можливість перенести «голодний дискурс» на капіталістичний світ, зокрема на Італію:

«Немає такої брехні, яка була б занадто безглуздою, і немає такого обману, який був би занадто безсоромним, якщо мова йде про ошуканство робітників НСДАП та приховування від них правди про те, що описані вище умови — ті самі, що й у «третьому рейху» Муссоліні, де сотні тисяч безробітних без будь-якої підтримки буквально гинуть від голоду, тоді як Радянський Союз є єдиною країною, де навіть іноземні робітники можуть знайти хліб і роботу»¹⁵¹

Аналогічний прийом застосовано у статті «Хороший врожай в Радянському Союзі»¹⁵², опублікованій 10 вересня 1932 р. в обох газетах під «редактурую М. В.» (*Die Redaktion M.W.*). На жаль, виявити, хто власник цих ініціалів, не вдалося. Увесь текст присвячено успіхам радянського сільського господарства, а завершується він характерним порівнянням зі становищем селян у «капіталістичних країнах»:

«У капіталістичних країнах панує аграрна криза: селянин ізольований, беззахисний перед великим капіталом, який може конфіскувати врожай прямо з поля. Кожен неврожай б'є по селянину і ще більше заганяє в борги. У Радянському Союзі, навпаки, аграрної кризи немає. Будується соціалізм, і працююче сільське населення, так само як промислові робітники, піднімається матеріально та культурно»¹⁵³

Показово, що ця стаття поєднує одразу три фреймінгові елементи: «звітування про успіхи», «присвоєння голодного дискурсу» і «пряме заперечення» («У Радянському Союзі, навпаки, аграрної кризи немає»). Особливої уваги заслуговує вступна частина, де описується реакція читачів на матеріал газети *Mittagsblatt* із заголовком «Голодні заворушення в Радянській Росії»: за твердженням редакції, обурені робітники збиралися біля точок продажу *Mittagsblatt* і протестували, внаслідок чого газету нібито вилучили з продажу в кількох місцях, а подекуди заголовки заклеїли смугою паперу. Редакція коментувала це так:

«Ця акція класово свідомих гамбурзьких робітників є єдиною правильною відповіддю на нахабну брехливу агітацію буржуазної преси. Наступна передова стаття інформує

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² „Eine gute Ernte in der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4VDI4NY2KAUPVXUYE4LBPNXAW4LAJB3A?query=ukraine&issuepage=2>; *Norddeutsche Zeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/TKCW4Y26CYWFF6PB42Z5LMDVWKGKDMKI?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁵³ Ibid.

наших читачів об'єктивно про результати врожаю та фактичну ситуацію з продуктами харчування в Радянському Союзі — єдиній країні, де немає аграрної кризи»¹⁵⁴

Таким чином, «присвоєння голодного дискурсу» виявилось одним із найефективніших фреймінгових прийомів: переносячи риторiku голоду на капіталістичні країни, комуністична преса водночас знімала з радянської влади будь-які звинувачення та закріплювала образ СРСР як єдиної держави, де трудящі нібито захищені від злиднів.

Пряме заперечення голоду в досліджуваному корпусі трапляється порівняно рідко. Окрім згаданих вище статей «Хороший врожай в Радянському Союзі»¹⁵⁵ (*Hamburger Volkszeitung, Norddeutsche Zeitung*, 10.09.1932) та «Підбурювачі війни проти Радянського Союзу вдаються до найдурнішої брехні»¹⁵⁶ (*Hamburger Volkszeitung*, 05.03.1932), таких прикладів більше виявити не вдалося.

Водночас у низці статей простежується часткове визнання проблем зі збором урожаю, проте для цього незмінно пропонувалася «прийнятна» причина – несприятлива погода або «злосамірені дії куркулів»¹⁵⁷.

Так, у статті «Хороший врожай в Радянському Союзі»¹⁵⁸ (*Hamburger Volkszeitung, Norddeutsche Zeitung*, 10.09.1932) автор зазначає, що «доці минулого місяця в окремих районах Радянського Союзу справді трохи завадили загальному сприятливому збору зерна» та що «цьогорічний збір врожаю відстає від минулого року» через «природні» причини, але «втрачені темпи вже наздоганяються».

У статті «Зернова битва в Радянському Союзі»¹⁵⁹ основним гальмом хлібозаготівлі названо куркулів:

«Основна увага партії зосереджена на боротьбі з куркулями, що агітують проти здачі зерна, а також проти опортуністичного відступу деяких сільськогосподарських колективів перед агентами куркульства»¹⁶⁰

Комуністичні газети прагнули також демонструвати «самокритичність» керівництва. 19 січня 1933 р. *Hamburger Volkszeitung* опублікувала розлогу промову

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ „Die dümmsten Lügen dienen dem Kriegshetzer gegen die Sowjetunion: Nazi Redakteur verlegt Karpatho-Ukraine, das Hungergebiet Mitteleuropas, nach Sowietrußland,” *Hamburger Volkszeitung*, March 5, 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/652OBJXDIDAHKRBHSIF4HHTROMLBK7GK?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁵⁷ „Die Getreideschlacht in der Sowjetunion,” *Hamburger Volkszeitung*, January 12, 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/7QEVGVHOIR57OZNIRQNK66VNHHWAGCPC?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁵⁸ „Eine gute Ernte in der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4VDI4NY2KAUPVXUYE4LBPXAW4LAJB3A?query=ukraine&issuepage=2>; *Norddeutsche Zeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/TKCW4Y26CYWFF6PB42Z5LMDVWKGKDKMI?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁵⁹ „Die Getreideschlacht in der Sowjetunion,” *Hamburger Volkszeitung*, January 12, 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/7QEVGVHOIR57OZNIRQNK66VNHHWAGCPC?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁶⁰ Ibid.

Сталіна, виголошену 11 січня, де йшлося про «проблеми на селі»¹⁶¹. Підзаголовок промовисто відображає загальний тон: «Труднощі з постачанням зерна – самокритика більшовиків». Серед причин труднощів Сталін називав несприятливі кліматичні умови, колгоспну торгівлю зерном, складнощі переходу від індивідуального господарства до колгоспного, «саботаж і шкідництво радянофобських елементів» та «недооцінку ролі і відповідальності комуністів у проведенні хлібозаготівель».

Заперечення голоду, пряме і опосередковане, в комуністичній пресі було підпорядковане спільній логіці: визнання будь-якої проблеми було допустимим лише за умови, що її причина не ставила під сумнів саму радянську систему. Допускалися лише «прийнятні» пояснення: природні катаклізми, класові вороги, організаційні складнощі перехідного періоду. Ці пояснення виконували подвійну функцію: з одного боку, вони надавали виданням видимості чесності й самокритичності, з іншого боку, надійно блокували будь-яку інформацію про реальні масштаби та причини голоду.

Характерною жанровою особливістю комуністичних газет була систематична полеміка з виданнями іншого політичного спрямування. Вже згадана стаття «Підбурювачі війни проти Радянського Союзу вдаються до найдурнішої брехні»¹⁶² є реакцією на публікацію в націонал-соціалістичній газеті *Arbeitertum*, а «Хороший врожай в Радянському Союзі»¹⁶³ - відповіддю на матеріал у *Mittagsblatt* про голод в СРСР. Та полемічний жанр виходив далеко за межі цих прикладів.

Так, 12 січня 1933 р. в обох газетах вийшов матеріал «Промова товариша Сталіна у висвітленні буржуазної преси»¹⁶⁴ - докладний огляд реакцій інших німецьких видань на промову Сталіна. Автор наводить фрагменти статей із центристської *Germania*, демократичних видань *Berliner Tageblatt* та *Vossische Zeitung*, позапартійних *Berliner*

¹⁶¹ "Genosse Stalin über die Arbeit auf dem Land: Die Schwierigkeiten der Getreideversorgung – Bolschewistische Selbstkritik," *Hamburger Volkszeitung*, January 19, 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MID0HB57OHP2UWENXKQOE3V2CHR2KSUJ?query=ukraine&issuepage=3>.

¹⁶² "Die dümmsten Lügen dienen dem Kriegshetzer gegen die Sowjetunion: Nazi Redakteur verlegt Karpatho-Ukraine, das Hungergebiet Mitteleuropas, nach Sowietrußland," *Hamburger Volkszeitung*, March 5, 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6520BJXDIDAHRBHSIF4HHTROMLBK7GK?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁶³ „Eine gute Ernte in der Sowjetunion“, *Hamburger Volkszeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4VDI4NY2KAUPVXUYE4LBPNXAW4LAJB3A?query=ukraine&issuepage=2>; *Norddeutsche Zeitung*, 10. September 1932, 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/TKCW4Y26CYWFF6PB42Z5LMDVWKGKDMKI?query=ukraine&issuepage=2>

¹⁶⁴ "Die Rede des Genossen Stalin im Lichte der bürgerlichen Presse," *Hamburger Volkszeitung*, January 12, 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KJP2AJBUGYDFCU4HEJBFGUVPJFCJUTJD?query=ukraine&issuepage=2>; *Norddeutsche Zeitung*, January 12, 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ENIUYUBI6CSYJ25SVXOX33VREHAMLJ6H?query=ukraine&issuepage=2>.

Börsen-Zeitung та Deutsche Zeitung, а також соціал-демократичної Vorwärts, супроводжуючи їх емоційними коментарями. Саму промову подано так:

«Велика промова, яку вождъ світового пролетаріату, товариш Сталін, виголосив на засіданні Об'єднаного пленуму ЦК та ЦКК КП СРСР про значення першого п'ятирічного плану, викликала в усій капіталістичній пресі надзвичайну реакцію. Немає жодної газети, яка б не прокоментувала промову товариша Сталіна на помітному місці у своїх шпальтах»¹⁶⁵

Реакцію на рецензії соціал-демократичної преси автор супроводжує характерним риторичним зразком:

«Редактори «Vorwärts» виявляються й у цій статті вірними лакеями гниючої капіталістичної системи. Коли ж гниючий капіталістичний світ під тягарем реальних фактів вимушений схилитися перед грандіозними перемогами соціалізму на шостій частині земної кулі і визнає факти з ненавистю в серці, їхня мета – знищити ненависну соціалістичну радянську країну інтервенційною війною»¹⁶⁶

Матеріали про плани «Заходу», зокрема Німеччини, нашкодити Радянському Союзові або відокремити Україну, були окремим напрямом в комуністичній пресі. Ця тема виринає у статті «Широкі воєнні плани від Берліна до Далекого Сходу»¹⁶⁷ (Hamburger Volkszeitung, 01.04.1932), де йдеться про «формування європейського фронту інтервенції проти Радянського Союзу». Традиційно в матеріалі полемізується зі статтями в соціал-демократичній Hamburger Echo, консервативній Hamburger Nachrichten та дюссельдорфській економічній газеті Deutsche Bergwerkszeitung. Замітці у Deutsche Bergwerkszeitung автор приділяє особливу увагу:

«У статті відкрито висунуто вимогу відновлення української держави, при цьому дослівно наголошується: саме в Україні закладене майбутнє німецької зовнішньої політики у позитивному сенсі; саме там, ймовірно, ще зберігаються великі можливості для далекоглядної, розумної й сильної німецької зовнішньої політики. Тому німецька зовнішня політика має бути спрямована й підготовлена так, щоб у слушний момент виступити за самостійність і державну автономію України, а німецька економіка має чітко усвідомити, що тут існує ринок збуту та джерело сировини, які колись можна буде використати»¹⁶⁸

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ “Weitgehende Kriegspläne von Berlin bis in den Fernen Osten,” Hamburger Volkszeitung, April 1, 1932, 1–2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UNP7NC4JV7S2ZJDNGGQWDA7IOLUQQRZ2?query=ukraine&issuepage=1>.

¹⁶⁸ Ibid.

6 квітня 1932 р. у *Hamburger Volkszeitung* вийшов матеріал «Війна на Сході – сигнал загрози нападу на Радянський Союз»¹⁶⁹, де також описувалися плани «імперіалістичного світу» напасти на СРСР.

Підсумовуючи, комуністична преса у висвітленні теми голоду послуговувалася п'ятьма основними фреймінговими елементами: «звітуванням про економічні «успіхи», «присвоєнням голодного дискурсу», прямим запереченням, емоційною мовою та емоційною пунктуацією. У різних поєднаннях ці елементи формували фрейм заперечення. Паралельно застосовувалася тактика замовчування: газети не повідомляли ані про сам голод в Україні, ані про масштаби людських втрат. Непрямі свідчення труднощів зі збором урожаю та посівною кампанією можна виявити переважно через полемічні матеріали, як реакцію на публікації газет іншого політичного спрямування.

3.2.2 Соціал-демократична преса: передвиборча боротьба

Соціал-демократичні видання Гамбурга – *Hamburger Echo*, *Bergedorf-Sander-Volksblatt* та *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburger und Umgebung* – упродовж досліджуваного періоду з 1 січня 1932 по 31 січня 1933 р. приділяли доволі обмежену увагу ситуації в Україні. До аналізу було відібрано сім текстів, дотичних до теми Голодомору: статті, в яких прямо згадувалися голод в Україні, селянські повстання та аграрна криза в УРСР, а також складні умови проживання в радянській Україні та спроби втечі селян через кордон.

При аналізі корпусу матеріалів було помічено, що соціал-демократична преса часто передруковувала одні й ті самі матеріали, іноді з невеликими змінами. Причина в тому, що газети цього політичного спрямування користувалися одним джерелом інформації – новинною агенцією Соціал-демократичною пресовою службою (*Sozialdemokratische Pressedienst, SPD*), що працювала в Берліні з 1924 по 1933 рік.¹⁷⁰

9 березня 1932 р. в усіх трьох соціал-демократичних виданнях було опубліковано замітку про розстріл біженців з України на Дністрі. Взимку 1932 р. українські селяни намагалися перетнути замерзлий Дністер, рятуючись із УРСР. Радянські прикордонники відкривали по них вогонь на ураження; тіла загиблих пролежали на кризі кілька тижнів – ні

¹⁶⁹ “Der Kriege im Osten, das Signal zum drohenden Überfall auf die Sowjetunion,” *Hamburger Volkszeitung*, April 6, 1932, 7, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/HH7MVJV4V6KLIXBJIQD7CEOGVZY4CSUV?query=ukraine&issuepage=7>.

¹⁷⁰ Paul Kampffmeyer, *Der Sozialdemokratische Pressedienst (SPD): Eine Betrachtung über die Entwicklung, den Ausbau und die Aufgaben des Sozialdemokratischen Pressedienstes* (Berlin, 1929; repr., Bonn: FES Library, 2006), 12, <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/bestand/03532.pdf>.

румунська, ні радянська сторона їх не прибирала.¹⁷¹ Хоча в цих матеріалах немає безпосередніх згадок про голод, відчайдушні спроби втечі з ризиком для життя та їхнє жорстоке придушення свідчать про вкрай важкі умови життя в радянській Україні.

У *Hamburger Echo* замітка вийшла під назвою «Вбивство біженців на льоду Дністра»¹⁷², у *Bergedorf-Sander-Volksblatt* – «Жахливе видовище на Дністрі»¹⁷³, у *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburger und Umgebung* – «Мир – це дорога»¹⁷⁴. В усіх трьох публікаціях описуються спроби українців перетнути державний кордон і розстріл біженців.

Наведений у замітках уривок відтворює атмосферу прикордонного насильства:

*«У нічні години кордон нагадує лінію фронту: прожектори прочісують русло річки та береги, при найменшому шумі запускаються сигнальні ракети, кожну підозрілу особу без попередження засипають кулеметним вогнем. У той час як з румунського боку зазвичай намагаються перейти лише окремі особи або невеликі групи, переходи кордону з України вже набули масового характеру. Лише в лютому було зафіксовано 342 російських біженці, з яких близько ста прибули на румунський бік пораненими».*¹⁷⁵

В замітці редакції посилаються на повідомлення Соціал-демократичної пресової служби, підготовлене на основі інтерв'ю із соціал-демократичним депутатом від Бессарабії Іонеску, який здійснив поїздки до прикордонних районів.

Попри збіг основного змісту публікацій приблизно на 90%, у *Hamburger Echo* та *Bergedorf-Sander-Volksblatt* виразніше окреслюється антирадянський фрейм. Зокрема, у *Bergedorf-Sander-Volksblatt* зазначається, що селяни тікали з «раю Сталіна»:

*«На льоду замерзлої Дністровської річки, зовсім неподалік від села, досі лежать поодинокі розкидані трупи селян, що намагалися втекти з «раю Сталіна», але були розстріляні радянськими росіянами».*¹⁷⁶

У *Hamburger Echo* одним із підзаголовків є «Масова втеча з «раю»», а наприкінці замітки додано: «Масова втеча з Радянської України, без сумніву, є ще одним доказом

¹⁷¹ Михайло Костів та Олена Буруль, "Holodomor: Reports about the Escape across the Soviet-Romanian Border in the German-Language Press of the Early 1930s," *Historijski pogledi* 7, no. 12 (2024): 188–209, <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2024.7.12.188>.

¹⁷² «Die Fluchtlingsmord auf dem Dnjestr-Eis: In den Nachtstunden gleicht die Grenze einer Kriegsfront; Die Massenflucht aus dem Paradise», *Hamburger Echo*, 9. März 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LE6JZ67QQPM5LZACI7FLL4WPLRU2HVXC?issuepage=3>.

¹⁷³ «Grausiges Schauspiel am Dnjestrfluss», *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 9. März 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/K4GKOAC3WVQXSNQZCMDDOIJBYYZWMPKT?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁷⁴ «Der Frieden ist eine Straße», *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. März 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/YECXTQFJ5RZ2WTQEAQQFEMHM2WS6J2V2?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ «Grausiges Schauspiel am Dnjestrfluss», *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 9. März 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/K4GKOAC3WVQXSNQZCMDDOIJBYYZWMPKT?query=ukraine&issuepage=2>.

«преваг» цього раю».¹⁷⁷ Подібні формулювання класифікуються як фреймінговий елемент «застереження щодо комунізму».

9 квітня 1932 р. у *Bergedorf-Sander-Volksblatt* та *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburger und Umgebung* з'явилася агітаційна замітка: у першому виданні під назвою «Брехливий заклик КПН. Злидні в Радянському Союзі!»¹⁷⁸, у другому — «До нас! Геть із КПН!»¹⁷⁹ Зміст публікацій практично ідентичний, відмінними є лише заголовки.

Контекстом для цих матеріалів слугувала напружена передвиборча боротьба навесні 1932 року. 10 квітня мав відбутися другий тур виборів Рейхспрезидента Німеччини, у якому змагалися Пауль фон Гінденбург (підтриманий СПД), Адольф Гітлер (НСДАП) та Ернст Тельман (КПН). На 24 квітня 1932 р. призначалися позачергові вибори до Гамбурзького парламенту (*Bürgerschaft*). Особливої гостроти набувало суперництво між соціал-демократами та комуністами. Ернст Тельман, що народився в Гамбурзі та працював в порту, мав міцні позиції серед місцевих робітників.¹⁸⁰ Попри спільного ідеологічного противника в особі націонал-соціалізму, соціал-демократична преса спрямовувала найбільш агресивну агітацію саме проти КПН – очевидно, внаслідок конкуренції за одну й ту саму електоральну базу.

Замітка від 9 квітня 1932 р. виконувала функцію агітаційного впливу напередодні голосування й подавалася як полеміка з комуністичною пропагандою Тельмана: «*Ми відповідаємо: той, хто веде таку брехливу пропаганду, той, хто виставляє умови в Радянському Союзі як приклад для наслідування, обманює робітничий клас!*»¹⁸¹

До публікації включено фрагмент листа «бідного селянина з України»:

«*Ми зараз ніколи не можемо наїстися; завжди голодні. Як можна наїстися, якщо борщ варимо зовсім без жиру, лише трохи буряка та картоплі, без хліба. Хліб і картопля,*

¹⁷⁷ «Die Flüchtlingsmord auf dem Dnjestr-Eis: In den Nachtstunden gleicht die Grenze einer Kriegsfront; Die Massenflucht aus dem Paradise», *Hamburger Echo*, 9. März 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LE6JZ67QQPM5LZACI7FLL4WPLRU2HVXC?issuepage=3>.

¹⁷⁸ «Verlogener KPD-Aufruf: Das Elend in der Sowjetunion», *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 9. April 1932, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/AR3MARWHMKFTTIZ2WZMJJ4XMBFIKQRTTP?query=ukraine&issuepage=1>.

¹⁷⁹ „Her zu uns! Heraus aus der KPD“, *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. April 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/N336M22NZGNAANJ7AB6HBBEKRPPMLLZM?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁸⁰ Norman LaPorte, "Ernst Thälmann: The Making of a German Communist, 1886–1921," *Moving the Social* 51 (2014): 127–57, <https://doi.org/10.13154/mts.51.2014.127-157>.

¹⁸¹ «Verlogener KPD-Aufruf: Das Elend in der Sowjetunion», *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 9. April 1932, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/AR3MARWHMKFTTIZ2WZMJJ4XMBFIKQRTTP?query=ukraine&issuepage=1>; „Her zu uns! Heraus aus der KPD“, *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. April 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/N336M22NZGNAANJ7AB6HBBEKRPPMLLZM?query=ukraine&issuepage=2>.

ці найважливіші продукти, шалено дорогі. Фунт хліба вчора на ринку коштував 2,70 рубля – і чим далі, тим дорожче... Важко виживати в голодні дні».¹⁸²

Відомості про обставини отримання листа в тексті не наведено. Втім, з огляду на дату публікації, можна припустити, що він надійшов упродовж січня–березня 1932 р. На той момент Голодомор іще не набув масового характеру, однак умови життя в радянській Україні неухильно погіршувалися.

Замітка завершується словами: «Ось так комуністи експериментують із людським життям! Так би було у нас, якби робітники слухали комуністичні агітаційні брехні: інфляція, голод і злидні...»¹⁸³

У цій публікації задіяно фреймінгові елементи «застереження щодо комунізму» та «особисті історії» у формі цитати з листа українського селянина. Обидва елементи вписуються в антикомуністичний фрейм.

7 листопада 1932 р. в *Hamburger Echo* опубліковано колонку «15 років радянської держави»¹⁸⁴ авторства «А. Югова». Йдеться про Арона Югова (справжнє прізвище Фрумсон) – російського соціал-демократа та журналіста.¹⁸⁵ Після вислання з СРСР у 1922 р. він оселився у Берліні й став одним із керівників «Закордонної делегації» меншовиків. Югова вважали провідним аналітиком радянської економіки серед емігрантів; його основною науковою працею була монографія «Економіка Радянського Союзу та її проблеми» (*Die Volkswirtschaft der Sowjetunion und ihre Probleme*), видана в Дрездені у 1929 р.¹⁸⁶ Редакція *Hamburger Echo* посилається на цю роботу, характеризуючи автора як людину, якій притаманна «зразкова об'єктивність».

У колонці детально аналізуються провали комуністичної економічної моделі: низька якість промислової продукції, важке становище робітників, примусова праця та глибока криза сільського господарства. Особливу увагу Югов приділяє наслідкам насильницького відчуження майна у селян і примусової колективізації. Аналітичний інтерес у контексті цього дослідження становить передусім заключний абзац колонки:

«У низці районів (в Україні, на Волзі) у селах виник справжній голод. То в одному, то в іншому районі спалахують полум'яні вогнища стихійних селянських заворушень».¹⁸⁷

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ „15 Jahre Sowjetstaat: 7. November 1917 – 7. November 1932“, *Hamburger Echo*, 3. November 1932, 9, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DKUTSNXMD3VLEKIHNI4TXAWTH3K6AUGL?query=ukraine&issuepage=9>.

¹⁸⁵ André Liebich, *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921* (Cambridge: Harvard University Press, 1997).

¹⁸⁶ Aaron Jugow, *Die Volkswirtschaft der Sowjetunion und ihre Probleme* (Dresden: Kaden, 1929).

¹⁸⁷ „15 Jahre Sowjetstaat: 7. November 1917 – 7. November 1932“, *Hamburger Echo*, 3. November 1932, 9, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DKUTSNXMD3VLEKIHNI4TXAWTH3K6AUGL?query=ukraine&issuepage=9>.

Загальна тональність колонки є нейтральною: автор предметно описує дійсність, спираючись на статистичні дані, що відповідає фреймінговому елементу «економічних даних». Водночас редакційна підводка до тексту відзначається виразною емоційністю та рясніє знаками запитання і знаками оклику: *«Російський урок для німецьких робітників? Уникайте російського шляху!»*. Типовий приклад «застереження щодо комунізму». Таким чином, цей матеріал також функціонує в площині антикомуністичного фрейму.

22 грудня 1932 р. *Hamburger Echo* опублікувала статтю «Аграрна криза. Невдачі колгоспного господарства»¹⁸⁸. Матеріал поєднує економічну статистику з відомостями про політичні переслідування та репресії. Попри насиченість фактичними даними, текст не вкладається в нейтрально-оповідальний фрейм унаслідок активного використання емоційної пунктуації:

«Для України наводять дані станом на 25 жовтня; навіть за умови максимально можливого покращення статистики за решту місяця видно: велика житниця Росії за поставками зерна зазнала найбільшого провалу! Адже станом на 25 жовтня місячний план виконано лише на 24,8%, тобто майже на чверть, і повний результат за місяць навряд чи сягне третини плану».¹⁸⁹

Хоча публікація не містить прямого «застереження щодо комунізму» у формі, характерній для попередніх матеріалів, насичена емоційна пунктуація транслює виразний застерігальний меседж: комунізм несе небезпеку. З огляду на це, стаття класифікується як така, що належить до антикомуністичного фрейму.

Таким чином, соціал-демократична преса Гамбурга виявилася слабко залученою до висвітлення подій Голодомору, зосереджуючи основну увагу на передвиборчій боротьбі. Попри те, що СПД розглядала комунізм та його практичне втілення в СРСР, як одну з ключових загроз, публікацій, присвячених злочинам комуністичної влади, у соціал-демократичній пресі практично не з'являлося. Тема голоду в радянській Україні використовувалася радше як допоміжний аргумент в антикомуністичній агітації, аніж як самостійний предмет журналістського розслідування.

3.2.3 Ліберальна та нейтральна преса: економічний погляд

У період з 1 січня 1932 р. до 31 січня 1933 р. в ліберальних та нейтральних газетах Гамбурга було відібрано лише 5 заміток, що так чи інакше стосувалися ситуації з голодом в Україні.

¹⁸⁸ „Agrarkrise: Versagen der Kollektivwirtschaften“, *Hamburger Echo*, 22. Dezember 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/V6RFKDITMEEAIBUDXUA7EYVWI6KNDYSC?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁸⁹ Ibid.

Як і соціал-демократична преса, ліберальні газети не оминули увагою розстріли українських біженців на Дністрі. Так, 23 березня 1932 р. в газеті *Bergedorfer Zeitung* вийшла замітка «Криваві інциденти в Україні»¹⁹⁰. Незважаючи на стислий текст, у замітці наведено додатковий контекст – причини, що спонукали селян тікати через замерзлий Дністер:

*«За повідомленнями з Тигіни, населення одного села в Україні нещодавно вночі було витягнуте з будинків і депортоване масовими ешелонами в напрямку Сибіру. Кілька селян під проводом священника намагалися втекти через Дністер до Румунії. Однак їх застали російські війська і відкрили по них вогонь з гвинтівок і кинули гранати. Десятеро втікачів загинули, чимало отримали поранення»*¹⁹¹

Незважаючи на відсутність прямої згадки про голод, ця замітка дозволяє скласти уявлення про репресивний тиск, що чинився на українських селян.

У серпні 1932 р. дві великі ліберальні газети – *Hamburger Fremdenblatt* та *Hamburgischer Correspondent* – опублікували статті про проблемний збір урожаю в Радянському Союзі. Так, 3 серпня у *Hamburger Fremdenblatt* вийшла замітка «Незадовільний хід державних поставок зерна в Росії»¹⁹², де зазначалося, що місячний план державних поставок зерна в СРСР виконано лише на 23,6%, а найгірше справи йшли в Україні та на Північному Кавказі:

*«Особливо значне відставання спостерігається в Радянській Україні, яка разом із Північним Кавказом у липні повинна була поставити найбільшу кількість зерна. У перші 25 днів липня в Україні було поставлено менше ніж чверть обсягу зерна минулого року; план на липень виконано лише на 9,7%»*¹⁹³

29 серпня у *Hamburgischer Correspondent* вийшла новина «Повільний збір урожаю в Росії»¹⁹⁴, де також ішлося про незадовільний хід збору врожаю в Радянському Союзі. Проте в цьому випадку мова була не про обсяг врожаю, а про площі, з яких його було зібрано. Станом на 26 серпня в усьому Радянському Союзі врожай зібрано на площі 57 мільйонів гектарів, що становить 69% від загальної посівної площі. Серед окремих регіонів лідирував Кавказ із показником 91%, Україна – 88%, а Німецька Поволзька республіка – 87%. Новина спиралася на дані Сільськогосподарського комісаріату. Автор замітки підраховував, що

¹⁹⁰ „Blutige Zwischenfälle in der Ukraine“, *Bergedorfer Zeitung*, 23. März 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UMRZF47IA63Z3PQTACUYIWXVK33S5EQH?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² „Unbefriedigender Verlauf der russischen Getreidebereitstellungen“, *Hamburger Fremdenblatt*, 3. August 1932, 7, https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/WT3WRPDXYWVUPZFDPWHBLJAPLAI2C7E7Q?tx_dlf%5Bhighlight_word%5D=ukraine&issuepage=7&query=ukraine.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ „Langsame Erntearbeiten in Rußland“, *Hamburgischer Correspondent*, 29. August 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DHL3K54QWPMXRGHVQCKD2TXWHXJIA62?query=ukraine&issuepage=3>.

посівна площа в СРСР у 1932 р. скоротилася до 80 млн гектарів порівняно зі 100 мільйонами гектарів, передбаченими початковим планом.

1 листопада 1932 р. в *Hamburgischer Correspondent* вийшла замітка «Замало картоплі в Росії»¹⁹⁵, де зазначалося, що «питання збору та розподілу продуктів харчування нині стоїть на передньому плані суспільного інтересу в Радянському Союзі». Середній показник виконання плану по збору картоплі в СРСР склав 10,2%, при цьому спостерігалася значна територіальна нерівномірність результатів:

«Якщо в одному регіоні виконано понад дві третини річного плану, то, наприклад, Підмосков'я виконало лише 2%, а Україна — лише 22,2%»¹⁹⁶

11 листопада 1932 р. *Bergedorfer Zeitung* опублікувала замітку «План зі збору врожаю виконано лише на 50 відсотків»¹⁹⁷. У тексті йшлося про низькі показники зі збору зерна, «від якого залежить безперебійний хід усіх робіт». Зазначалося, що до листопада план заготівлі зерна виконано лише на 16%, а врожайність у головних зернових районах — Україні та на Північному Кавказі — не досягла навіть 25%. Також повідомлялося, що внаслідок нестачі хліба минулої зими селяни «значну частину зерна зберігають у себе, тоді як поставки зерна державі скорочуються»¹⁹⁸. Поставки були настільки незадовільними, що московська преса обговорювала можливі репресії стосовно сільських рад.

З 5 текстів, що потрапили до вибірки, чотири написані в стилі економічного огляду і використовують фреймінговий елемент «економічних даних»: нейтрально, відсторонено описуючи катастрофічну ситуацію в сільському господарстві Радянського Союзу. У двох замітках містяться згадки про політичні репресії та тиск на українських селян. Усі замітки написані в стриманому тоні без використання емоційної лексики та пунктуації. Усі 5 заміток відповідають характеристикам нейтрально-оповідального фрейму.

3.2.4 Націонал-соціалістична преса: відсутність зацікавленості

Протягом періоду 1.01.1932–1.02.1933 в націонал-соціалістичній пресі Гамбурга — *Hamburger Tageblatt* та *Harburger Anzeigen und Nachrichten* — відібрано лише 4 тексти, які торкаються теми голоду в радянській Україні.

¹⁹⁵ „Zu wenig Kartoffeln in Rußland“, *Hamburgischer Correspondent*, 1. November 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UNP5NQUPEPDNFYCFH3ZHBQW5H6ZFLNX?query=ukraine&issuepage=2>.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ „Nur 50 Prozent Plan-Getreide“, *Bergedorfer Zeitung*, 11. November 1932, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/VNTBG6LJEBMZ5FLOOI3LIFM3G7LL3SU?query=ukraine&issuepage=5>.

¹⁹⁸ Ibid.

Так, 17 серпня 1932 р. в *Hamburger Tageblatt* вийшла новина «Російські колгоспи чинять опір»¹⁹⁹. Слід зазначити, що в той час увесь Радянський Союз нерідко називали «Росією», тому йшлося про СРСР, а не лише про Росію. У новині повідомлялося про численні сутички в «багатьох регіонах Великої Росії, України та Кавказу» під час примусової заготівлі зерна. Опір селян був настільки сильним, що в Москві розглядали можливість надання особливого захисту посадовцям, уповноваженим на вилучення врожаю, «від можливих ексцесів».

28 жовтня 1932 р. у *Harburger Anzeigen und Nachrichten* вийшов репортажний матеріал із націонал-соціалістичних передвиборчих зборів у Гарбурзі під назвою «Москва без масок» – націонал-соціалістичні мітинги»²⁰⁰. Хедлайнером мітингу був колишній комуніст і член ЧК, що перейшов на бік націонал-соціалістів, Карл Кльоснер (Karl Klößner). Відомо, що Кльоснер гастролював з доповіддю «Справжнє обличчя радянської Росії» по Німеччині. Так, наприклад, центристські газети *Münsterländische Volkszeitung*²⁰¹ та *Central-Volksblatt für das gesamte Sauerland*²⁰² 22 і 23 січня 1933 р. опублікували репортаж з подібної доповіді Кльоснера в Мюнстері. В тексті заміток згадується, що Карл Кльоснер народився в Ганновері. Карл Кльоснер вочевидь був відомим в усіх політичних колах, адже комуністичні газети також згадували його виступи, звісно, «як неймовірну брехню», як наприклад, газета *Klassenkampf* з Мессенбурга²⁰³.

Більша частина статті *Harburger Anzeigen und Nachrichten* базувалася на спогадах Кльоснера про життя та побут у Радянському Союзі, де він працював на електростанції, «досяг керівної посади й мав можливість детально ознайомитися з наслідками більшовицького режиму в Росії». У виступі промовець активно розвінчував міфи про

¹⁹⁹ „Die russischen Kollektivwirtschaften widersetzen sich“, *Hamburger Tageblatt*, 17. August 1932, 7, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/EBW2E4Q2VJ4L2UVMZZAAOT3AWPAXEXKQ?query=ukraine&issuepage=7>.

²⁰⁰ „Moskau ohne Masken“ – Nationalsozialistische Kundgebungen», *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 28. Oktober 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/AMCPIL7DVBVJ754HYDS3WTLB2LSC735F?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁰¹ „Saalschlachten“, *Münsterländische Volkszeitung*, 22. Januar 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FD2M7KVRQD64VZQLITLUZ6L3YGXS33J3?query=kl%C3%B6%C3%9Fner&issuepage=1>.

²⁰² „Saalschlachten“, *Central-Volksblatt für das gesamte Sauerland*, 23. Januar 1933, 12, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/QEYAIKYWJYLJ7FEMNPTND3UW7XD2EZ5R?query=kl%C3%B6ssner&issuepage=12>.

²⁰³ „Nazi Sammlung“, *Klassenkampf*, 29. Januar 1933, 10, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RM4TTKNKW3QHB4KD7JJMPFWHUDEA3ULF?query=kl%C3%B6ssner&issuepage=10>.

процвітаючу економіку СРСР та щасливих робітників. Згадував Кльосснер і про голод в Україні, коротко, але чітко: *«В Україні, колишній житниці Європи, панує голод»*²⁰⁴.

Фреймінговий елемент «застереження щодо комунізму» у тексті застосовано в оригінальний спосіб: Кльосснер описує, наприклад, що вибори нового директора заводу відбуваються фіктивно. На зібранні робітників чиновник ЧК, поруч із яким уже стоїть новий директор, призначений урядом, запитує, чи є голоси проти. Жоден робітник не наважується заперечити зі страху бути страченим як контрреволюціонер. Директор вступає на посаду як *«одностайно обраний робітничий директор»*. *«Це, — пояснює Кльоцнер, — свобода російських робітників обирати своїх лідерів»*. Далі йдеться про закриття церков і перетворення їх на склади та стайні. *«Це, — говорить промовець, — культурний і моральний підйом більшовицької Росії»*.²⁰⁵

30 січня 1933 р. у *Hamburger Tageblatt* вийшла невелика новина під назвою «Чи Польща, чи Росія — новини завжди однакові: „Українців заарештовано!“»²⁰⁶. В тексті йшлося про арешт 15 українських комуністів, *«які прибули на засідання Центрального виконавчого комітету Комуністичної партії і висловлювали скарги щодо централістської російської політики в Радянській Україні»*. Ідентифікувати точну подію, про яку йдеться в новині, складно. Найімовірніше, йдеться про арешти українських партійних функціонерів, які були присутні на Об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 7–12 січня 1933 р. або виступили проти московської централізованої зернової політики в цей самий період.²⁰⁷ Цифру «15» варто розглядати як журналістське округлення або підсумок кількох арештів, що відбулися упродовж кількох тижнів. У новині використано фреймінговий елемент «повідомлення про політичне переслідування».

Важливо також зазначити, що в гамбурзькій пресі досліджуваного періоду виходила низка матеріалів про складне становище українців, які проживали на польській території. У вже згаданій новині бачимо відсилку до цього в підзаголовку «Чи Польща, чи Росія — новини завжди однакові: «Українців заарештовано!»». В цьому ж номері трохи вище

²⁰⁴ „Moskau ohne Masken“ – Nationalsozialistische Kundgebungen», *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 28. Oktober 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/AMCPIL7DVBVJ754HYDS3WTLB2LSC735F?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ „Ob Polen, ob Russland – immer gleich die Meldung: „Ukrainer verhaftet!““, *Hamburger Tageblatt*, 30. Januar 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FWGPE5U5IIP77EKJFK2SSKVE3FQXRBM5?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁰⁷ Hryhory Kostyuk, *Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–39)* (New York: Frederick A. Praeger, 1960), 31–35.

згаданої замітки знаходимо іншу – «Знову польський терор в Україні!». ²⁰⁸ А 2 лютого 1932 р. статтю «Ліга Націй робить українців безправними» ²⁰⁹.

Проте про складне становище українців у Польщі писали не лише націонал-соціалістичні газети. Так, 8 вересня 1932 р. соціал-демократичний *Bergedorf-Sander-Volksblatt* опублікував новину «Жорстоке насильство та помста військових» ²¹⁰, присвячену жорстокому придушенню селянського повстання в Західній Україні. 9 вересня в соціал-демократичній *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung* вийшла новина «Польща вішає українських селян» ²¹¹. 8 і 9 вересня комуністична *Hamburger Volkszeitung* опублікувала замітки «Польські шибениці в Україні. Помста повсталим селянам» ²¹² та «Потужні селянські заворушення в Польщі» ²¹³. Таке активне спостереження за утисками прав українців у Польщі пояснювалося політичним протистоянням із цією країною. ²¹⁴

Цю тему продовжує стаття «Українці в європейській політиці» ²¹⁵, що вийшла 11 березня 1932 р. в *Hamburger Tageblatt*. Вона не має прямого відношення до голоду чи геноцидної політики СРСР щодо українців, проте її важливо включити до огляду. У статті йдеться про безрезультатність українських скарг до Ліги Націй щодо погромів у Східній Галичині та утисків меншин у Польщі. Автор пише, що «українське питання» є невирішеною проблемою загальноєвропейського масштабу, наголошуючи, що 40 мільйонів українців і 12 мільйонів білорусів, розділених між кількома державами, неминуче домагатимуться власної державності. Стаття містить чіткий заклик до німецької аудиторії: Німеччині варто вже тепер усвідомити стратегічне значення України як природного

²⁰⁸ „Wieder polnischer Terror in der Ukraine“, *Hamburger Tageblatt*, 30. Januar 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FWGPE5U5IIP77EKJFK2SSKVE3FQXRBM5?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁰⁹ „Völkerbund macht Ukrainern rechtlos“, *Hamburger Tageblatt*, 2. Februar 1932, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/YOF2DFS3F3ZPD4VGB0X2ICI5A2OSH2O?query=ukraine&issuepage=1>.

²¹⁰ „Brutale Gewalt und Rache des Militärs“, *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 8. September 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/5TCQGUENP3DRLBIRE7RHBNO7EVRTAVLA?query=ukraine&issuepage=3>.

²¹¹ „Polen hängt ukrainische Bauern“, *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. September 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/577TU7662OE4XAE7NR3GYOANBN2JD2H?query=ukraine&issuepage=3>.

²¹² „Polnische Galgen in der Ukraine: Rache an aufständischen Bauern“, *Hamburger Volkszeitung*, 8. September 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KYMES3RIJHJXYDKV36YQHM2IK2WTI5BB?issuepage=3>.

²¹³ „Schwere Bauernunruhen in Polen“, *Hamburger Volkszeitung*, 9. September 1932, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2HYZCZB7CF3CNPQ7EJDI44UTGSARQOHT?query=ukraine&issuepage=2>.

²¹⁴ Karina Prümer, „Eine schwierige Nachbarschaft: Deutsche und Polen nach dem Ersten Weltkrieg,“ in *Befohlene Freundschaft: Die deutsch-polnischen Kulturbeziehungen 1934–1939* (Osnabrück: fibre Verlag, 2010), 48–53.

²¹⁵ „Die Ukrainer in der europäischen Politik“, *Hamburger Tageblatt*, 11. März 1932, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DBIAD2ALVHYL36EDCTFQ7TIAVDWEWZ3A?query=ukraine&issuepage=3>.

економічного і політичного партнера, здатного стати противагою польсько-французькому блоку:

«Залишається незаперечним той факт, що Європа не може спокійно існувати без вирішення українського питання. 40 мільйонів компактно проживаючих українців вимагають власної держави. З цією реальністю повинні рахуватися Європа та світ... Те, що Німеччина та Україна могли б у цьому випадку найкращим чином взаємно доповнюватися економічно, зазначимо лише мимохідь. Держава, яка вчасно підготується до цього неминучого розвитку, зможе отримати з цього вигоду»²¹⁶

У цілому, в період з 1 січня 1932 по 31 січня 1933 р. націонал-соціалістична преса дуже обмежено висвітлювала події голоду в Україні. З'являлися поодинокі статті про політичні репресії та придушення селянського опору і декілька згадок про голод. Націонал-соціалістична преса використовувала переважно антикомуністичний та нейтрально-оповідальний фрейми.

3.3 Фреймування повідомлень про голод в Україні після встановлення нацистського режиму

Другий досліджуваний період позначений приходом до влади націонал-соціалістів на чолі з Гітлером 30 січня 1933 р. Ця подія кардинально змінила медіаландшафт Гамбурга. Комуністичні *Hamburger Volkszeitung* і *Norddeutsche Zeitung* та соціал-демократичні *Hamburger Echo*, *Bergedorf-Sander-Volksblatt* і *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburger und Umgebung* були закриті. Ліберальна та нейтральна преса – *Hamburger Fremdenblatt*, *Hamburgischer Correspondent*, *Bergedorfer Zeitung*, *Billstädter Zeitung* та *Wilhelmsburger Zeitung* – під примусом, а подекуди й добровільно, запровадила самоцензуру й поступово переймала риторику нацистів.

У другому часовому відрізку сформовано корпус матеріалів із 55 статей. 37 із них належать до ліберальної та нейтральної преси, 18 — до націонал-соціалістичної, представленої *Hamburger Tageblatt* та *Harburger Anzeigen und Nachrichten*. Зникнення лівої преси означало не лише скорочення кількості голосів у медіапросторі, а й принципову зміну використовуваних фреймів для висвітлення теми голоду в Україні. Фрейм заперечення голоду, характерний для комуністичних видань, зник разом із ними, натомість домінуючими стали нейтрально-оповідальний та антикомуністичний фрейми. Розгляд розпочнемо з ліберальної та нейтральної преси, а далі перейдемо до націонал-соціалістичних газет.

²¹⁶ Ibid.

3.3.1 Ліберальна та нейтральна преса: заклики про допомогу та засудження комунізму

Взимку 1933 р. в Україні вже тривав масовий голод, проте перші конкретні свідчення про це просочилися до гамбурзьких газет лише в березні 1933 р., у зв'язку з прибуттям 29 березня до Берліна Гарета Джонса²¹⁷. 30 березня в *Bergedorfer Zeitung* та 1 квітня в *Billstädter Zeitung* вийшли однакові новини про цю подію під заголовком «Небезпека голоду в Радянській Росії?»²¹⁸:

«У розмові з представником *New York Evening Post* він (Гарет Джонс — авт.) заявив, що Росії загрожує голод неймовірних масштабів, який буде настільки ж тяжким, як катастрофа 1921 року, коли загинули мільйони людей... Він зазначив, що відвідав низку сіл та дванадцять колгоспів; скрізь люди голосили: «Ми хочемо хліба, ми вмираємо». Цей крик він чув усюди».²¹⁹

Замітка коротка, проте в ній використано емоційну лексику та щемку цитату. Загалом, вона характеризується використанням емоційно-співчутливого фрейму.

6 квітня 1933 р. *Hamburger Fremdenblatt* опублікував колонку власного кореспондента під назвою «Росія голодує»²²⁰. Позначка «власний репортаж» та датлайн «Москва, початок квітня» вказують, що матеріал надійшов від власного кореспондента або від редактора з особистими джерелами в Москві. У «Довіднику німецької щоденної преси» у складі політичної редакції значиться прізвище Шеффер.²²¹ Це, найімовірніше, Пауль Шеффер – спеціальний кореспондент у Москві іншої ліберальної газети, *Berliner Tageblatt*. Незважаючи на те, що основним місцем роботи Шеффера була берлінська газета, він також писав для *Münchener Neueste Nachrichten*, *Leipziger Neueste Nachrichten* та *Hamburger Fremdenblatt*.²²²

²¹⁷ Ray Gamache, "Tell Them We Are Starving: An Introduction to the 1933 Gareth Jones Soviet Diaries," in *Tell Them We Are Starving* (Kashtan Press, 2023), 4.

²¹⁸ „Drohende Hungersnot in Sowjetrußland?“, *Bergedorfer Zeitung*, 30. März 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/GUCRJVGUFESIIQKVEAHFN2XOSOK4XI?query=ukraine&issuepage=3>; „Drohende Hungersnot in Sowjetrußland?“, *Billstedter Zeitung*, 1. April 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/JPYNB6NUPCKSK2XWPYOM6RHT2X3TZTBQ?query=ukraine&issuepage=3>.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ „Rußland hungert“, *Hamburger Fremdenblatt*, 6. April 1933, 1–2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UB4EAODVOGK53AS4VUOFZZWT3C65QSCR?query=ukraine&issuepage=1>.

²²¹ Deutsches Institut für Zeitungskunde, ed., *Handbuch der deutschen Tagespresse*, 4. Aufl. (Berlin: Carl Duncker Verlag, 1932), 80.

²²² Jutta Unser, „Osteuropa“: Biographie einer Zeitschrift, *Osteuropa* 25, no. 8/9 (серпень–вересень 1975): 585, <https://www.jstor.org/stable/44907331>.

Пауль Шеффер був фахівцем з економічних питань. Однією з його найважливіших праць стала книга «Сім років у Радянському Союзі» (*Sieben Jahre Sowjetunion*)²²³, де він проводить глибокий політико-економічний аналіз трансформації СРСР у період між 1921 та 1929 рр.

Стаття у *Hamburger Fremdenblatt* є цікавим поєднанням детального економічного аналізу катастрофічної ситуації в сільському господарстві (численні цифри та статистичні дані), моторошного опису політичних репресій («З проголошенням смертного вироку стало відомо, що він уже виконаний») та емоційних описів людського страждання:

*«Країна недоїдає. У багатьох місцях панує голод. Це видно не лише з блідої зовнішності дітей, запалих щік людей на вулицях, нескінченних черг біля нещодавно відновлених магазинів у Москві».*²²⁴

Важливо зазначити, що у статті голод в Україні згадується лише побіжно, переважно наводяться відомості про Росію та весь СРСР. 18 квітня 1933 р. цю статтю з посиланням на *Hamburger Fremdenblatt* передрукувала *Billstädter Zeitung*.²²⁵

4 липня 1933 р. у *Billstädter Zeitung* вийшла стаття «З Росії надходять жахливі новини»²²⁶, де зазначалося, що Україна, Поволжя, Північний Кавказ та Сибір потерпають від жахливого голоду. У тексті використано багато емоційної лексики («країна страждань», «катастрофа, гірша за всі попередні» тощо) та заклики до допомоги, а також три розповіді з листів із Радянського Союзу. Один лист надійшов з Поволжя, походження двох інших не вказано.

*«І ще одне шокуєче свідчення: «Горе таке велике, що їдять померлих. Собак знайти вже неможливо, а котів і поготів. Люди їдять трупи тварин. Сьогодні з'їли п'ятьох померлих. На жаль, людей помирає так багато, що бракує часу копати могили. Копають ями шириною півтора сажня і глибиною чотири сажні. Туди кладуть тіла по двадцять або тридцять штук»...»*²²⁷

Попри використання елементів, характерних для емоційно-співчутливого фрейму, цей текст слід віднести до антикомуністичної пропаганди, адже він завершується прямим «застереженням проти комунізму»: «Так би було і у нас сьогодні, якби комунізм не був придушений у останню хвилину». Джерелом інформації для цієї статті стала брошура

²²³Paul Scheffer, *Sieben Jahre Sowjetunion* (Leipzig: Bibliographisches Institut AG, 1930).

²²⁴ „Rußland hungert“, *Hamburger Fremdenblatt*, 6. April 1933, 1–2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UB4EAODVOGK53AS4VUOFZZWT3C65QSCR?query=ukraine&issuepage=1>

²²⁵ „Rußland hungert“, *Billstedter Zeitung*, 18. April 1933, 3–4, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RFDPHX2WZJGUWJ2IBC4FG24LJHX7VVPW?query=ukraine&issuepage=3>.

²²⁶ „Aus Rußland kommen furchtbare Nachrichten“, *Billstedter Zeitung*, 4. Juli 1933, 4, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/CUADEV45MNSYI3C2AEOL6WSWRKSNTIJIX?query=ukraine&issuepage=4>.

²²⁷ Ibid.

«Брати у біді» (*Brüder in Not*), видана в 1933 р. під редакцією Адольфа Ерта, керівника пропагандистської організації «Антикомінтерн». Брошура містила документи і листи постраждалих від голоду серед етнічних німців у Поволзькій республіці, на Кавказі та в Україні, а також заклики Рейхскомітету «Брати в біді» до організації допомоги.²²⁸

Комітет «Брати у біді» – кампанія, організована в 1922–1934 рр. для допомоги етнічним німцям в Радянському Союзі, які постраждали під час голоду 1922–1923 рр. та 1932–1933 рр. Навесні 1933 року «Брати в біді» був організований як загальнонімецький комітет (*Reichsausschuss*), в якому дедалі більший вплив набирали націонал-соціалісти.²²⁹

7 липня 1933 р. у медіапросторі Німеччини поширився репортаж про біженців з України та Поволжя, що перебували в таборі в Шнайдемюлі (нині місто Піла, Польща). Першоджерело публікації встановити не вдалося. Можна стверджувати, однак, що щонайменше 50 газет із цифрового архіву *Deutsche Zeitungsportal* 8 і 9 липня опублікували цей текст із незначними змінами або й без них, що є ознакою великої скоординованої кампанії. З нашого корпусу газет цю статтю опублікували *Hamburger Tageblatt* (націонал-соціалістична), *Hamburgischer Correspondent* та *Bergedorfer Zeitung*. 8 липня 1933 р. в двох останніх, ліберальних, газетах стаття вийшла під назвою «Повернення з країни жахів. Німецько-російські біженці в таборі Шнайдемюль»²³⁰.

Текст написано в дуже емоційній манері, а починається він із заклику до допомоги голодуючим, проте виключно етнічним німцям. У ньому наводяться свідчення біженців, що переमेжовуються з «застереженнями щодо комунізму»:

*«Селяни в таборі Шнайдемюля розповідають свій жахливий досвід. Один бачив, як збожеволіла мати вбила своїх двох дітей і приготувала їх як їжу. В іншому випадку голодні селяни викопували свіжі поховання на кладовищі. На ринковій площі одного районного міста лежали сотні знесилених селян, і ніхто до них навіть не підходив. Зі свідчень біженців зрозуміло, що радянська влада не в змозі навіть мінімально забезпечити достатню кількість їжі. Це та сама сумнозвісна колгоспна система, яка забирає у селян зерно після збору врожаю».*²³¹

²²⁸ Paolo Fonzi, „Trial of Strength against the Restive Peasantry: What the Germans Knew about the Great Famine in the USSR and How They Perceived It“, *Ukraina Moderna* 30-31 (2021): 192-215, <https://doi.org/10.3138/ukrainamoderna.30-31.192>.

²²⁹ Paolo Fonzi, "No German Must Starve: The Germans and the Soviet Famines of 1931–1933," *Harvard Ukrainian Studies* 38, no. 1–2 (2021): 19–20.

²³⁰ „Zurück aus dem Lande des Grauens: Deutsch-russische Flüchtlinge im Lager Schneidemühl“, *Hamburgischer Correspondent*, 8. Juli 1933, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/3N3W6AWAO5U5ZLA5POACALPU2YS4NOPZ?query=ukraine&issuepage=5>; *Bergedorfer Zeitung*, 8. Juli 1933, 6, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/J5SHNZQWO47UOTRZT6D3MXONMOB7PBVO?query=ukraine&issuepage=6>.

²³¹ Ibid.

Незважаючи на емоційний та співчутливий тон, текст функціонує в антикомуністичному фреймі.

11 серпня 1933 р. *Bergedorfer Zeitung* опублікувала замітку «Економічна скрута в Росії»²³², де з посиланням на *Daily Telegraph* повідомлялося, що Радянський Союз усіма силами намагається приховати тяжкість економічної ситуації, передусім «у зернових районах». У замітці згадується, що «один із закордонних кореспондентів у Москві, який нещодавно здійснив поїздки Україною, Північним Кавказом і Кавказом, аби особисто ознайомитися з умовами життя» повідомив про злидні та голод у тих місцевостях, що викликало великий переполох в офіційних установах радянського уряду, який зібрав усіх іноземних кореспондентів у Москві і повідомив про заборону виїзду за межі Москви без особливого дозволу. Швидше за все, йдеться про Малькольма Магеріджа, який на початку березня 1933 р. таємно здійснив поїздки до України та Північного Кавказу. Його репортажі вийшли анонімно через страх радянської цензури та тиску на редакцію.²³³ *Billstädter Zeitung* опублікувала аналогічну замітку під назвою «Як виглядає ситуація в Росії?»²³⁴ 12 серпня 1933 р.

11 серпня 1933 р. схожу, але розширену статтю на цю тему опублікував *Hamburger Fremdenblatt* під назвою «Голодуючі райони в Росії закриті»²³⁵. Новина про заборону для іноземних кореспондентів виїжджати за межі столиці СРСР доповнена розлогим репортажем «власного автора з Москви». Можна припустити, що знову йдеться про Пауля Шеффера. Автор стверджує, що заборона на подорожі іноземців у СРСР є незаконним актом та спробою приховати реальну ситуацію, зокрема голод, від зовнішнього світу. Водночас влада примусово вилучає зерно в селян, особливо в Україні, застосовуючи жорсткі репресивні заходи:

«Високопоставлений чиновник Народного комісаріату сільського господарства виступив на московському радіо зі зверненням до працівників державних господарств, у якому він описав труднощі збору врожаю, які, за його словами, особливо значні в Україні. Тамтешній урожай був хороший, зумовлений сприятливою погодою. Однак селяни не здають обмолочене хлібне зерно відповідним органам влади... Доповідач оголосив про

²³² „Die wirtschaftliche Notlage in Russland“, *Bergedorfer Zeitung*, 11. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/BI3ILVWCATQQ45T7KPA5Y2CFPO6M24PP?query=ukraine&issuepage=1>.

²³³ Teresa Chermas, "Reporting Stalin's Famine: Jones and Muggeridge: A Case Study in Forgetting and Rediscovery," *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 14, no. 4 (2013): 775–804, <https://doi.org/10.1353/kri.2013.0062>.

²³⁴ „Wie sieht es in Russland aus?“, *Billstedter Zeitung*, 12. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6WJ3A3U3BVBB5DXHTA0BTPBXW6N2E45X?query=ukraine&issuepage=2>.

²³⁵ „Die Hungergebiete in Russland gesperrt“, *Hamburger Fremdenblatt*, 11. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UZOIJC5VXID5A5X7Y5HRMGLJMFHBC45T?query=ukraine&issuepage=1>.

велику кампанію проти селян і керівників колгоспів в Україні, які не здають зерно. Він заявив, що не зупиняться ні перед чим і за потреби примусять селян виконати свій обов'язок за законом із застосуванням військової суворості».²³⁶

Текст насичений цифрами та економічними даними, автор посилається на відповідні джерела і не використовує емоційну лексику, що свідчить про нейтрально-оповідальний фрейм.

У тому ж номері *Hamburger Fremdenblatt* вийшла невелика, проте дуже ємка новина²³⁷: «В Україні селяни здали замість 100 відсотків лише до 30 відсотків хлібного зерна. Уряд погрожує найсуворішими воєнними заходами». Використано два фреймінгові елементи – економічні дані та повідомлення про політичні репресії; фрейм нейтрально-оповідальний. 12 серпня 1933 р. цю статтю передрукувала *Wilhelmsburger Zeitung*²³⁸.

12 серпня 1933 р. в газеті *Hamburgischer Correspondent* вийшла стаття під назвою «Ерріо і версія «Потьомкін»»²³⁹. Текст підписаний «власним кореспондентом з Москви». На жаль, визначити, хто саме був московським кореспондентом газети в той час, не вдалося.

Стаття присвячена візиту Едуарда Ерріо – лідера французьких радикалів та голови комісії закордонних справ, який здійснив візит до СРСР і відіграв велику роль в справі заперечення масового голоду в Україні. Цей візит став класичним прикладом «потьомкінських сіл»: радянська влада демонструвала іноземцям штучну картину благополуччя, приховуючи голод і реальні проблеми.²⁴⁰ Автор порівнює враження Ерріо зі спеціально підготовленими показовими маршрутами і значну частину тексту присвячує геополітичним відносинам між країнами.

З датами візиту та публікацією статті виходить певна колізія. Ерріо здійснив свою подорож 25 серпня – 9 вересня 1933 р.²⁴¹, а матеріал в *Hamburgischer Correspondent* виходить 12 серпня 1933 р. Можливо, стаття готувалася перед візитом Ерріо, і автор знав попередній запланований маршрут французького гостя.

Важливо, що в тексті згадуються оцінки втрат населення від голоду в Україні, хоча вони дуже неточно вказують регіон та часовий проміжок:

²³⁶ Ibid.

²³⁷ „Tagesschau“, *Hamburger Fremdenblatt*, 11. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UZOIJC5VXID5A5X7Y5HRMGLJMFHBC45T?query=ukraine&issuepage=1>.

²³⁸ „Kurze Tagesrundschau“, *Wilhelmsburger Zeitung*, 12. August 1933, 1, https://zeitungen.sub.uni-hamburg.de/recherche/detail?tx_dlf%5Bdouble%5D=0&tx_dlf%5Bid%5D=352783&tx_dlf%5Bpagegrid%5D=0&cHash=69c3850383d7043b0592ed647b738a18.

²³⁹ „Herriot bei Potemkin“, *Hamburgischer Correspondent*, 12. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FZK27QTQJVN756BHLE6SYXRVYUYKQFY6?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁴⁰ Iryna Dmytrychyn, "The Voyage Enchanté of Edouard Herriot in Ukraine," *Ukraina Moderna* 30–31 (2021): 216–236, <https://doi.org/10.3138/ukrainamoderna.30-31.216>.

²⁴¹ Ibid.

«Саме в тому регіоні, де Ерріо пройде по радянській землі (Харківська, Київська та Одеська області — авт.), за кілька місяців загинуло від голоду близько 8 тисяч селян. Не тому, що врожаї були погані, а тому, що більшовицька воєнна підготовка висмоктала всі запаси селянських комор. «Наша військова міць» — єдине реальне, що радянці можуть показати марксистові Ерріо як досягнення марксизму. Якщо деє марксистські актори і можуть побрязкати зброєю, то саме тут»²⁴²

Тональність статті стримано-саркастична, з активною критикою комунізму. Тому її можна віднести до антикомуністичного фрейму.

29 серпня 1933 р. у *Billstädter Zeitung* вийшла коротка новина про двох американських фермерів з України, які змогли повернутися на батьківщину і побачили жахливий голод у селах.²⁴³ Джерелом інформації вказана «одна паризька газета». Можна припустити, що нею була *Le Matin*, яка часто писала про Україну і яку нерідко передруковували німецькі видання. В новині наводяться спогади українських мігрантів про нещодавній візит в Україну:

«Люди мають набряклі кінцівки, одягнені в лахміття і харчуються листям дерев та корою. Незважаючи на те, що село вмирає з голоду, зернові культури вирости прекрасно. Але на полях стоять озброєні охоронці, щоб зерно потрапляло лише в міста. З весни в селі, де проживає 800 осіб, вже померли 150. Канібалізм і вбивства є звичайною справою»²⁴⁴

Незважаючи на відсутність емоційної лексики та пунктуації, цей текст відносимо до емоційно-співчутливого фрейму, оскільки в ньому використовуються свідчення очевидців та особисті історії.

19 серпня 1933 р. кардинал-архієпископ Відня, доктор Теодор Інніцер, опублікував заклик допомогти «голодуючим в Росії».²⁴⁵ Це послання поширилося далеко за межами Австрії. Заклик передрукували багато провідних видань у Європі та Америці. Гамбурзькі видання також поширили заклик архієпископа: він вийшов 20 серпня 1933 р. в *Hamburgischer Correspondent*²⁴⁶ та *Hamburger Tageblatt*²⁴⁷ (націонал-соціалістична), а 22

²⁴² „Herriot bei Potemkin“, *Hamburgischer Correspondent*, 12. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FZK27QTQJVN756BHLE6SYXRVYUYKQFY6?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁴³ „Letzte Nachrichten“, *Billstedter Zeitung*, 29. August 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/N366DM6E7D2I5HZLOZMD7LU3EXSLRI32?query=ukraine&issuepage=3>.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Czech, Mirosław, and Ola Hnatiuk, "Reactions to the 1932–33 Holodomor by Ukrainians in Interwar Europe: New Discoveries and Sources," *Ukraina Moderna*, no. 30 (2021): 334, https://uamoderna.com/images/PDF/UM30/UM30_Czech_Hnatiuk.pdf.

²⁴⁶ „Helft – Ein Volk verhungert! Aufruf des Kardinal-Erzbischof aus Wien“, *Hamburgischer Correspondent*, 20. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4BLPKEKOCNXHCWTXDXDT24FJM6JTIIGGG?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁴⁷ „Dazu kann die Welt nicht länger schweigen: Ein Aufruf des Erzbischofs von Wien zugunsten der Hungernden in Russland“, *Hamburger Tageblatt*, 20. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UCVRRATQ4IAGW4VZCNPEAKFE4RHGJ6ZT?query=ukraine&issuepage=1>.

серпня в *Hamburger Fremdenblatt*²⁴⁸. У своєму заклику доктор Інніцер згадує тих, хто доклав зусиль до поширення правди про голод, - британського журналіста Гарета Джонса, генерального секретаря Європейського конгресу меншин Евальда Амменде та митрополита Галичини Андрія Шептицького, у зверненні якого *«пронизливо описано страшні страждання населення українських територій Радянського Союзу»*. Архієпископ закликав до великої акції порятунку голодуючих у СРСР:

*«В ім'я вічних законів людяності та любові до ближнього нижчепідписаний підносить свій голос і звертається до всіх, передусім до тих організацій і кіл у світі, чия діяльність стоїть на службі гуманності й справедливості, аби вони, поки ще не пізно, ефективно створили на міжнародній і міжконфесійній основі загальну акцію допомоги людям у Росії, які приречені на голодну смерть»*²⁴⁹

Публікація цього послання, хоч і воно й не є редакторською статтею, свідчить про те, що редакція загалом підтримувала його зміст. Текст явно використовує емоційно-співчутливий фрейм – емоційну мову й пунктуацію, а також заклики до допомоги.

23 серпня в Берліні на запрошення Євангельського пресового союзу Німеччини іноземні та німецькі журналісти зібралися у Домі німецької преси для обговорення голодної катастрофи в Росії та ініціативи кардинала-архієпископа Відня, д-ра Інніцера. Цій події *Hamburgischer Correspondent* присвятив розлогу статтю «Брати у біді — німецько-євангельський заклик допомоги голодуючим у Росії»²⁵⁰ 24 серпня 1933 р. У статті йшлося про необхідність посилення міжнародної та міжконфесійної допомоги. У тексті підкреслювалися масштаб гуманітарної катастрофи, особливо в Україні, а також наводилися свідчення очевидців про масовий голод, злидні та приховування правди радянською владою:

*«Американський фахівець містер Бехерер із Чикаго порівняв те, що він бачив два роки тому під час подорожі Росією, з нинішнім станом. Він зазначив, що за останні два роки ситуація значно погіршилася. Особливо тяжкий голод спостерігається в Україні. Під час поїздки від Харкова до Одеси він бачив із потяга та на залізничних станціях багато голодних людей»*²⁵¹

²⁴⁸ „Aufruf des Kardinal-Erzbischofs von Wien, Dr. Theodor Innitzer“, *Hamburger Fremdenblatt*, 22. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ZTENCZ5TKT5YNZZETXBIZOJI5HTSEAMF?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ „„Brüder in Not“: Deutsch-evangelischer Hilferuf für die Hungernden in Rußland“, *Hamburgischer Correspondent*, 24. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ZFMPMR2MBX5XPFAQTQ6DKNFXR3S3NNQ2?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁵¹ Ibid.

Текст має всі ознаки емоційно-співчутливого фрейму: містить заклики до допомоги голодуючим, особисті свідчення та цитати з листів потерпілих, а також емоційну лексику.

16 вересня 1933 р. відбулося засідання Європейського конгресу меншин у Берні, головним питанням якого став голод у Радянському Союзі. 17 вересня *Hamburgischer Correspondent* та *Hamburger Tageblatt* (націонал-соціалістична) опублікували матеріали з цього приводу під назвами «Мільйони людей помирають від голоду. Серйозне звинувачення проти Радянського Союзу на Бернському конгресі нацменшин»²⁵² та «Тяжкі звинувачення»²⁵³, відповідно. Замітка в ліберальному *Hamburgischer Correspondent* була детальнішою і містила, зокрема, виступ Мілени Рудницької²⁵⁴, письменниці та політичної діячки:

*«Під бурхливі оплески Конгресу українська депутатка польського Сейму, професорка Рудницька, виступила від імені українського народу із заявою, у якій поклала всю відповідальність за голодну катастрофу на московський уряд. Причиною катастрофи вона назвала комуністичну систему терору та заходи колективізації. Московський уряд, заявила вона, цілеспрямовано прагне до знищення українського народу. Двісті тисяч українських селян загинули на примусових роботах лише останнім часом. Незважаючи на це, існують уряди, які й далі укладають із московським урядом договори про дружбу та союзи. Український народ звертається до совісті світу із закликом піднятися проти комуністичної тиранії та спільними діями врятувати в останню хвилину мільйони людських життів».*²⁵⁵

У тексті також згадуються кардинал-архієпископ Теодор Інніцер та голова Конгресу нацменшин Евальд Амменде, які також закликали до організації допомоги голодуючим. Текст відноситься до емоційно-співчутливого фрейму.

20 жовтня 1933 р. *Hamburger Fremdenblatt* опублікував замітку «Шість мільйонів людей в Україні померли від голоду».²⁵⁶ Вона важлива тим, що містить конкретні цифри жертв і безпосередньо вказує на голод в Україні. Проте визначити джерело цієї інформації складно: на початку новини вказано «Варшава, 20 жовтня. Офіційне повідомлення з

²⁵² „Millionen Menschen verhungern“, *Hamburgischer Correspondent*, 17. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KVL4UM2VYDCSUJAFKDCMIPUDVWHOUGYC?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁵³ „Schwere Anklagen“, *Hamburger Tageblatt*, 17. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MXYIX77F5FMS5UBLFCFIGMOJPB7CAQ3ZT?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁵⁴ Ярослав Папуга, *Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим* (Львів: Астролябія, 2008).

²⁵⁵ „Millionen Menschen verhungern“, *Hamburgischer Correspondent*, 17. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KVL4UM2VYDCSUJAFKDCMIPUDVWHOUGYC?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁵⁶ „Sechs Millionen Menschen in der Ukraine verhungert“, *Hamburger Fremdenblatt*, 20. Oktober 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/S4AVU65LUBFVHAMCIUTFGK4NAB6S4V6G?query=ukraine&issuepage=1>.

надійного джерела», далі йдеться: «Згідно з українськими повідомленнями, у період з січня по серпень 1933 року шість мільйонів людей загинули від голодної смерті». Хто врешті є джерелом цих даних, залишається незрозумілим. Далі зазначається, що деякі області, зокрема Вінницька та Чернігівська, майже повністю обезлюдніли. А радянський уряд у Москві нібито створив спеціальне управління з переселення, «на яке покладено завдання повторно заселити знелюднені райони Радянської України росіянами та євреями». Ця остання деталь набуває виразного присмаку націонал-соціалістичної пропаганди, що, однак, не заперечує фактичних даних, описаних у новині. Використано нейтрально-оповідальний фрейм.

Того ж дня подібна замітка вийшла у *Bergedorfer Zeitung* під назвою «Шість мільйонів українців померли від голоду?»²⁵⁷. Проте текст цієї замітки є значно емоційнішим; активно використовується емоційно забарвлена лексика («жахливі новини з країни голоду»). Обидві замітки закінчуються словами:

«Те, що наведені цифри відповідають дійсності, підтверджується вже хоча б тим фактом, що навіть за радянськими даними, опублікованими в комуністичній пресі, за короткий період голод забрав два мільйони людей»²⁵⁸

Багато уваги гамбурзька ліберальна преса приділяла висвітленню політичних репресій та утисків прав українців у Радянському Союзі. 7 лютого 1933 р. *Bergedorfer Zeitung* опублікувала замітку «Москва приборкує Україну»²⁵⁹, присвячену переведенню Постишева на керівну посаду в українській комуністичній партії та відсторонення багатьох українських комуністів через те, що вони «не впоралися з покладеним на них загальнопартійним обов'язком щодо заготівлі зерна та зміцнення колгоспів»²⁶⁰.

Автор підкреслює, що це означає підвищення контролю з боку Москви за всіма процесами в Україні: «Цей захід означає посилення впливу московського центру та тісніше організаційне підпорядкування діяльності радянсько-української партії директивам Москви». У телеграмі до Сталіна харківське засідання висловило йому свою повну відданість»²⁶¹

Тональність замітки дуже стримана; її відносимо до нейтрально-оповідального фрейму.

²⁵⁷ „Sechs Millionen der Ukrainer verhungert?“, *Bergedorfer Zeitung*, 20. Oktober 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/3QSQITTM7DE3PCS5FNLKIM6TGII27Y7J?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁵⁸ Ibid.

²⁵⁹ „Moskau maßregelt Ukraine“, *Bergedorfer Zeitung*, 7. Februar 1933, 7, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SERXNMFIW44NPQ777JJJ44WZ3DJAAAU?query=ukraine&issuepage=7>.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

22 березня 1933 р. в *Hamburgischer Correspondent* вийшла колонка «Зовнішня політика під воєнним станом. «Саботаж» і сепаратизм у радянській імперії».²⁶² Перед текстом зазначається: «Від нашого кореспондента Н. Москва, середина березня». На жаль, у «Довіднику німецької преси» у складі редакції *Hamburgischer Correspondent* особи з такими ініціалами немає.²⁶³ Це означає, що московський кореспондент «Н.» (N.), швидше за все, був позаштатним або зовнішнім кореспондентом або ж використовував напіванонімний підпис з міркувань безпеки, адже робота в СРСР була ризикованою.

Автор змальовує СРСР як державу, що існує в умовах фактичного воєнного стану, де масові репресії, розстріли та надзвичайні повноваження ГПУ використовуються для придушення «саботажу» й опору. Для цього дослідження важливо, що автор наголошує на зростанні соціального та національного напруження в імперії, особливо в Україні. Прямих згадок про голод у тексті немає. Він досить емоційний, у ньому використано велику кількість знаків оклику і знаків питання (18 на 900 слів). Матеріал слід віднести до антикомуністичного фрейму.

9 липня 1933 р. в *Hamburgischer Correspondent* вийшла замітка «Самогубство Скрипника»²⁶⁴, присвячена загибелі одного з організаторів КПУ та члена ЦК ВКП(б), автора правопису, що не задовольнив Сталіна, Миколи Скрипника. В замітці описується активне протистояння між московським політичним керівництвом та українськими комуністами:

«На українській партійній конференції 10 червня Постишев жорстко критикував діяльність Скрипника. За словами Постишева, за Скрипником нібито стояли прихильники Петлюри. Також, за його словами, комуністична молодіжна організація в Україні була просякнута антипролетарськими впливами. Постишев критикував і українські партійні кола за критику політики московських центральних органів. У цих колах навіть заявляли, що Москва намагається «стиснути кулак» над Україною та централізувати всі справ»²⁶⁵

7 серпня 1933 р. у *Hamburgischer Correspondent* та *Bergedorfer Zeitung* вийшли замітки конспірологічного змісту під назвою «Чи повернеться Троцький до Росії?»²⁶⁶.

²⁶² „Außenpolitik mit Standrecht: ‚Sabotage‘ und Separatismus im Sowjetreich“, *Hamburgischer Correspondent*, 22. März 1933, 6, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/VVFORLYFJZJKTP42TFLYUNV6HRUNE26?query=ukraine&issuepage=6>.

²⁶³ *Handbuch der deutschen Tagespresse*, 4. Aufl. (Berlin: Carl Duncker Verlag, 1932), 81.

²⁶⁴ „Skrypnik Selbstmord“, *Hamburgischer Correspondent*, 9. Juli 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KAFU7K3FEEBSB2273OQS5TG2N663IYRJ?query=ukraine&issuepage=3>.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ „Doch Rückkehr Trotzki nach Sowjetrußland?“, *Hamburgischer Correspondent*, 7. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/NRCO3AQX7YPYOB652CEDWJQPGC5Z56JA?query=ukraine&issuepage=2>; *Bergedorfer Zeitung*, 7. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DRIHN57FUV5RSOTHLHMGSAWXTG4YKQA?query=ukraine&issuepage=1>.

Газети посилаються на *Le Matin*, яка в свою чергу посилається на кореспондента «британської газети». У замітці стверджується, що Литвинов, нарком із іноземних справ СРСР, та Лев Троцький нібито мали таємну зустріч у готелі в Руа і домовились про повернення Троцького до СРСР і перебирання ним керівництва Червоною армією в Україні:

*«Війська в Україні, набрані з селянського населення, яке обурене аграрною політикою Сталіна, перебувають у стані бунту. Тепер розраховують на те, що Троцький, який завжди показував себе другом селян, зможе заспокоїти настрої»*²⁶⁷

Тональність замітки, попри конспірологічний зміст, поміркована, фрейм нейтрально-оповідальний.

15 серпня 1933 р. у *Hamburger Fremdenblatt* вийшла стаття «Троцькізм і державна зрада в Україні»²⁶⁸ - розлогий матеріал про політичні репресії щодо українців у Радянському Союзі, побудований повністю на повідомленнях московського радіо:

«З Москви вчора, у понеділок, була відправлена комісія в Україну, яка складається з трьох співробітників ОГПУ та трьох членів партійної контрольної комісії. Комісії надано всі повноваження від Москви. Доповідач наостанок сказав, що радянський уряд докладе всіх зусиль, щоб знищити опортуністичні та опозиційні елементи в Україні всіма наявними силами».²⁶⁹

Такий жанр «слухача московського радіо» зустрічається саме у *Hamburger Fremdenblatt*. В аналогічному стилі 22 вересня 1933 р. вийшла стаття «Країна голодує — хліб гниє».²⁷⁰ Стаття підписана ініціалами Н.Г. (N.G.). Встановити, хто приховується за цими ініціалами, не вдалося: в описі редакції *Hamburger Fremdenblatt*, наведеному у «Довіднику німецької щоденної преси», імен із такими ініціалами немає.²⁷¹ Автор переповідає прослуховування радянського радіо, на якому проводили так звані «переклички» — швидкі відкриті наради з економічних та політичних питань, як зазначає автор, у відверто пропагандистській формі. Проте не завжди радянському уряду вдавалося на цих радіоконференціях повністю витіснити правду про становище в країні. Автор описує діалог, що випадково винаявлює проблеми зі збором та зберіганням врожаю:

«Перше питання московський голова адресував начальнику зернового господарства великого району в Україні.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ „Trotzkismus und Hochverrat“ in der Ukraine“, *Hamburger Fremdenblatt*, 15. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2TJYKMOOL5ODPMYESC72R27JQHEP2RLM?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ „Das Land hungert – das Brot fault“, *Hamburger Fremdenblatt*, 22. September 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DTP33HGTGF4G4R34E6GQV4C5UXNUS4W7?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁷¹ *Handbuch der deutschen Tagespresse*, 4. Aufl. (Berlin: Carl Duncker Verlag, 1932), 80.

Було чути наступний діалог:

Москва: «Товаришу, ви ще не здали навіть 30 відсотків зібраного у вас хліба! Що відбувається?»

[...] Але цього разу відповідь була зовсім іншою. Спершу український начальник зернового господарства трохи заїкався, але потім почав говорити: «Ми зібране зерно розмістили у приміщеннях, які були нам надані. Але ці приміщення були настільки непридатними й такими аварійними, що зерно почало гнити. Протягом короткого часу половина нашого врожаю згнила й стала непридатною для харчових потреб!»

Біля московського мікрофона настала тиша, тоді голова сказав: «Будь ласка, письмовий звіт!» — і звернувся далі до іншого начальника зернового господарства великого українського району. Але й тут відповідь була подібна: «Хліб гниє, бо не організовано його зберігання»».²⁷²

Автор зазначає, що «голоси з України звучали особливо пригніченими», а радіоконференцію достроково закрили, бо «цього разу вона не «розворушила» несумлінного селянина, а відкрила очі всій країні на те, як організовано збір врожаю хліба, а це зовсім не було метою Москви»²⁷³. Тональність тексту досить нейтральна, хоча в ньому трапляється чимало знаків емоційної пунктуації, здебільшого зумовлених передачею прямої мови учасників «переклички». Текст слід віднести до антикомуністичного фрейму, адже він сам є прямим «застереженням щодо комунізму».

14 серпня 1933 р. у *Hamburgischer Correspondent* та *Bergedorfer Zeitung* вийшли передруківки новини зі шведської газети *Aftonbladet* під назвами «Сильні заворушення в Росії»²⁷⁴ та «Заколот в Україні»²⁷⁵ відповідно. У новині йшлося про повстання селян в Україні проти радянської влади та спроби жорсткого придушення цих виступів:

«В Україні та прилеглих південних частинах Росії панують сильні заворушення. Робітники й селяни виступають проти військ, які стріляють по повстанцях на ураження. Усі залізничні лінії окуповані військами, а потяги переповнені солдатами, яких перекидають у загрожені райони»²⁷⁶

²⁷² „Das Land hungert – das Brot fault“, *Hamburger Fremdenblatt*, 22. September 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DTP33HGTGF4G4R34E6GQV4C5UXNUS4W7?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ „Heftiger Aufruhr in Russland“, *Hamburgischer Correspondent*, 14. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/CSAVDCI5O7VXAU5OP4OQEERSQ5LRSXMV?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁷⁵ „Aufruhr in der Ukraine: Militär schießt auf Bauern und Arbeiter“, *Bergedorfer Zeitung*, 14. August 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/M2UJAKFEY4EIZXQGUXUQ2QF4MEJ3JAD2C?query=ukraine&issuepage=3>.

²⁷⁶ Ibid.

У замітці *Hamburgischer Correspondent* також зазначається, що причиною заколоту є голод, а самі придушення повстань стали причиною заборони виїзду іноземних кореспондентів за межі Москви. Дослідники Голодомору відзначають, що активний опір переважно тривав до кінця 1932 р., а в 1933 р. перейшов у пасивну фазу – саботаж та приховування зерна²⁷⁷. Тому такі знахідки в німецькій пресі є важливими, адже вони демонструють, що подекуди активний селянський опір зберігався і в 1933 р. У замітках використано елемент «повідомлення про масові репресії»; фрейм нейтрально-оповідальний.

29 серпня 1933 р. у *Bergedorfer Zeitung* вийшла стаття «Легка кавалерія росіян»²⁷⁸, про те, як радянська влада використовувала дітей для боротьби з «незаконним розкраданням врожаю». Джерелом інформації для цього тексту стали статті в «одній московській газеті» та «Ізвестіях». У статті розповідається про двох дітей – Колю Кобилянського та Ніну Сустач, яких нагородили піонерською формою, книгами та поїздкою в дитячий санаторій за те, що вони спіймали селян, котрі збирали колоски на колгоспному полі:

*«Маленька Ніна є головним свідком у «показовому процесі», який проводиться проти цих двох «злочинців» (чоловіка та жінки, що збирали колоски на полі — авт.) за злочин, що заслуговує смертної кари, — крадіжку соціальної власності. Дитячі загони, які залучаються до цих завдань, отримали від радянської преси назву «підрозділи легкої кавалерії». Коля Кобилянський очолює один із таких загонів у районі Одеси і за свої вчинки був призначений навчати дітей у навколишніх селах їхньої нової діяльності»*²⁷⁹

Незважаючи на нейтральний тон замітки, автор ставить до цієї інформації з виразним застереженням, про що свідчить слово «злочинці», взяте в лапки, тобто автор не вважає їх справжніми злочинцями. Фрейм замітки нейтрально-оповідальний.

12 вересня 1933 р. *Billstädter Zeitung* опублікувала замітку «Зброя проти голоду»²⁸⁰, де повідомлялося, що радянська влада прийняла рішення озброїти залізничних службовців на маршрутах, якими транспортується зерно. Важливо, що в замітці епіцентром голоду зазначено Україну:

²⁷⁷ Геннадій Махорін, *Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр.* (Житомир: Видавець ФОП Євенок О. О., 2017), 68–73.

²⁷⁸ „Die ‚leichte Kavallerie‘ der Russen“, *Bergedorfer Zeitung*, 29. September 1933, 8, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LQZ5HQLQALHYKHGXOAX3LLBOCRJEVDCDU?query=ukraine&issuepage=8>.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ „Gewehre gegen den Hunger“, *Billstedter Zeitung*, 12. September 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2RC5XZGBKGD6G34NB7CZBEG76SZ77O4K?query=ukraine&issuepage=3>.

«Московське радіо повідомляло про «злочинні елементи», але пізніше змушене було визнати, що часто саме селяни заважають перевезенню хліба до міст, і, звісно, можна зрозуміти, що причиною цього є голод у сільських регіонах... Було цікаво також почути у цій радіопередачі, що озброєння залізничних службовців здійснюється особливо широко в Україні. Це також підтверджує, наскільки саме ця територія належить до голодних районів Росії»²⁸¹

6 жовтня 1933 р. в *Hamburger Fremdenblatt* та *Hamburgischer Correspondent* вийшла стаття «Оцінки світового врожаю пшениці»²⁸², де коротко зазначалося, що європейські країни скорочують потреби в експорті зерна з СРСР, а також що врожай в СРСР, і зокрема в Україні, очікується дуже добрим.

6 вересня 1933 р. одразу в багатьох газетах (у цифровому архіві *Deutsche Zeitungsportal* знаходимо щонайменше 31 таку публікацію) вийшла замітка під назвою «Безглузді комбінації» з певними варіаціями в заголовках. З нашого корпусу замітка вийшла у *Hamburger Tageblatt*²⁸³ (націонал-соц.), *Hamburgischer Correspondent*²⁸⁴ та *Bergedorfer Zeitung*²⁸⁵. Це відповідь на статтю в *Le Matin*, яка писала, що радянський посол у Берліні, Лев Хінчук, нібито намагатиметься домогтися італійського втручання проти «антирадянських планів» німецького уряду:

«При цьому посиляються на голод у Південній Росії і підкреслюють, що особливо Україна перебуває в такому стані зубожіння, що населення, нібито, охоче підтримало б будь-яке зовнішнє втручання, що могло б призвести до відокремлення від Росії. У цьому руслі нібито існували певні німецькі плани. Не потрібно й говорити, що такі твердження є цілком безглуздими припущеннями, адже Німеччина жодним чином не має наміру втручатися у російські справи. Відносини між німецьким та російським урядами залишаються повністю нормальними»²⁸⁶

Цей текст не підпадає під жодну зі стандартних фреймінгових категорій. Для нього пропонується окремий фрейм — «невтручання».

²⁸¹ Ibid.

²⁸² „Die Schätzungen für die Welt-Weizenernte“, *Hamburger Fremdenblatt*, 6 жовтня 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6YDAOYG7TKAS74JLKDE62GASFCMW7U7W?query=ukraine&issuepage=3>; *Hamburgischer Correspondent*, 6. Oktober 1933, 7, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/VHI4OZKLDYTBXPKYYZNOWSRWUZOBFSRR?query=ukraine&issuepage=7>.

²⁸³ „Unsinnige Behauptungen über Beziehungen zu Berlin“, *Hamburger Tageblatt*, 6. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RWA3PQIV3NWYCRHSYZUOCR3F6SNJFBV?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁸⁴ „Unsinnige Kombinationen“, *Hamburgischer Correspondent*, 6. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ONARLI4C4BBPRIBOIEIBMRI6TV4F7P2P?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁸⁵ „Unsinnige Kombinationen“, *Bergedorfer Zeitung*, 6. September 1933, 7, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ODK5JSDGEUHEHCMTW4OJEZEQVIMVME4N?query=ukraine&issuepage=7>

²⁸⁶ Ibid.

17 листопада 1933 р. в Чикаго відбулася маніфестація на знак протесту проти голоду в радянській Україні, в якій взяли участь близько трьох тисяч українців. Під час ходи на учасників напали комуністи, спалахнула масштабна сутичка.²⁸⁷ Подія отримала широке висвітлення в американській та європейській пресі.

4 грудня 1933 р. у *Hamburgischer Correspondent* вийшла публікація «Українська антирадянська демонстрація в Нью-Йорку»²⁸⁸ - фотографія з підписом, на якій видно кінну поліцію та людей, що розбігаються, дехто лежить на землі:

*«Шість тисяч українців, які нині проживають у Нью-Йорку, провели демонстрацію проти Росії на знак протесту проти голоду в Україні, організованого радянською владою. Як показує наше фото, поліція Нью-Йорка діяла проти демонстрантів зі спеціально підготовленими підрозділами, оскільки під час ходи українців сталися сутички з американськими комуністами»*²⁸⁹

19 грудня 1933 р. у *Wilhelmsburger Zeitung* вийшла подібна новина про антирадянську демонстрацію, атаковану комуністами²⁹⁰. Можливо, йдеться про дві різні, але подібні події. Тональність обох заміток стримана; фрейм використано нейтрально-оповідальний.

У 1933 р. ліберально-нейтральні газети значно активніше писали про голод в Україні. Це пояснюється об'єктивними факторами: голод досяг масового масштабу, а також відбулися важливі події для поширення інформації – прибуття Гарета Джонса до Берліна і його прес-конференція, кампанія Теодора Інніцера та ініціатива «Брат у біді», а також повідомлення від московських кореспондентів. Ліберальні та позапартійні газети намагалися дотримуватися нейтрально-оповідального фрейму, хоча частково переймали антикомуністичний фрейм, а також подекуди емоційно-співчутливий, переважно при поширенні закликів до допомоги Теодора Інніцера та Евальда Амменде.

²⁸⁷Олена Ковальчук, "Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки: інформативні аспекти," *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*, вип. 15 (2009): 386–387.

²⁸⁸ „Ukrainische Anti-Sowjet-Demonstration in New York“, *Hamburgischer Correspondent*, 4. Dezember 1933, 4, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OVSFXXXLZR5YIFLARVA3Y57WJFJ4RBHV?query=ukraine&issuepage=4>.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ „Kurze politische Nachrichten“, *Wilhelmsburger Zeitung*, 19. Dezember 1933, 2, https://zeitungen.sub.uni-hamburg.de/recherche/detail?tx_dlf%5Bdouble%5D=0&tx_dlf%5Bid%5D=352667&tx_dlf%5Bpage%5D=2&tx_dlf%5Bpagegrid%5D=0&tx_dlf_navigation%5Bcontroller%5D=Navigation&cHash=36a097f37cdfdb28f0559bf64da42b48.

3.3.2 Націонал-соціалістична преса: антирадянська пропаганда і стратегія невтручання

Важливо відзначити, що націонал-соціалістична преса дотримувалася мовчання аж до липня 1933 р., коли в німецькій пресі з'явилася публікація про німецьких біженців з Радянського Союзу у таборі Шнайдемюль. До цього в нацистській пресі вийшла лише одна агітаційна замітка, в якій згадувався голод в Україні, і та посилалася на сумнівне джерело.

2 березня 1933 р. *Hamburger Tageblatt* опублікував статтю «Так пишуть російські газети:... в Росії панує неприкритий голод»²⁹¹. У тексті автор посилається на «Рабочую газету» (Україна), яка нібито опублікувала інформацію про масовий голод в Україні, за що була «заборонена на півроку та оштрафована на велику суму»²⁹². У замітці кілька разів використовується фреймінговий елемент «застереження щодо комунізму»:

*«Запитай комуніста, чи знає він, як насправді виглядає ситуація в Росії сьогодні через п'ятнадцять років після революції. Запитай його, чи й досі він сприймає описи совєтських агітаторів за чисту монету, тоді як у самій Росії вільно й відкрито говорять про крах комуністичного господарства. Скажи йому, що великий експеримент із запровадження комуністичного господарювання зазнав повного краху».*²⁹³

Важливо зазначити, що газети з назвою «Рабочая газета» в 1933 р. в Україні не існувало. В Україні виходила «Робітнича газета» - офіційне видання УСДРП з 1917 по 1919 р. В Москві з 1922 р. видавалася «Рабочая газета», проте вона була закрита в січні 1932 р. Можливо, автори мають на увазі «Пролетарій» чи «Правда». Проте є й інший варіант — замітка є повністю вигаданою. Неправдоподібними видаються й описані санкції: закриття газети на півроку та грошовий штраф. Усі газети в СРСР були державними, тож грошовий штраф був абсолютно нерелевантним методом для санкціонування преси; набагато більш імовірними були б персональні санкції проти журналістів і редакторів.²⁹⁴

До початку липня 1933 р. в націонал-соціалістичних газетах про голод в Україні більше не згадували. 9 липня 1933 р. у *Hamburger Tageblatt* вийшла стаття «Інформація від російських німців у Шнайдемюлі»²⁹⁵, та сама, яка, як уже зазначалося в частині про ліберальну та нейтральну пресу, була частиною скоординованої інформаційної кампанії. У тексті описується прибуття та перебування німецьких колоністів з Поволжя та України в

²⁹¹ „Das schrieben russische Zeitungen: ...in Rußland herrscht nackter Hunger“, *Hamburger Tageblatt*, 2. März 1933, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/GNU37DUV4KEQUKJT5TH3UCFXGJM7OPSH?query=ukraine&issuepage=5>.

²⁹² Ibid.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Енн Епплбом, *Червоний голод. Війна Сталіна проти України* (Київ: HREC PRESS, 2018), 291–313.

²⁹⁵ „Bei den deutsch-russischen Meldungen in Schneidemühl“, *Hamburger Tageblatt*, 9. Juli 1933, 7, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/NRVKV3PDYETUSFMQN5G7FKLJERURPK4X?query=ukraine&issuepage=7>.

таборі для біженців у Шнайдемюлі (нині м. Піла, Польща) та переповідаються їхні враження від страшного голоду.

20 серпня 1933 р. *Hamburger Tageblatt* разом з іншими німецькими газетами опублікував заклик архієпископа Теодора Інніцера під назвою «Світ більше не може мовчати»²⁹⁶. Текст публікується дослівно, тому використовується оригінальний емоційно-співчутливий фрейм.

23 серпня 1933 р. у *Harburger Anzeigen und Nachrichten* вийшла замітка про засідання Європейського конгресу національних меншин під назвою «Голод в Росії»²⁹⁷. Текст замітки передає суть засідання та заклик до допомоги генерального секретаря Конгресу доктора Евальда Амменде.

24 серпня та 25 серпня 1933 р. в націонал-соціалістичних виданнях *Hamburger Tageblatt* та *Harburger Anzeigen und Nachrichten* також вийшли тексти, присвячені зустрічі, організованій Євангельською пресою спільною стосовно заклику до допомоги голодуючим у Радянському Союзі. Проте між цими виданнями є певні відмінності. У *Hamburger Tageblatt* стаття вийшла під назвою «20 мільйонів голодують!»²⁹⁸, останнім абзацом до якої додано інформацію, яка не зустрічається в ліберальній та нейтральній пресі, — оцінку кількості голодуючих:

«Загалом число голодуючих у Росії оцінюється приблизно у 20 мільйонів. Голод нині ще страшніший, ніж у 1921–1922 рр., оскільки тепер у селян відбирають худобу, і навіть у селі немає можливості вижити. Особливо на зимові місяці — листопад і грудень — очікується подальше зростання голоду».²⁹⁹

У *Harburger Anzeigen und Nachrichten* 24 серпня 1933 р. вийшла стаття під назвою «Російський голод. Хлібна житниця як пекло»³⁰⁰. Відомостей про кількість постраждалих у ній немає, проте вона супроводжена розлогим антикомуністичним вступом:

«Важко уявити собі, що в країні, яка колись належала до хлібних житниць Європи, панує найжорстокіший голод. Ось те, що стало з раєм, який російські більшовики обіцяли створити у своїй країні. Ця шокуюча реальність, однак, мала б нарешті привести

²⁹⁶ „Dazu kann die Welt nicht länger schweigen: Ein Aufruf des Erzbischofs von Wien zugunsten der Hungernden in Russland“, *Hamburger Tageblatt*, 20. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UCVRRATQ4IAGW4VZCNPEAKFE4RHGJ6ZT?query=ukraine&issuepage=1>.

²⁹⁷ „Die Hungersnot in Russland“, *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 23. August 1933, 8, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SZZNNFDSMU347P4A42HU6WJWVVTQPSV7?query=ukraine&issuepage=8>.

²⁹⁸ „20 Millionen hungern! Deutsch-evangelischer Hilferuf für die Hungernden in Rußland“, *Hamburger Tageblatt*, 25. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OPE7CZ5AKPGKFPW64B57H4FF5TN23EDC?query=ukraine&issuepage=2>.

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ „Die russische Hungersnot: Die Kornkammer als Hölle“, *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 24. August 1933, 1, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/HYNGU6BWYNGMOAYIFGMNNUTSISPDMU4U?query=ukraine&issuepage=1>.

прихильників більшовиків до витверезіння, замість того щоб вони зі сліпою пристрасстю відстоювали справу, яка може привести лише до загибелі Європи»³⁰¹

Важлива відмінність: якщо в текстах *Hamburgischer Correspondent* та *Hamburger Tageblatt* йдеться про допомогу всім голодуючим у Радянському Союзі, то в тексті *Harburger Anzeigen und Nachrichten* лише про «наших німецьких братів та сестер»³⁰². Текст підписаний ініціалами О.Г. (O.G.). На жаль, встановити, хто стоїть за цим підписом, не вдалося.

17 вересня *Hamburger Tageblatt* опублікував замітку про засідання Європейського конгресу нацменшин у Берні, де також розглядалася проблема голоду в СРСР та окремо в Україні, під назвою «Тяжкі обвинувачення»³⁰³. Текст вийшов коротшим, ніж, наприклад, у ліберальному *Hamburgischer Correspondent*, проте вся ключова інформація збережена, зміст не змінено. Використано «заклик до допомоги» та емоційно-співчутливий фрейм.

25 серпня 1933 р. *Hamburger Tageblatt* опублікував колонку відомого нацистського пропагандиста Йоганна фон Леєрса³⁰⁴ під назвою «Російські труднощі»³⁰⁵. Автор описує глибоку економічну кризу в СРСР, пов'язану передусім із провалом аграрної політики, примусовою колективізацією та неефективним плануванням, що призвели до скорочення виробництва, виснаження селян і масового голоду, особливо в Україні та південних регіонах. Автор також згадує про політичне напруження всередині Союзу:

«Конфлікти між московським центром і радянською Україною посилюються під тиском голодних українських мас. Саме ці внутрішні напруження, поряд із повним провалом марксистського сільського господарства, роблять Радянський Союз дедалі неповоротнішим та важким у діях»³⁰⁶

У тексті одночасно використано кілька фреймінгових елементів — політичне переслідування та репресії, економічні дані («план радянської України за липень виконано лише на 84%»), емоційна мова та пунктуація («Але ті, хто працюють, що вони мають їсти? У зерні сидить смерть, один за одним падають із довгих рядів косарі — виснаження від голоду»), а також показове «застереження щодо комунізму» («Німеччина будує, Радянський Союз голодує — це не лише доказ неспроможності марксизму як економічного методу»). Очікувано застосовано антикомуністичний фрейм.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Ibid.

³⁰³ „Schwere Anklagen“, *Hamburger Tageblatt*, 17. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MXYIX77F5FMS5UBLFIGMOJPB7CAQ3ZT?query=ukraine&issuepage=2>.

³⁰⁴ Martin A. Lee, *The Beast Reawakens* (Boston: Little, Brown and Company, 1997), 121–138.

³⁰⁵ „Russische Sorgen“, *Hamburger Tageblatt*, 25. August 1933, 1–2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OPE7CZ5AKPGKFPW64B57H4FF5TN23EDC?query=ukraine&issuepage=1>.

³⁰⁶ Ibid.

17 жовтня 1933 р. у *Harburger Anzeigen und Nachrichten* вийшла коротка новина «6 мільйонів людей у Росії загинули від голоду»³⁰⁷:

«З Польщі надійшла перевірена інформація щодо російської України про масштаби тамтешнього голоду, згідно з якою за перші вісім місяців цього року близько шести мільйонів людей загинули від голоду».³⁰⁸

Тональність замітки стримана, фрейм нейтрально-оповідальний. Порівняно з матеріалами ліберальних *Hamburger Fremdenblatt* та позапартійної *Bergedorfer Zeitung*, текст у *Harburger Anzeigen und Nachrichten* значно коротший — фактично зведений до одного речення.

Особливу увагу націонал-соціалістична преса приділяла репресіям та спробам радянської влади придушити український опір. Так, 9 липня 1933 р. у *Hamburger Tageblatt* вийшла замітка «Самогубство в Москві»³⁰⁹, присвячена самогубству Миколи Скрипника. Текст ідентичний тому, що зустрічається в *Hamburgischer Correspondent*; фрейм нейтрально-оповідальний.

7 серпня 1933 р. разом із багатьма іншими німецькими газетами *Hamburger Tageblatt* опублікував конспірологічну замітку «Чи повертається Троцький?»³¹⁰, де згадувалося, що Червона армія України, набрана з числа селян, перебуває у стані готовності до повстання через голод в Україні і що Троцького нібито викликають, щоб упередити можливий бунт. Фрейм — нейтрально-оповідальний.

15 серпня 1933 р. *Hamburger Tageblatt* опублікував статтю «Що відбувається в Україні?»³¹¹, присвячену низці арештів керівників українських промислових підприємств. Аналогічну статтю більшого обсягу і з більшою кількістю деталей знаходимо в ліберальній *Hamburger Fremdenblatt* під назвою «Троцькізм і державна зрада в Україні»³¹² у вигляді репортажу власного кореспондента з Москви на основі повідомлень з московського радіо. У *Hamburger Tageblatt* замітка коротша, що дозволяє припустити: це скорочений передрук матеріалу з *Hamburger Fremdenblatt* або ж обидві газети послуговувалися одним джерелом

³⁰⁷ „6 Millionen Menschen in Rußland verhungert“, *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 17. Oktober 1933, 12, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KFUPNXDB2ZP63WW5SN23F4LMZGFZ3SEQ?query=ukraine&issuepage=12>.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ „Der Selbstmord in Moskau“, *Hamburger Tageblatt*, 9 липня 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/NRVKV3PDYETUSFMQN5G7FKLJERURPK4X?query=ukraine&issuepage=2>.

³¹⁰ „Kehrt Trotzki zurück?“, *Hamburger Tageblatt*, 7. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KSNRGK3S3JIHBFVVNDI6SQZT5GNS5XIT?query=ukraine&issuepage=2>.

³¹¹ „Was geht in der Ukraine vor? Ukrainischer Industrieführer verhaftet“, *Hamburger Tageblatt*, 15. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/O6GYKZRZR2HMPP3CBY3GMDOGY7U3JM5I?query=ukraine&issuepage=2>.

³¹² „Trotzkismus und Hochverrat‘ in der Ukraine“, *Hamburger Fremdenblatt*, 15. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2TJYKMOOL5ODPMYESC72R27JQHEP2RLM?query=ukraine&issuepage=2>.

інформації. У тексті *Hamburger Tageblatt* прямо згадується Сталін та його боротьба з «українським націоналізмом».

Цікаво, що тексти двох газет закінчуються по-різному. У *Hamburger Fremdenblatt*: «Газета *«Stockholmer Ztg.»* під заголовком *«Сильні заворушення в Росії»* повідомляє, що робітники й селяни виступають проти військових. Усі залізничні лінії нібито зайняті військовими»³¹³. У *Hamburger Tageblatt*: «З офіційного радянсько-російського боку повідомлення про повстання в Україні називають цілком вигаданими. В Україні панує повний спокій»³¹⁴.

31 жовтня 1933 р. *Hamburger Tageblatt* опублікував замітку «Українського вбивцю засуджено»³¹⁵, присвячену суду над 18-річним студентом та членом ОУН Миколою Лемиком, який 21 жовтня двома пострілами застрелив представника радянського консульства у Львові Андрія Майлова.³¹⁶

В замітці згадується і мотив вчинку – протест проти голоду в УРСР:

*«Судовий процес тривав лічені дні, оскільки обвинувачений одразу дав повне зізнання. Він заявив, що отримав від своєї таємної організації наказ розстріляти радянського консула на знак протесту проти нестерпних умов в радянській Україні».*³¹⁷

Тональність замітки стримано-нейтральна. У тексті зазначається, що польський суд відсторонив шість українських адвокатів, погодивши лише двох. Автор припускає, що суд був політично заангажованим, адже *«головуючий відхилив усі запитання захисників, які стосувалися політичної та економічної ситуації в Україні»*³¹⁸.

5 грудня 1933 р. *Hamburger Tageblatt* опублікував замітку під назвою «Боротьба проти націоналізму в Радянській Україні»³¹⁹, присвячену постанові об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У від 22 листопада,³²⁰ що закріпила кінець політики «українізації» та

³¹³ Ibid.

³¹⁴ „Was geht in der Ukraine vor? Ukrainischer Industrieführer verhaftet“, *Hamburger Tageblatt*, 15. August 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/O6GYKZRZR2HMPP3CBY3GMDOGY7U3JM5I?query=ukraine&issuepage=2>.

³¹⁵ „Der ukrainische Attentäter verurteilt“, *Hamburger Tageblatt*, 31. Oktober 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OWILNXM3Y7EKYOVAQKG7SARSOTB7HC5J?query=ukraine&issuepage=3>.

³¹⁶ Оксана Нагорняк, „Постріл на захист мільйонів“, *Національна та історична пам'ять*, вип. 5 (2012): 110–112.

³¹⁷ „Der ukrainische Attentäter verurteilt“, *Hamburger Tageblatt*, 31. Oktober 1933, 3, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OWILNXM3Y7EKYOVAQKG7SARSOTB7HC5J?query=ukraine&issuepage=3>.

³¹⁸ Ibid.

³¹⁹ „Der Kampf gegen den Nationalismus in der Sowjetukraine“, *Hamburger Tageblatt*, 5. Dezember 1933, 8, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/COHQJLUYFTPKNOMUJOBI76QKFU5XHS?query=ukraine&issuepage=8>.

³²⁰ П. П. Любченко, *Огонь по националистической контрреволюции и по национал-уклонистам: Речь на объединенном пленуме ЦК и ЦКК КП(б)У 22 ноября 1933 г.* (Харьков: Партиздат ЦК КП(б)У, 1933), <http://resource.history.org.ua/item/0015390>.

проголосила початок масового терору проти української інтелектуальної еліти.³²¹ Джерелом інформації для автора слугує газета «Правда», що опублікувала цю постанову. У тексті позначено «власний кореспондент на місці» (О.Е. – *Orts-Eigene*). Проте інформацію про кореспондентів *Hamburger Tageblatt* у СРСР знайти не вдалося.

Текст замітки стримано переказує зміст постанови, при цьому вказуючи на її суперечності та певні колізії між текстом і реальністю:

«Надзвичайно об'ємна постанова, яка містить також огляд давнішої внутрішньої політичної боротьби, попри докладні виклади, все ж у багатьох пунктах залишається незрозумілою. Лише побіжно натякається на те, у який саме спосіб українські «націоналісти» прагнули здійснити відокремлення від Радянського Союзу, а саме такими формулюваннями, як «вони зробили поворот у напрямі до Галичини» (що, як відомо, перебуває під польською владою) або «політика була спрямована на перетворення України на колонію польського фашизму». Так само й проведення національно-української політики під контролем пролетарського інтернаціоналізму більше проголошується, ніж розкривається у деталях»»³²²

Фрейм цих заміток — нейтрально-оповідальний.

11 грудня 1933 р. у *Hamburger Tageblatt* вийшла об'ємна колонка «Що відбувається в Радянській Україні?»³²³. Колонка підписана «Від нашого спеціального кореспондента у Харкові», хоча інформацію про кореспондентів націонал-соціалістичної преси ані в Харкові, ані в усьому СРСР знайти не вдалося. Проте відомо, що Гарет Джонс потрапив до Харківської області в березні 1933 р. завдяки запрошенню від Оскара Ерта — віцеконсула німецького консульства в Харкові.³²⁴ Суттєва деталь: син віцеконсула, Адольф Ерт, був провідним нацистським пропагандистом і згодом очолив інформаційне агентство, створене Геббельсом, — «Антикомінтерн» (*Antikommunistische Vereinigung*),³²⁵ офіційна назва — *Загальне об'єднання німецьких антикомуністичних сил* (*Gesamtverband Deutscher*

³²¹ Джеймс Мейс, "Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.)," *Український історичний журнал*, № 1 (1995): 45.

³²² „Der Kampf gegen den Nationalismus in der Sowjetukraine“, *Hamburger Tageblatt*, 5. Dezember 1933, 8, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/COHQJLUYFTPKNOMUJOBI76QKFU5XHS?query=ukraine&issuepage=8>.

³²³ „Was geht in der Sowjet-Ukraine vor?“, *Hamburger Tageblatt*, 11. Dezember 1933, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KUYEYLRDE7VCYNI2OENI7PTTP3WBYND6?query=ukraine&issuepage=5>.

³²⁴ Teresa Chermas, "Reporting Stalin's Famine: Jones and Muggeridge: A Case Study in Forgetting and Rediscovery," *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 14, no. 4 (вересень 2013): 775–804, <https://doi.org/10.1353/kri.2013.0062>.

³²⁵ Philip Colley, "My Great-Uncle's Legacy Must Be Preserved, but Not at the Expense of the Truth," Gareth Jones Society, опубліковано 12 серпня 2023, https://www.garethjonesociety.org/_files/ugd/ec6902_5fdee9e3c3534a92802a793767f6f83b.pdf.

Antikommunistischer Vereinigungen). Також Адольф Ерт був автором брошури «Брати у біді»³²⁶. З великою ймовірністю автором цієї колонки міг бути саме він.

Колонка присвячена боротьбі Москви з «*потужним відродженням українського націоналізму*». У тексті зазначається, що «*український націоналізм здавна був «головним боєм» радянського уряду*», проте нинішня ситуація особливо загострилася. Описано викриття нібито трьох націоналістичних змов в Україні: перша — «*змова Скрипника*», котрий нібито створював «*контрреволюційні націоналістичні осередки*» в різних установах; друга — змова українських соціалістів-революціонерів, що діяла пліч-о-пліч з ОУН у Східній Галичині; третя — «*контрреволюційна польська організація*», що намагалася організувати понад 500 000 поляків Радянської України проти Москви.

«*Тим часом Москва, очевидно, хоче зміцнити російський елемент у Радянській Україні як противагу українському націоналізмові, адже постанова Центрального комітету вимагає дбайливого піклування про російську меншину в Україні, яка має отримати нові культурні центри та газети. Очевидно, посилення українського націоналізму йде рука об руку з наростанням загального невдоволення режимом. Адже Косіор заявляє, що в Україні у 90 випадках із 100 контрреволюційний рух діє під прапором націоналізму. Усе це свідчить про те, що радянський уряд і правляча партія й надалі діятимуть із максимальною суворістю. Нові масові арешти й нові процеси не за горами*».³²⁷

Фрейм нейтрально-оповідальний, використано фреймінговий елемент «політичні репресії».

6 вересня 1933 р. *Hamburger Tageblatt*, як і близько 30 інших німецьких газет, опублікував замітку «Безглузді твердження про зв'язки з Берліном»³²⁸, в якій заперечувалися чутки про те, що Німеччина нібито має намір підтримати білогвардійські кола та зробити Україну самостійною. Варто зазначити, що саме таке твердження є нонсенсом, оскільки білогвардійські кола Росії ніколи не підтримували незалежності України. Проте в цьому контексті важливо, що націонал-соціалістична преса, яка ще рік тому писала про необхідність незалежності України та можливість використати це на користь Німеччині, тепер заявляла, що «*Німеччина не має наміру жодним чином*

³²⁶ Adolf Ehrt, *Brüder in Not: Dokumente der Hungersnot unter den deutschen Volksgenossen in Rußland*, 1. Aufl. (Berlin: Zentralverband Berlin, 1933).

³²⁷ „Was geht in der Sowjet-Ukraine vor?“, *Hamburger Tageblatt*, 11. Dezember 1933, 5, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KUYEYLRDE7VCYNI2OENI7PTTP3WBYND6?query=ukraine&issuepage=5>.

³²⁸ „Unsinnige Behauptungen über Beziehungen zu Berlin“, *Hamburger Tageblatt*, 6. September 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RWA3PQIV3NWYCRHSYZYUOCR3F6SNJFBV?query=ukraine&issuepage=2>.

втручатися у державне життя Росії»³²⁹. Це твердження чітко артикулює важливу зміну позиції.

9 вересня 1933 р. у *Hamburger Tageblatt* вийшла колонка «Європейські розмови про роззброєння»³³⁰ за авторством М.Б. (М.В.). Можна припустити, що за цими ініціалами приховується майбутній головний редактор *Hamburger Tageblatt* з 1941 р. — Макс Бауман, який вже з 1933 р. писав для *Hamburger Tageblatt* окремі матеріали.³³¹³³² Стаття присвячена міжнародним дискусіям навколо майбутньої конференції з роззброєння і зосереджена на напруженні між Францією, Німеччиною та іншими великими державами. Для цього дослідження важливий лише останній абзац, де йдеться про дотримання Німеччиною невтручання у внутрішні справи Радянського Союзу:

*«...нещодавно намагалися вбити клин між Німеччиною та Росією, стверджуючи, що ми нібито хотіли б ширше підтримати антибільшовицьку російську еміграцію та втрутитися у внутрішні справи Росії щодо України. Звісно, ці твердження не мають жодного підґрунтя. Німецько-російські відносини регулюються Берлінським договором, і обидві держави знають, що вони залежать від співпраці без односторонніх політичних зобов'язань».*³³³

18 грудня 1933 р. *Hamburger Tageblatt*, як і багато інших німецьких видань, опублікував новину про сутички під час української демонстрації в Чикаго³³⁴. Проте, на відміну від нейтральної та ліберальної преси, яка вказує як причину протестів «голод в Україні», *Hamburger Tageblatt* пише про «насильницькі заходи радянського уряду в Україні»³³⁵. Крім того, у них додається, що «демонстраційну ходу українців очолював штурмовий загін у хакі-сорочках, озброєний рушницями»³³⁶, що певною мірою демонізує протест антикомуністів.

³²⁹ Ibid.

³³⁰ „Europäische Abrüstungsgespräche“, *Hamburger Tageblatt*, 9. September 1933, 1–2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/EXP3P42ZFFBAUGJXBUOTROBN7PUILIOR?query=ukraine&issuepage=2>.

³³¹ *Hamburger Tageblatt*, 11 жовтня 1943, Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg, https://img.sub.uni-hamburg.de/kitodo/PPN1756979421_19431011/PDF/PPN1756979421_19431011.pdf.

³³² Uwe Schmidt, *Hamburger Schulen im "Dritten Reich"*, hrsg. von Rainer Hering, Beiträge zur Geschichte Hamburgs, Bd. 64 (Hamburg: Hamburg University Press, 2010), 890, <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/27637/1002368.pdf>.

³³³ „Europäische Abrüstungsgespräche“, *Hamburger Tageblatt*, 9. September 1933, 1–2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/EXP3P42ZFFBAUGJXBUOTROBN7PUILIOR?query=ukraine&issuepage=2>.

³³⁴ „Ukrainischer Demonstrationszug in Chicago“, *Hamburger Tageblatt*, 18. Dezember 1933, 2, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MB3V2RBE4U4VYFQ3SD36UMQPJ573CP4J?query=ukraine&issuepage=2>.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Ibid.

У 1933 р. гамбурзькі газети загалом писали про Голодомор значно більше. Це було зумовлено як тим, що інформаційна хвиля про масовий голод в Україні докотилася до Європи, так і змінами у внутрішньополітичному житті Німеччини після приходу нацистів до влади. В умовах згортання політичної конкуренції тема голоду дедалі частіше використовувалася як інструмент пропаганди: її інтерпретували не як гуманітарну катастрофу, а передусім як доказ неспроможності комуністичної економічної системи. Загалом націонал-соціалістична преса Гамбурга послідовно застосовувала антикомуністичний фрейм. Навіть у тих випадках, коли тексти набували нібито співчутливого тону, вони все одно залишалися в руслі критики комунізму.

Паралельно змінювався і дискурс щодо України. Якщо в 1932 р., до приходу Гітлера до влади, націонал-соціалістичні видання відкрито писали про можливість і навіть необхідність української незалежності, то до кінця 1933 р. настрої змінилися: через пресу НСДАП почала транслюватися теза про те, що Німеччина не має наміру втручатися у «внутрішні справи Росії», щоби там не відбувалося.

Ліберальні та політично нейтральні видання, своєю чергою, переважно зберігали більш стриманий нейтрально-оповідальний фрейм у висвітленні голоду в Україні, хоча й вони інтегрувалися в загальний інформаційний контекст, сформований умовами нацистського режиму, та брали участь в скоординованих інформаційних кампаніях з боку націонал-соціалістичного уряду Німеччини.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження мало на меті реконструювати фреймінгові стратегії висвітлення подій Голодомору 1932–1933 років у гамбурзькій пресі та з'ясувати, як ідеологічне спрямування видань визначало спосіб подачі інформації про голод в Україні. На основі суцільного перегляду доступних у цифрових архівах *Deutsches Zeitungsportal* і *Hamburg Zeitungen Digital* номерів дванадцяти гамбурзьких щоденних газет за період з 1 січня 1932 року по 31 грудня 1933 року було сформовано аналітичний корпус з 91 публікацій, кожна з яких пройшло кодування за операціоналізованим набором із десяти фреймінгових інструментів-маркерів. Цей корпус покриває 67% друкованої щоденної преси Гамбурга 1932 року й включає видання всіх основних політичних напрямів Веймарської республіки – комуністичних, соціал-демократичних, ліберальних, нейтральних і націонал-соціалістичних, що дає підстави розглядати отримані результати як репрезентативні для гамбурзького медіапростору.

Теорія фреймінгу дозволила перейти від простого протиставлення «писали чи не писали» газети про Голодомор і подивитися на гамбурзьку пресу як на простір, у якому одночасно конкурували різні способи конструювання реальності. Аналіз показав, що преса не лише транслювала факти, а й активно конструювала реальність через відбір того, про що повідомляти, як повідомляти (емоційно чи стримано) та які саме аспекти події підкреслювати, а які нівелювати. Це дозволило виокремити в досліджуваному матеріалі два аналітично відмінні рівні: рівень обізнаності, тобто сам факт присутності або відсутності повідомлень про голод в Україні на сторінках видань, та рівень інтерпретації, тобто спосіб подачі цієї інформації.

Було виділено чотири тематичні фрейми, через які гамбурзька преса висвітлювала тему голоду в Україні: нейтрально-оповідальний, емпатично-співчутливий, антикомуністична пропаганда та заперечення (комуністична пропаганда). Кожен із цих фреймів характеризується власною конфігурацією фреймінгових маркерів, як їхньою присутністю, так і відсутністю. Зокрема, нейтрально-оповідальний фрейм визначається відсутністю емоційної мови і пунктуації за наявності економічної статистики, що створює образ видання, що стоїть «над сутичкою». Інші фрейми, як антикомуністичний чи емоційно-співчутливий, навпаки, активно використовують емоційну мову та пунктуацію. Особливої уваги заслуговує фреймінговий маркер «привласнення голодного дискурсу», виявлений у комуністичній пресі. Повідомлення про «справжній голод» та злидні у капіталістичних країнах функціонували не просто, як заперечення, а як стратегія контрфреймінгу, що переадресовувала звинувачення в голоді на ідеологічного опонента.

В процесі опрацювання матеріалів було встановлено, що досліджуваний матеріал чітко поділяється на два часові проміжки. Межею стало 31 січня 1933 року, після якого Адольфа Гітлера було призначено рейхсканцлером. Цей поділ зумовлений логікою трансформації німецького медіаландшафту. Протягом лютого–березня 1933 року комуністичні та соціал-демократичні видання Гамбурга були закриті, а ліберальні й нейтральні газети, формально зберігаючи самостійність, почали адаптувати риторику націонал-соціалістичного режиму. Унаслідок цього порівняння публікацій ліберально-нейтральної преси Веймарської республіки та того ж сегмента в умовах нацистського режиму як єдиного масиву було б методологічно неправильним.

Таб. 7 Зведена таблиця кількості матеріалів та використаних фреймів гамбурзькою пресою різного політичного спрямування у висвітленні подій Голодомору 1932–1933 рр.

Політичне спрямування	Кількість матеріалів	Фрейми			
		Нейтрально-оповідальний	Емоційно-співчутливий	Антикомуністичний	Заперечення
Перший часовий проміжок 1.01.1932-31.01.1933					
Комуністична преса	20	0	0	0	20
Соціал-демократична преса	7	0	1	6	0
Ліберальна та нейтральна преса	5	5	0	0	0
Націонал-соціалістична преса	4	1	2	1	0
Другий часовий проміжок 1.02.1933-31.12.1933					
Ліберальна та нейтральна преса*	37	17	9	7	0
Націонал-соціалістична преса*	18	8	5	3	0

*деякі матеріали отримали статус «фрейм не визначено», див. Додаток А

Аналіз комуністичної преси Гамбурга – *Hamburger Volkszeitung* та *Norddeutsche Zeitung* – у першому періоді продемонстрував послідовне застосування фрейму заперечення, реалізованого через кілька взаємодоповнювальних стратегій: пряме заперечення голоду, заміщення цієї теми повідомленнями про господарські «успіхи» СРСР (запуск ДніпроГЕС, виконання п'ятирічних планів), а також контрфреймінгове перенесення голодного дискурсу на капіталістичні країни та підконтрольні їм частини України. Ця конфігурація точно відповідає типології фрейму заперечення. Така узгодженість політики обумовлена тим, що комуністичні газети не були самостійними редакційними суб'єктами,

а швидше локальними ретрансляторами єдиного партійного дискурсу та агентами впливу в європейських державах.

Результати аналізу соціал-демократичних видань – *Hamburger Echo*, *Bergedorf-Sander-Volksblatt* і *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung* – виявилися, мабуть, найменш очікуваними. Первинна гіпотеза передбачала, що соціал-демократична преса буде більш залученою у висвітленні подій Голодомору і використовуватиме поєднання емоційно-співчутливого та антикомуністичного фрейму. Проте на практиці соціал-демократична преса дуже обмежено повідомляла про голод в Україні — всього 7 матеріалів в період 01.01.1932–31.01.1933. При цьому, майже всі публікації функціонували в межах антикомуністичного фрейму. Голод і репресії проти українських селян представлені у цих текстах не як самостійний предмет журналістського інтересу, а як аргумент у внутрішньонімецькій політичній боротьбі, насамперед у конкуренції з Комуністичною партією Німеччини за електорат напередодні виборів Рейхспрезидента та виборів до гамбурзького парламенту.

Ліберальні та нейтральні видання – *Hamburger Fremdenblatt*, *Hamburgischer Correspondent*, *Bergedorfer Zeitung*, *Billstädter Zeitung* і *Wilhelmsburger Zeitung* – продемонстрували найвиразніший фреймінговий зсув між двома досліджуваними періодами. У 1932 та на початку 1933 року ці газети застосовували передусім нейтрально-оповідальний фрейм, фокусуючись на економічних аспектах кризи: невиконанні планів зернозаготівель, зниженні посівних площ, обсягах експорту. Натомість у другому періоді фреймінговий репертуар цих видань суттєво розширюється: до нейтрально-оповідального (17 матеріалів) додаються емпатично-співчутливий (9 матеріалів) і антикомуністичний фрейми (6 матеріалів). Треба відзначити, що антикомуністичний фрейм зазвичай реєструвався в тих матеріалах, які були частиною масованих інформаційних кампаній. Тобто це були не редакційні статті, а тексти, створені центральним пропагандистським апаратом правлячої партії. Емпатично-співчутливий фрейм представлений переважно матеріалами, що містили заклики до допомоги від кардинала-архієпископа Теодора Інніцера та голови Європейського конгресу нацменшин Едварда Амменде.

Націонал-соціалістична преса, *Hamburger Tageblatt* і *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, демонструвала відносну стабільність фреймінгового репертуару протягом обох періодів, поєднуючи нейтрально-оповідальний, антикомуністичний, і частково емпатично-співчутливий фрейми. Очікувалося, що націонал-соціалістична преса буде більш активно застосовувати антикомуністичний фрейм, проте, дослідження показало, що за розподілом застосовуваних фреймів націонал-соціалістичні видання незначно відрізнялися від ліберальних та нейтральних газет, переважно повідомляючи інформацію

про масовий голод в Україні в нейтральному тоні. Важливо зазначити, що межа між емоційно-співчутливим та антикомуністичним фреймом була надзвичайно тонкою. Адже преса нацистського періоду часто використовувала емоційний опис складного становища в радянській Україні у своїх пропагандистських цілях.

Водночас в націонал-соціалістичній пресі було зафіксовано важливу змістову трансформацію. Якщо у 1932 р. націонал-соціалістичні видання припускали обговорення можливості української державності, у тому числі як потенційного зовнішньополітичного інструменту Німеччини, то впродовж 1933 р., особливо після вересня 1933 р., у цих самих газетах виразно формується риторика невтручання у «внутрішні справи Радянського Союзу». Ця зміна корелює із загальним поворотом нацистської зовнішньої політики того періоду і фіксує важливий механізм: тематичний фрейм, навіть зберігаючи зовнішню стабільність, може заповнюватися принципово іншим політичним змістом залежно від ширшого контексту.

Окремо слід наголосити на ролі того, що в межах теорії фреймінгу прийнято позначати як медіамовчання та «символічне знищення» (Дж. Гербнер, Г. Тачман, Р. Ентман). Поширене в історіографії уявлення про «мовчання» німецької преси щодо голоду в Україні має бути уточнене: інформація про події 1932–1933 рр. регулярно з'являлася на сторінках гамбурзьких видань, однак її розташування, обсяг і фреймінгове оформлення нерідко робили малопомітною для пересічного читача.

В роботі вперше здійснено систематичний фрейм-аналіз німецькомовної регіональної преси у висвітленні Голодомору на прикладі Гамбурга, розроблено і апробовано операціоналізований кодбук із десяти фреймінгових інструментів-маркерів, адаптований саме для аналізу німецької періодики міжвоєнного періоду на цю тему, а також запропоновано типологію з чотирьох тематичних фреймів, співвіднесену із загальними фреймами за Г. Семетко і П. Валкенбург.

Обмеження дослідження пов'язані передусім із його регіональним і кодувальним вимірами. По-перше, отримані результати не можна автоматично екстраполювати на всю німецькомовну пресу 1932–1933 років: гамбурзький медіапростір, попри свою репрезентативність, мав власну специфіку, зумовлену портовим статусом міста, високою часткою лівої преси та особливостями місцевого політичного середовища. По-друге, кодування здійснювалося однією дослідницею, що не дозволяє розрахувати стандартний показник міжкодувальної надійності. По-третє, цифрові архіви забезпечили доступ до приблизно двох третин видань, що виходили в Гамбурзі у 1932 році; решта, одна третина, залишається поза вибіркою через пробіли в оцифруванні преси.

Подальші дослідження можливі передусім в напрямку географічного розширення корпусу матеріалів до загальнонімецького рівня та проведення порівняльного аналізу висвітлення подій Голодомору в гамбурзькій, берлінській, баварській, рейнвестфальській та інших регіональних медіа. Це дасть можливість виявити унікальні редакційні матеріали про голод в Україні, а також масові інформаційні кампанії, що проводилися нацистською партією в часи її правління. Окремої уваги заслуговує застосування комп'ютерних методів аналізу тексту до значно ширших корпусів періодики, що дозволить доповнити мануально-холістичний підхід даного дослідження кількісними оцінками і відкрити нові виміри дискурсу про Голодомор у європейському медіапросторі 1930-х років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. „Die Getreideschlacht in der Sowjetunion“. *Hamburger Volkszeitung*, 12. Januar 1932, S., <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/7QEVGVHOIR57OZNIRQNK66VNHHWAGCPC?query=ukraine&issuepage=2>.
2. „Völkerbund macht Ukrainern rechtlos“. *Hamburger Tageblatt*, 2. Februar 1932, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/YOF2DFSY3F3ZPD4VGBOX2ICI5A2OSH2O?query=ukraine&issuepage=1>.
3. „550 neue Lebensmittelbetriebe“. *Hamburger Volkszeitung*, 9. Februar 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6CSE4MIKXNYKOHSCZ47SJRVMIEI3J6TCZ?query=ukraine&issuepage=1>.
4. „Kindersterben in der Karpathoukraine“. *Hamburger Volkszeitung*, 26. Februar 1932, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/C77UH6PEUCNGQKHAK7DMM5OIUFIIEFGP?query=ukraine&issuepage=5>.
5. „Die dümmsten Lügen dienen dem Kriegshetzer gegen die Sowjetunion: Nazi Redakteur verlegt Karpatho-Ukraine, das Hungergebiet Mitteleuropas, nach Sowietrußland“. *Hamburger Volkszeitung*, 5. März 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/652OBJXDIDAHKRBHSIF4HHTROMLBK7GK?query=ukraine&issuepage=2>.
6. „Grausiges Schauspiel am Dnjestrfluss“. *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 9. März 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/K4GKOAC3WVQXSNQZCMDOOIJBYYZWMPKT?query=ukraine&issuepage=2>.
7. „Die Fluchtlingsmord auf dem Dnjestr-Eis: In den Nachtstunden gleicht die Grenze einer Kriegsfront; Die Massenflucht aus dem Paradise“. *Hamburger Echo*, 9. März 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LE6JZ67QQPM5LZACI7FLL4WPLRU2HVXC?issuepage=3>.
8. „Der Frieden ist eine Straße“. *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. März 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/YECXTQFJ5RZ2WTQEAQQFEMHM2WS6J2V2?query=ukraine&issuepage=2>.
9. „Die Ukrainer in der europäischen Politik“. *Hamburger Tageblatt*, 11. März 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DBIAD2ALVHYL36EDCTFQ7TIAVDWEWZ3A?query=ukraine&issuepage=3>.

10. „Blutige Zwischenfälle in der Ukraine“. *Bergedorfer Zeitung*, 23. März 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UMRZF47IA63Z3PQTACUYIWXVK33S5EQH?query=ukraine&issuepage=2>.
11. „Weitgehende Kriegspläne von Berlin bis in den Fernen Osten“. *Hamburger Volkszeitung*, 1. April 1932, S. 1–2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UNP7NC4JV7S2ZJDNGGQWDA7IOLUQQRZ2?query=ukraine&issuepage=1>.
12. „Der Kriege im Osten, das Signal zum drohenden Überfall auf die Sowjetunion“. *Hamburger Volkszeitung*, 6. April 1932, S. 7. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/HH7MVJV4V6KLIXBJIQD7CEOGVZY4CSUV?query=ukraine&issuepage=7>.
13. „Verlogener KPD-Aufruf: Das Elend in der Sowjetunion“. *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 9. April 1932, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/AR3MARWHMKFTTIZ2WZMJJ4XMBFIKQ RTP?query=ukraine&issuepage=1>.
14. „Her zu uns! Heraus aus der KPD“. *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. April 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/N336M22NZGNAANJ7AB6HBBEKRPPMLLZM?query=ukraine&issuepage=2>.
15. „1. Mai 1932: Dnjeprostroj läuft!“. *Hamburger Volkszeitung*, 30. April 1932, S. 6. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/V4V3D5WL7VI5BOUXB76ZQ3623PEMJEX5?query=ukraine&issuepage=6>.
16. „Der neue Aufschwung der revolutionären Bewegung in Polen“. *Hamburger Volkszeitung*, 20. Juli 1932, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/X7FYEN4ZDVJCOA4NPUYDL7SYVSWPXXBX?query=ukraine&issuepage=5>.
17. „Unbefriedigender Verlauf der russischen Getreidebereitstellungen“. *Hamburger Fremdenblatt*, 3. August 1932, S. 7. https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/WT3WRPDXYWVUPZFDWHBLJAPLAI2C7E7Q?tx_dlf%5Bhighlight_word%5D=ukraine&issuepage=7&query=ukraine.
18. „Ausstieg nur dort, wo Kommunisten regieren: Gewaltige Steigerung der industriellen und landwirtschaftlichen Produktion der Sowjetunion“. *Hamburger Volkszeitung*, 15. August 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/A5SEXVXOUUO47LT4AKJ5CGGS7MQ24PVD?query=ukraine&issuepage=2>.

19. „Die russischen Kollektivwirtschaften widersetzen sich“. *Hamburger Tageblatt*, 17. August 1932, S. 7. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/EWB2E4Q2VJ4L2UVMZZAAOT3AWPAXEXXKQ?query=ukraine&issuepage=7>.
20. „Langsame Erntearbeiten in Rußland“. *Hamburgischer Correspondent*, 29. August 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DHL3K54QWPMXRGHVQCKD2TXWHXJJA62?query=ukraine&issuepage=3>.
21. „Brutale Gewalt und Rache des Militärs“. *Bergedorf-Sander-Volksblatt*, 8. September 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/5TCQGUENP3DRLBIRE7RHBNO7EVRTAVLA?query=ukraine&issuepage=3>.
22. „Polnische Galgen in der Ukraine: Rache an aufständischen Bauern“. *Hamburger Volkszeitung*, 8. September 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KYMES3RIJHJXYDKV36YQHM2IK2WTI5BB?issuepage=3>.
23. „Schwere Bauernunruhen in Polen“. *Hamburger Volkszeitung*, 9. September 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2HYZCZB7CF3CNPQ7EJDI44UTGSARQOHT?query=ukraine&issuepage=2>.
24. „Polen hängt ukrainische Bauern“. *Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung*, 9. September 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/577TU7662OE4XAE7NR3GYOANBN2DJD2H?query=ukraine&issuepage=3>.
25. „Eine gute Ernte in der Sowjetunion“. *Hamburger Volkszeitung*, 10. September 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4VDI4NY2KAUPVXUYE4LBPNXAW4LAJB3A?query=ukraine&issuepage=2>.
26. „Eine gute Ernte in der Sowjetunion“. *Norddeutsche Zeitung*, 10. September 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/TKCW4Y26CYWFF6PB42Z5LMDVWKGKDMKI?query=ukraine&issuepage=2>.
27. „Gute Ergebnisse der Erntekampagne in der Sowjetunion“. *Hamburger Volkszeitung*, 17. September 1932, S. 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LZPHXWL744WMR7WQX3IM6HBGRTSHQE3P?query=ukraine&issuepage=4>.
28. „Eröffnung“. *Hamburger Volkszeitung*, 13. Oktober 1932, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SHTZKDAWBJZHDSTAPRVKLYCMOFV63SM7?query=ukraine&issuepage=5>.

29. „Eröffnung“. *Norddeutsche Zeitung*, 13. Oktober 1932, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SH3I6ZVTQZQYC343WZDJPCVOJUIXVPAQ?query=ukraine&issuepage=3>.
30. „Das neue Gesicht des Landes“. *Hamburger Volkszeitung*, 22. Oktober 1932, S. 10. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MLNNZMGLZWV7R5OHLK5JANWS2L5AIR4A?query=ukraine&issuepage=10>.
31. „Das neue Gesicht des Landes“. *Norddeutsche Zeitung*, 22. Oktober 1932, S. 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6LQ2TFQ2DHL5U6NBOTUV55PNCHCBBZRJ?query=ukraine&issuepage=4>.
32. „Moskau ohne Masken“. *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 28. Oktober 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/AMCPIL7DVBVJ754HYDS3WTLB2LSC735F?query=ukraine&issuepage=2>.
33. „Zu wenig Kartoffeln in Rußland“. *Hamburgischer Correspondent*, 1. November 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UNP5NQUPEPDNFYCFH3ZHBQW5H6ZFLNX?query=ukraine&issuepage=2>.
34. „15 Jahre Sowjetstaat: 7. November 1917 – 7. November 1932“. *Hamburger Echo*, 3. November 1932, S. 9. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DKUTSNXMD3VLEKIHNI4TXAWTH3K6AUGL?query=ukraine&issuepage=9>.
35. „Der Sieg der Sozialismus im Dorfe: Die Individualwirtschaft sind vom Erdboden verschwunden“. *Norddeutsche Zeitung*, 5. November 1932, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/X53QAKOSNXCMXTXDVFHIOOYCWDBVWDBX?query=ukraine&issuepage=5>.
36. „Nur 50 Prozent Plan-Getreide“. *Bergedorfer Zeitung*, 11. November 1932, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/VNTBG6LJEBMZ5FLOOI3LIFM3G7LL3SU?query=ukraine&issuepage=5>.
37. „Agrarkrise: Versagen der Kollektivwirtschaften“. *Hamburger Echo*, 22. Dezember 1932, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/V6RFKDITMEEAIBUDXUA7EYVWI6KNDYSC?query=ukraine&issuepage=2>.
38. „Die Rede des Genossen Stalin im Lichte der bürgerlichen Presse“. *Hamburger Volkszeitung*, 12. Januar 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KJP2AJBUGYDFCU4HEJBFGUVPJFCJUTJD?query=ukraine&issuepage=2>.

39. „Die Rede des Genossen Stalin im Lichte der bürgerlichen Presse“. *Norddeutsche Zeitung*, 12. Januar 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ENIUYUBI6CSYJ25SVXOX33VREHAMLJ6H?query=ukraine&issuepage=2>.
40. „Genosse Stalin über die Arbeit auf dem Land: Die Schwierigkeiten der Getreideversorgung – Bolschewistische Selbstkritik“. *Hamburger Volkszeitung*, 19. Januar 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MIDOHB57OHP2UWENXKQOE3V2CHR2KSUJ?query=ukraine&issuepage=3>.
41. „Saalschlachten“. *Münsterländische Volkszeitung*, 22. Januar 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FD2M7KVRQD64VZQLITLUZ6L3YGXSS33J3?query=kl%C3%B6ssner&issuepage=1>.
42. „Saalschlachten“. *Central-Volksblatt für das gesamte Sauerland*, 23. Januar 1933, S. 12. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/QEYAIKYWJYLJ7FEMNPTND3UW7XD2EZ5R?query=kl%C3%B6ssner&issuepage=12>.
43. „Nazi Sammlung“. *Klassenkampf*, 29. Januar 1933, S. 10. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RM4TTKNKW3QHB4KD7JJMPFWHUDEA3ULF?query=kl%C3%B6ssner&issuepage=10>.
44. „Ob Polen, ob Russland – immer gleich die Meldung: ‚Ukrainer verhaftet!‘“. *Hamburger Tageblatt*, 30. Januar 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FWGPE5U5IIP77EKJFK2SSKVE3FQXRB5?query=ukraine&issuepage=2>.
45. „Moskau maßregelt Ukraine“. *Bergedorfer Zeitung*, 7. Februar 1933, S. 7. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SERXNMFIW44NPQ777JJJ44WZ3DJAAAU?query=ukraine&issuepage=7>.
46. „Das schrieben russische Zeitungen: ...in Rußland herrscht nackter Hunger“. *Hamburger Tageblatt*, 2. März 1933, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/GNU37DUV4KEQUKJT5TH3UCFXGJM7OPSH?query=ukraine&issuepage=5>.
47. „Außenpolitik mit Standrecht: ‚Sabotage‘ und Separatismus im Sowjetreich“. *Hamburgischer Correspondent*, 22. März 1933, S. 6. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/VVFORLYFJZJIKTP42TFLYUNV6HRUNE26?query=ukraine&issuepage=6>.

48. „Drohende Hungersnot in Sowjetrußland?“. *Bergedorfer Zeitung*, 30. März 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/GUCRJVGUFESIIQGKVEAHFN2XOSOK4XI?query=ukraine&issuepage=3>.
49. „Drohende Hungersnot in Sowjetrußland?“. *Billstädter Zeitung*, 1. April 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/JPYNB6NUPCKSK2XWPYOM6RHT2X3TZTBQ?query=ukraine&issuepage=3>.
50. „Rußland hungert“. *Hamburger Fremdenblatt*, 6. April 1933, S. 1–2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UB4EAODVOGK53AS4VUOFZZWT3C65QSCR?query=ukraine&issuepage=1>.
51. „Rußland hungert“. *Billstädter Zeitung*, 18. April 1933, S. 3–4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RFDPHX2WZJGUWJ2IBC4FG24LJHX7VVPW?query=ukraine&issuepage=3>.
52. „Aus Rußland kommen furchtbare Nachrichten“. *Billstädter Zeitung*, 4. Juli 1933, S. 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/CUAEV45MNSYI3C2AEOL6WSWRKSNTIJIX?query=ukraine&issuepage=4>.
53. „Zurück aus dem Lande des Grauens: Deutsch-russische Flüchtlinge im Lager Schneidemühl“. *Bergedorfer Zeitung*, 8. Juli 1933, S. 6. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/J5SHNZQWO47UOTRZT6D3MXONMOB7PBVO?query=ukraine&issuepage=6>.
54. „Zurück aus dem Lande des Grauens: Deutsch-russische Flüchtlinge im Lager Schneidemühl“. *Hamburgischer Correspondent*, 8. Juli 1933, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/3N3W6AWAO5U5ZLA5POACALPU2YS4NOPZ?query=ukraine&issuepage=5>.
55. „Bei den deutsch-russischen Meldungen in Schneidemühl“. *Hamburger Tageblatt*, 9. Juli 1933, S. 7. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/NRVKV3PDYETUSFMQN5G7FKLJERURPK4X?query=ukraine&issuepage=7>.
56. „Skrypnik Selbstmord“. *Hamburgischer Correspondent*, 9. Juli 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KAFU7K3FEEBSB2273OQS5TG2N663IYRJ?query=ukraine&issuepage=3>.
57. „Doch Rückkehr Trotzki nach Sowjetrußland?“. *Bergedorfer Zeitung*, 7. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DRIHN57FUV5RSOTHLLHMGSAXWTG4YKQA?query=ukraine&issuepage=1>.

58. „Kehrt Trotzki zurück?“. *Hamburger Tageblatt*, 7. August 1933, S. 2.
<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KSNRGK3S3JIHBFVVNDI6SQZT5GNS5XIT?query=ukraine&issuepage=2>.
59. „Doch Rückkehr Trotskis nach Sowjetrußland?“. *Hamburgischer Correspondent*, 7. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/NRCO3AQX7YPYOB652CEDWJQPGC5Z56JA?query=ukraine&issuepage=2>.
60. „Die wirtschaftliche Notlage in Russland“. *Bergedorfer Zeitung*, 11. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/BI3ILVWCATQQ45T7KPA5Y2CFPO6M24PP?query=ukraine&issuepage=1>.
61. „Die Hungergebiete in Russland gesperrt“. *Hamburger Fremdenblatt*, 11. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UZOIJC5VXID5A5X7Y5HRMGLJMFHBC45T?query=ukraine&issuepage=1>.
62. „Wie sieht es in Russland aus?“. *Billstädter Zeitung*, 12. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6WJ3A3U3BVBB5DXHTAOBTPBXW6N2E45X?query=ukraine&issuepage=2>.
63. „Herriot bei Potemkin“. *Hamburgischer Correspondent*, 12. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/FZK27QTQJVN756BHLE6SYXRVYUYKQFY6?query=ukraine&issuepage=1>.
64. „Kurze Tagesrundschau“. *Wilhelmsburger Zeitung*, 12. August 1933, S. 1. https://zeitungen.sub.uni-hamburg.de/recherche/detail?tx_dlf%5Bdouble%5D=0&tx_dlf%5Bid%5D=352783&tx_dlf%5Bpagegrid%5D=0&cHash=69c3850383d7043b0592ed647b738a18.
65. „Aufruhr in der Ukraine: Militär schießt auf Bauern und Arbeiter“. *Bergedorfer Zeitung*, 14. August 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/M2UJAKFEY4EIZXQG XUQ2QF4MEJ3JAD2C?query=ukraine&issuepage=3>.
66. „Heftiger Aufruhr in Russland“. *Hamburgischer Correspondent*, 14. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/CSAVDCI5O7VXAU5OP4OQEERSQ5LRSXMV?query=ukraine&issuepage=1>.
67. „Trotzkismus und Hochverrat in der Ukraine“. *Hamburger Fremdenblatt*, 15. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2TJYKMOOL5ODPMYESC72R27JQHEP2RLM?query=ukraine&issuepage=2>.

68. „Was geht in der Ukraine vor? Ukrainischer Industrieführer verhaftet“. *Hamburger Tageblatt*, 15. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/O6GYKZRZR2HMPP3CBY3GMDOGY7U3JM5I?query=ukraine&issuepage=2>.
69. „Dazu kann die Welt nicht länger schweigen: Ein Aufruf des Erzbischofs von Wien zugunsten der Hungernden in Russland“. *Hamburger Tageblatt*, 20. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/UCVRRATQ4IAGW4VZCNPEAKFE4RHGJ6ZT?query=ukraine&issuepage=1>.
70. „Helft – Ein Volk verhungert! Aufruf des Kardinal-Erzbischof aus Wien“. *Hamburgischer Correspondent*, 20. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/4BLPKEKOCNXHCWTXDXT24FJM6JTIIGGG?query=ukraine&issuepage=1>.
71. „Aufruf des Kardinal-Erzbischofs von Wien, Dr. Theodor Innitzer“. *Hamburger Fremdenblatt*, 22. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ZTENCZ5TKT5YNZZETXBIZOJI5HTSEAMF?query=ukraine&issuepage=2>.
72. „Die Hungersnot in Russland“. *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 23. August 1933, S. 8. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/SZZNNFDSMU347P4A42HU6WJWVVTQPSV7?query=ukraine&issuepage=8>.
73. „„Brüder in Not“: Deutsch-evangelischer Hilferuf für die Hungernden in Rußland“. *Hamburgischer Correspondent*, 24. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ZFMPMR2MBX5XPFAQTQ6DKNFXR3S3NNQ2?query=ukraine&issuepage=1>.
74. „Die russische Hungersnot: Die Kornkammer als Hölle“. *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 24. August 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/HYNGU6BWYNGMOAYIFGMNNUTSISPDMU4U?query=ukraine&issuepage=1>.
75. „20 Millionen hungern! Deutsch-evangelischer Hilferuf für die Hungernden in Rußland“. *Hamburger Tageblatt*, 25. August 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OPE7CZ5AKPGKFPW64B57H4FF5TN23EDC?query=ukraine&issuepage=2>.
76. „Letzte Nachrichten“. *Billstädter Zeitung*, 29. August 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/N366DM6E7D2I5HZLOZMD7LU3EXSLRI32?query=ukraine&issuepage=3>.

77. „Unsinnige Kombinationen“. *Bergedorfer Zeitung*, 6. September 1933, S. 7.
<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ODK5JSDGEUHEHCMTW4OJEZEQVIMVME4N?query=ukraine&issuepage=7>.
78. „Unsinnige Behauptungen über Beziehungen zu Berlin“. *Hamburger Tageblatt*, 6. September 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/RWA3PQIV3NWYCRHSYZYUOCR3F6SNJFBV?query=ukraine&issuepage=2>.
79. „Unsinnige Kombinationen“. *Hamburgischer Correspondent*, 6. September 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/ONARLI4C4BBPRIBOIEIBMRI6TV4F7P2P?query=ukraine&issuepage=2>.
80. „Europäische Abrüstungsgespräche“. *Hamburger Tageblatt*, 9. September 1933, S. 1–2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/EXP3P42ZFFBAUGJXBUOTROBN7PUILIOR?query=ukraine&issuepage=2>.
81. „Gewehre gegen den Hunger“. *Billstädter Zeitung*, 12. September 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/2RC5XZGBKGD6G34NB7CZBEG76SZ77O4K?query=ukraine&issuepage=3>.
82. „Schwere Anklagen“. *Hamburger Tageblatt*, 17. September 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MXYIX77F5FMS5UBLCFIGMOJPB7CAQ3ZT?query=ukraine&issuepage=2>.
83. „Millionen Menschen verhungern“. *Hamburgischer Correspondent*, 17. September 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KVL4UM2VYDCSUJAFKDCMIPUDVWHOUGYC?query=ukraine&issuepage=2>.
84. „Das Land hungert – das Brot fault“. *Hamburger Fremdenblatt*, 22. September 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/DTP33HGTGF4G4R34E6GQV4C5UXNUS4W7?query=ukraine&issuepage=1>.
85. „Die ‚leichte Kavallerie‘ der Russen“. *Bergedorfer Zeitung*, 29. September 1933, S. 8. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/LQZ5HQLQALHYKH XOAX3LLBOCRJEVDCDU?query=ukraine&issuepage=8>.
86. „Die Schätzungen für die Welt-Weizenernte“. *Hamburger Fremdenblatt*, 6. Oktober 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/6YDAOYG7TKAS74JLKDE62GASFCMW7U7W?query=ukraine&issuepage=3>.

87. „Die Schätzungen für die Welt-Weizenernte“. *Hamburgischer Correspondent*, 6. Oktober 1933, S. 7. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/VHI4OZKLDYTBXPKYYZNOWSRWUZOBFSRR?query=ukraine&issuepage=7>.
88. „6 Millionen Menschen in Rußland verhungert“. *Harburger Anzeigen und Nachrichten*, 17. Oktober 1933, S. 12. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KFUPNXDB2ZP63WW5SN23F4LMZGFZ3SEQ?query=ukraine&issuepage=12>.
89. „Sechs Millionen der Ukrainer verhungert?“. *Bergedorfer Zeitung*, 20. Oktober 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/3QSQITTM7DE3PCS5FNLKIM6TGII27Y7J?query=ukraine&issuepage=1>.
90. „Sechs Millionen Menschen in der Ukraine verhungert“. *Hamburger Fremdenblatt*, 20. Oktober 1933, S. 1. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/S4AVU65LUBFVHAMCIUTFGK4NAB6S4V6G?query=ukraine&issuepage=1>.
91. „Der ukrainische Attentäter verurteilt“. *Hamburger Tageblatt*, 31. Oktober 1933, S. 3. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OWILNXM3Y7EKYOVAQKG7SARSOTB7HC5J?query=ukraine&issuepage=3>.
92. „Ukrainische Anti-Sowjet-Demonstration in New York“. *Hamburgischer Correspondent*, 4. Dezember 1933, S. 4. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/OVSFXXXLZR5YIFLARVA3Y57WJFJ4RBHV?query=ukraine&issuepage=4>.
93. „Der Kampf gegen den Nationalismus in der Sowjetukraine“. *Hamburger Tageblatt*, 5. Dezember 1933, S. 8. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/COHQQJLUYFTPKNOMUJOB176QKFU5XHS?query=ukraine&issuepage=8>.
94. „Was geht in der Sowjet-Ukraine vor?“. *Hamburger Tageblatt*, 11. Dezember 1933, S. 5. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/KUYEYLRDE7VCYNI2OENI7PTTP3WBYND6?query=ukraine&issuepage=5>.
95. „Ukrainischer Demonstrationszug in Chicago“. *Hamburger Tageblatt*, 18. Dezember 1933, S. 2. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper/item/MB3V2RBE4U4VYFQ3SD36UMQPJ573CP4J?query=ukraine&issuepage=2>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Боряк, Г. В., та Г. В. Папакін. «Голодомор в Україні 1932–1933: реєстр архівних документів, опублікованих у 1990–2007 рр.» У *Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008.
2. Боряк, Т. *Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень*. Відп. ред. О. Даниленко. Київ: ТОВ "Юрка Любченка", 2024.
3. Бочковський, Ольгерд-Іполит. «Голод на Україні.» *Тризуб* (Париж), № 31–32 (1933–1934). Републіковано: Holodomor Research and Education Consortium. <https://holodomor.ca/wp-content/uploads/2022/05/Bochkovsky-Article.pdf>.
4. Гетьманчук, Микола. «Ставлення громадськості Західної України до Голодомору 1932–1933 рр. в Українській СРР у контексті радянсько-польських відносин.» *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, № 493 (2007).
5. Горох, М. В. «Чернігівщина років Голодомору (1932–1933) на сторінках часопису "Вісті ВУЦВК": від пошуку "класово-ворожого" елементу до розвитку промисловості, торгівлі, освіти.» *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*, вип. 18 (Ніжин, 2025): 191–199.
6. Горох, М. В. «Чернігівщина років Голодомору (1932–1933) на сторінках часопису "Вісті ВУЦВК": вирощування технічних і кормових культур, тваринництво.» *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*, вип. 17 (Ніжин, 2024): 177–185.
7. Гриневич, Л. В. *Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933*. Київ: Критика, 2008–2016.
8. Епплбом, Енн. *Червоний голод. Війна Сталіна проти України*. Київ: HREC PRESS, 2018.
9. Ковальчук, Олена. «Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки: інформативні аспекти.» *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, вип. 15 (2009): 386–387.
10. Козицький, Андрій. *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ столітті (причини, особливості, наслідки)*. Львів: Літопис, 2012.
11. Козицький, Андрій. *Велика брехня: методи, наративи та динаміка заперечення Голодомору*. Львів: Апріорі, 2024.
12. Конквест, Роберт. *Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор*. Київ: Либідь, 1993. <http://resource.history.org.ua/item/0007488>.
13. Костів, Михайло. «Місцева преса як джерело дослідження Голодомору на Чернігівщині.» У *Винищення голодом. Пам'ять нації: збірник наукових статей та доповідей учасників круглого столу до 85-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні*, вип. II. Київ, 2020.

14. Костів, Михайло. «Ніжинська газета "Нове Село" як інструмент приховування правди про Голодомор-геноцид.» У *Проблеми регіональної історії України: збірник матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (24 травня 2019 р.)*. Житомир, 2019.
15. Кость, Степан. «Голодомор у відображенні західноукраїнської преси початку 30-х років.» *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, вип. 33 (2012): 124–133. <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/4299/4334>.
16. Кугутяк, Микола. *Голодомор 1933-го і Західна Україна (трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років)*. Івано-Франківськ, 1994.
17. Кульчицький, Станіслав. *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид*. Київ: Наш час, 2008.
18. Кульчицький, Станіслав. *Чому він нас знищував? Сталін і український голодомор*. Київ: Україна, 2007.
19. Куснеж, Роберт. «Львівська українська преса про Голодомор в УСРР.» *Український історичний журнал*, № 3 (2006): 199–209. <http://history.org.ua/JournALL/journal/2006/3/16.pdf>.
20. Любченко, П. П. *Огонь по националистической контрреволюции и по национал-уклонистам: Речь на объединенном пленуме ЦК и ЦКК КП(б)У 22 ноября 1933 г.* Харьков: Партиздат ЦК КП(б)У, 1933. <http://resource.history.org.ua/item/0015390>.
21. Марочко, Василь, та Ольга Мовчан. *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: хроніка*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008.
22. Махорін, Геннадій. *Форми опору українського селянства у часи Голодомору 1932–1933 рр.* Житомир: Видавець ФОП Євенок О. О., 2017.
23. Мейс, Джеймс. «Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.)» *Український історичний журнал*, № 1 (1995): 45.
24. Нагорняк, Оксана. «Постріл на захист мільйонів.» *Національна та історична пам'ять*, вип. 5 (2012): 110–112.
25. Папуга, Ярослав. «Ставлення Заходу до Голодомору 1932–1933 років (за матеріалами львівської преси).» *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, вип. 3–4 (2010–2011): 71–86. https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/ukr-pol_3-4/007-papuga.pdf.
26. Папуга, Ярослав. *Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: морально-політична і матеріальна допомога постраждалим*. Львів: Астролябія, 2008.
27. Пиріг, Руслан, упоряд. *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні: документи і матеріали*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007.
28. Соловей, Дмитро Ф. *Сказати правду: три праці про Голодомор 1932–1933 років*. За редакцією Юрія Шаповала та Олександра Юренка. Київ–Полтава: Інститут історії України НАН України, 2005. <http://resource.history.org.ua/item/0017899>.

29. Ammende, Ewald. *Human Life in Russia*. Cleveland: John T. Zubal, 1984.
30. Andriewsky, Olga. "Towards a Decentred History: The Study of the Holodomor and Ukrainian Historiography." *East/West: Journal of Ukrainian Studies* 2, no. 1 (2015): 17–52.
31. Bateson, Gregory. "A Theory of Play and Fantasy." *Psychiatric Research Reports* 2 (1955): 39–51. Reprinted in Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind*, 177–193. Chicago: University of Chicago Press, 2000.
32. Beach, Brian, and W. Walker Hanlon. "Historical Newspaper Data: A Researcher's Guide and Toolkit." NBER Working Paper 30135. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, June 2022. <http://www.nber.org/papers/w30135>.
33. Bingham, Adrian. "The Digitization of Newspaper Archives: Opportunities and Challenges for Historians." *Twentieth Century British History* 21, no. 2 (2010): 225–231.
34. Boriak, Hennadii. "Holodomor Archives and Sources: The State of the Art." *The Harriman Review* 16, no. 2 (November 2008): 27–31. <https://doi.org/10.7916/D8-5TZ8-A533>.
35. Bracher, Karl Dietrich, Wolfgang Sauer, und Gerhard Schulz. *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34*. Köln: Westdeutscher Verlag, 1960.
36. Bruski, Jan Jacek, red. *Holodomor 1932–1933: Wielki głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2009.
37. Carynnyk, Marco. "Making the News Fit to Print: Walter Duranty, the *New York Times*, and the Ukrainian Famine of 1933." In *The Famine in Ukraine, 1932–1933*, edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko, 67–96. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16737/file.pdf>.
38. Carynnyk, Marco. "The Famine the 'Times' Couldn't Find." *Commentary*, November 1, 1983. <https://www.commentary.org/articles/marco-carynnyk/the-famine-the-times-couldnt-find/>.
39. Cherfas, Teresa. "Reporting Stalin's Famine: Jones and Muggeridge: A Case Study in Forgetting and Rediscovery." *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 14, no. 4 (2013): 775–804. <https://doi.org/10.1353/kri.2013.0062>.
40. Cipko, Serge. *Starving Ukraine: The Holodomor and Canada's Response*. Regina: University of Regina Press, 2017.
41. Cipko, Serge. "The Holodomor and Canada's Response: Archival Findings." *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 176–203. <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.30-31.176>.
42. Colley, Philip. "My Great-Uncle's Legacy Must Be Preserved, but Not at the Expense of the Truth." Gareth Jones Society, August 12, 2023. https://www.garethjonesociety.org/files/ugd/ec6902_5fdee9e3c3534a92802a793767f6f83b.pdf.

43. Commission on the Ukraine Famine. *Investigation of the Ukrainian Famine, 1932–1933: Report to Congress*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1988.
44. Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press, 1986.
45. Czech, Mirosław, and Ola Hnatiuk. "Reactions to the 1932–33 Holodomor by Ukrainians in Interwar Europe: New Discoveries and Sources." *Ukraina Moderna*, no. 30 (2021). https://uamoderna.com/images/PDF/UM30/UM30_Czech_Hnatiuk.pdf.
46. Dalrymple, Dana G. "The Soviet Famine of 1932–1934." *Soviet Studies* 15, no. 3 (January 1964): 250–284.
47. Davies, R. W., and Stephen G. Wheatcroft. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.
48. De Vreese, Claes H. "News Framing: Theory and Typology." *Information Design Journal + Document Design* 13, no. 1 (2005): 51–62. <https://doi.org/10.1075/idjdd.13.1.06vre>.
49. Deutsche Digitale Bibliothek. "Deutsches Zeitungsportal." Zugriff am 16. März 2026. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/newspaper>.
50. Deutsches Institut für Zeitungskunde, Hrsg. *Handbuch der deutschen Tagespresse*. 4. Aufl. Berlin: Carl Duncker Verlag, 1932.
51. Dmytrychyn, Iryna. "The Voyage Enchanté of Edouard Herriot in Ukraine." *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 216–236. <https://doi.org/10.3138/ukrainamoderna.30-31.216>.
52. Ehrt, Adolf. *Brüder in Not: Dokumente der Hungersnot unter den deutschen Volksgenossen in Rußland*. 1. Aufl. Berlin: Zentralverband Berlin, 1933.
53. Ellul, Jacques. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. Translated by Konrad Kellen and Jean Lerner. New York: Vintage Books, 1973. Originally published as *Propagandes* (Paris: Armand Colin, 1962).
54. Entman, Robert M. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>.
55. Entman, Robert M. *Scandal and Silence: Media Responses to Presidential Misconduct*. Cambridge: Polity Press, 2012.
56. Fonzi, Paolo. "'No German Must Starve': The Germans and the Soviet Famines of 1931–1933." *Harvard Ukrainian Studies* 38, no. 1–2 (2021): 19–20.
57. Fonzi, Paolo. "'Trial of Strength against the Restive Peasantry': What the Germans Knew about the Great Famine in the USSR and How They Perceived It." *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 192–215. <https://doi.org/10.3138/ukrainamoderna.30-31.192>.
58. Fulda, Bernhard. *Press and Politics in the Weimar Republic*. Oxford: Oxford University Press, 2009. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547784.001.0001>.
59. Führer, Karl Christian. "Politische Kultur und Journalismus: Tageszeitungen als politische Akteure in der Krise der Weimarer Republik 1929–1933." *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte* 10 (2008): 26–51. <https://www.jstor.org/stable/20852586>.

60. Führer, Karl Christian. "Umbruch und Kontinuität auf dem Hamburger Zeitungsmarkt nach 1933." *Repositoryum Medienkulturforschung*, Nr. 2 (2013). Berlin: AVINUS.
61. Gamache, Ray. "Breaking Eggs for a Holodomor: Walter Duranty, the *New York Times*, and the Denigration of Gareth Jones." *Journalism History* 39, no. 4 (2014): 208–218. <https://doi.org/10.1080/00947679.2014.12062918>.
62. Gamache, Ray. "Contextualizing FDR's Campaign to Recognize the Soviet Union, 1932–1933: Propaganda, Famine Denial, and Ukrainian Resistance." *Harvard Ukrainian Studies* 37, no. 3–4 (2020): 287–321. <https://husj.harvard.edu/articles/contextualizing-fdrs-campaign-to-recognize-the-soviet-union-1932-1933>.
63. Gamache, Ray. *Gareth Jones: Eyewitness to the Holodomor*. Cardiff: Welsh Academic Press, 2016.
64. Gamache, Ray. "Tell Them We Are Starving: An Introduction to the 1933 Gareth Jones Soviet Diaries." In *Tell Them We Are Starving*. Kingston, ON: Kashtan Press, 2023.
65. Gamson, William A., and Andre Modigliani. "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach." *American Journal of Sociology* 95, no. 1 (1989): 1–37. <https://doi.org/10.1086/229213>.
66. Gerbner, George. "Violence in Television Drama: Trends and Symbolic Functions." In *Television and Social Behavior*, vol. 1, *Content and Control*, edited by George A. Comstock and Eli A. Rubinstein. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1972.
67. Gitlin, Todd. *The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkeley: University of California Press, 1980.
68. Goffman, Erving. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974.
69. Graziosi, Andrea. "The Soviet 1931–1933 Famines and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible, and What Would Its Consequences Be?" *Harvard Ukrainian Studies* 27, nos. 1–4 (2004–2005): 97–115. <https://www.husj.harvard.edu/articles/the-soviet-19311933-famines-and-the-ukrainian-holodomor-is-a-new-interpretation-possible-and-what-would-its-consequences-be>.
70. Hallin, Daniel C., and Paolo Mancini. *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
71. Hausmann, Guido. "Verweigerter Verflechtung: Die ukrainische Hungersnot 1932/33 in der deutschsprachigen Historiographie." In *Hungersnöte in Russland und in der Sowjetunion 1891–1947: Regionale Ausprägung und internationale Wahrnehmung*, hrsg. von Alfred Eisfeld, Guido Hausmann und Dietmar Neutatz, 269–286. Essen: Klartext, 2017.
72. Hausmann, Guido, und Tanja Penter. "Instrumentalisiert, verdrängt, ignoriert: Der Holodomor im Bewusstsein der Deutschen." *Osteuropa* 70, Nr. 3–4 (2020): 193–214. <https://doi.org/10.35998/oe-2020-0025>.

73. Jockheck, Lars. "Presse als Mittel nationalsozialistischer Propaganda." In *Propaganda im Generalgouvernement: Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939–1945*. Berlin: Duncker & Humblot; Osnabrück: fibre Verlag, 2006. <https://www.jstor.org/stable/jj.31732194.5>.
74. Jugow, Aaron. *Die Volkswirtschaft der Sowjetunion und ihre Probleme*. Dresden: Kaden, 1929.
75. Kampffmeyer, Paul. *Der Sozialdemokratische Pressedienst (SPD): Eine Betrachtung über die Entwicklung, den Ausbau und die Aufgaben des Sozialdemokratischen Pressedienstes*. Berlin, 1929. Nachdruck: Bonn: FES Library, 2006. <https://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/bestand/03532.pdf>.
76. Kappeler, Andreas. "Das Echo des Holodomor: Die Hungersnot 1932/33 in der österreichischen Presse." *Osteuropa* 70, Nr. 12 (2020): 123–143. <https://doi.org/10.35998/oe-2020-0099>.
77. Komját, Irén. *Die Geschichte der Inprekorr: Zeitung der Kommunistischen Internationale (1921–1939)*. Frankfurt am Main: Verlag Marxistische Blätter, 1982.
78. Kostiuk, Hryhory. *Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–39)*. New York: Frederick A. Praeger, 1960.
79. 51. Kostiv, Mykhailo. "The Local Press of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the Early 1930s as a Source for Studying the History of the Holodomor." *Bulgarian Historical Review – Revue Bulgare d'Histoire*, no. 3–4 (2019).
80. 52. Kostiv, Mykhailo, and Olena Burul. "Holodomor: Reports about the Escape across the Soviet-Romanian Border in the German-Language Press of the Early 1930s." *Historijski pogledi* 7, no. 12 (2024): 188–209. <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2024.7.12.188>.
81. Koziura, Karolina. "Silenced Archive of the Holodomor: The Ukrainian Civil Committee for Saving Ukraine, Transnational Humanitarianism, and Networks of National Compassion." *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 10, no. 2 (2023): 83–113. <https://doi.org/10.18523/kmhj283186.2023-10-2.83-113>.
82. Kuśnierz, Robert. *Ukraina w latach kolektywizacji i Wielkiego Głodu (1929–1933)*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.
83. LaPorte, Norman. "Ernst Thälmann: The Making of a German Communist, 1886–1921." *Moving the Social* 51 (2014): 127–157. <https://doi.org/10.13154/mts.51.2014.127-157>.
84. Lee, Martin A. *The Beast Reawakens*. Boston: Little, Brown and Company, 1997.
85. Liebich, André. *From the Other Shore: Russian Social Democracy after 1921*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.
86. Luciuk, Lubomyr Y. *Not Worthy: Walter Duranty's Pulitzer Prize and the New York Times*. Kingston, ON: Kashtan Press, 2004.
87. Mace, James E. "The American Press and the Ukrainian Famine." In *Genocide Watch*, edited by Helen Fein, 113–134. New Haven: Yale University Press, 1992. https://holodomorct.org/wp-content/uploads/2018/09/mace.americanpress.fein_genocidewatch.pdf.

88. Mace, James E. "The Famine of 1933: A Survey of the Sources." In *The Famine in Ukraine, 1932–1933*, edited by Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko, 45–65. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1986. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16737/file.pdf>.
89. Martens, Holger. "Auf dem Weg in den Widerstand – Die 'Echo'-Versammlung der Hamburger SPD 1933." In *Hamburg und sein norddeutsches Umland: Aspekte des Wandels seit der Frühen Neuzeit. Festschrift für Franklin Kopitzsch*, hrsg. von Dirk Brietzke, Norbert Fischer und Arno Herzig, 354–376. Hamburg, 2007.
90. Matthes, Jörg. *Die Erfassung von Medien-Frames: Entwicklung und Validierung eines Verfahrens zur quantitativen Inhaltsanalyse*. Köln: Herbert von Halem Verlag, 2007.
91. Matthes, Jörg. *Framing*. Baden-Baden: Nomos, 2014.
92. Matthes, Jörg, und Matthias Kohring. "Die empirische Erfassung von Medien-Frames." *Medien- und Kommunikationswissenschaft* 52, Nr. 1 (2004): 56–75.
93. Matthes, Jörg, und Matthias Kohring. "Die Messung von Medien-Frames: Zur Entwicklung eines Verfahrens zur inhaltsanalytischen Erfassung von Medien-Frames." *Medien & Kommunikationswissenschaft* 52, Nr. 1 (2004): 58–60.
94. McCombs, Maxwell E., and Donald L. Shaw. "The Agenda-Setting Function of Mass Media." *Public Opinion Quarterly* 36, no. 2 (1972): 176–187. <https://doi.org/10.1086/267990>.
95. Miglioli, Guido. *Le Village soviétique*. Paris: Librairie du Travail, 1927.
96. Naimark, Norman M. *Stalin's Genocides*. Princeton: Princeton University Press, 2010.
97. Pan, Zhongdang, and Gerald M. Kosicki. "Framing Analysis: An Approach to News Discourse." *Political Communication* 10, no. 1 (1993): 55–75. <https://doi.org/10.1080/10584609.1993.9962963>.
98. Penter, Tanja, und Dmytro Tytarenko. "Der Holodomor, die NS-Propaganda in der Ukraine und ihr schwieriges Erbe." *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 69, Nr. 4 (2021): 613–645. <https://doi.org/10.1515/vfzg-2021-0036>.
99. Plokhyy, Serhii. "Mapping the Great Famine." MAPA: Digital Atlas of Ukraine, Harvard Ukrainian Research Institute. Accessed March 16, 2026. <https://www.gis.huri.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4941/files/mapa/files/mappinggreatukrainianfamine.pdf>.
100. Prown, Henry H. "'A More Roaring Holocaust': Holocaust, Holodomor, and Atrocity Propaganda in Soviet American Communist Media." *American Journalism* 42, no. 4 (2025): 375–390. <https://doi.org/10.1080/08821127.2025.2568720>.
101. Prown, Henry H. "'Every Rotten Slander': Holodomor Denial and the Origins of the American Popular Front." *Politics, Religion & Ideology* (2025): 1–19. Published online March 2, 2025. <https://doi.org/10.1080/21567689.2025.2470722>.

102. Prümer, Karina. "Eine schwierige Nachbarschaft: Deutsche und Polen nach dem Ersten Weltkrieg." In *Befohlene Freundschaft: Die deutsch-polnischen Kulturbeziehungen 1934–1939*, 48–53. Osnabrück: fibre Verlag, 2010.
103. Rudnytskyi, Omelian, Natalia Levchuk, Oleh Wolowyna, Pavlo Shevchuk, and Alla Kovbasiuk. "Demography of a Man-Made Human Catastrophe: The Case of Massive Famine in Ukraine 1932–1933." *Canadian Studies in Population* 42, nos. 1–2 (2015): 53–80.
104. Scheffer, Paul. *Sieben Jahre Sowjetunion*. Leipzig: Bibliographisches Institut AG, 1930.
105. Scheufele, Bertram. *Frames – Framing – Framing-Effekte: Theoretische und methodische Grundlegung des Framing-Ansatzes sowie empirische Befunde zur Nachrichtenproduktion*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2003. <https://doi.org/10.1007/978-3-322-86656-1>.
106. Schmidt, Uwe. *Hamburger Schulen im "Dritten Reich"*. Hrsg. von Rainer Hering. Beiträge zur Geschichte Hamburgs, Bd. 64. Hamburg: Hamburg University Press, 2010. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/27637/1002368.pdf>.
107. Segeberg, Harro, Ilona Scheidgen, und Felix Schröter, Hrsg. *NS-Medien in der Metropolregion Hamburg: Fallstudien zur Mediengeschichte des Dritten Reiches*. Hamburger Hefte zur Medienkultur. Hamburg: Institut für Medien und Kommunikation, Universität Hamburg, o. J. ISSN 1619-5442.
108. Semetko, Holli A., and Patti M. Valkenburg. "Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News." *Journal of Communication* 50, no. 2 (2000): 93–109. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2000.tb02843.x>.
109. Snyder, Timothy. *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010.
110. Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky. "Hamburger Zeitungen digital." Zugriff am 16. März 2026. <https://zeitungen.sub.uni-hamburg.de/>.
111. Taylor, Sally J. "A Blanket of Silence: The Response of the Western Press Corps in Moscow to the Ukraine Famine of 1932–33." *Inquiry* 10, no. 1 (1983): 17–24. <https://www.holodomorsurvivors.ca/Docs/Taylor,%20Susan%20J%20A%20Blanket%20of%20Silence.pdf>.
112. Taylor, Sally J. *Stalin's Apologist: Walter Duranty, the New York Times's Man in Moscow*. New York: Oxford University Press, 1990.
113. The Great Soviet Encyclopedia, 3rd ed. S.v. "Miglioli, Guido." Accessed April 22, 2026. <https://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Miglioli%2c+Guido>.
114. Thévenin, Étienne. "France, Germany and Austria Facing the Famine of 1932–1933 in Ukraine." Paper presented at the James Mace Memorial Panel, IAUS Congress, Donetsk, Ukraine, June 29, 2005. <https://www.garethjones.org/ukraine2005/Etienne%20Thevein%20%20English%20translation.pdf>.

115. Tuchman, Gaye. "Introduction: The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media." In *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, edited by Gaye Tuchman, Arlene Kaplan Daniels, and James Benét. New York: Oxford University Press, 1978.

116. United Ukrainian Organizations of the United States. *Famine in Ukraine*. New York: United Ukrainian Organizations of the United States, 1934. <http://resource.history.org.ua/item/0014226>.

117. Unser, Jutta. "'Osteuropa': Biographie einer Zeitschrift." *Osteuropa* 25, Nr. 8/9 (August–September 1975): 555–602. <https://www.jstor.org/stable/44907331>.

118. "Valerian Valerianovich Obolenskii (Osinskii, Borodaevskii)." School Perspektiva. Accessed April 2026. <https://schoolperspektiva.ru/en/ostrovskijj-a-n-/valerian-valerianovich-obolenskii-osinskii-borodaevskii/>.

119. Wysocki, Roman. "The Holodomor and the Informational Work of the Ukrainian Bureau in London during 1932–34." *Ukraina Moderna*, no. 30–31 (2021): 252–275. <https://doi.org/10.30970/uam.2021.30.1289>.

ДОДАТОК А

Зведена аналітична таблиця матеріалів в гамбурзькій пресі, що виходили 1.01.1932-31.12.1933,
та фреймів, що були використані

Політичне спрямування видання	Назва видання	Назва статті	Дата виходу	Сторінка	Обсяг, слів	Фреймінгові інструменти*	Первинний фрейм	Вторинний фрейм
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Зернова битва в Радянському Союзі	12.01.32	2	211	7	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	550 нових підприємств харчової промисловості	09.02.32	2	226	7, 9	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Дитяча смертність у Карпатській Україні	26.02.32	5	53	8	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Підбурювачі війни проти Радянського Союзу вдаються до найдурнішої брехні	05.03.32	2	336	8, 9	Заперечення	-
Соці.-дем.	Hamburger Echo	Вбивство біженців на льоду Дністра	09.03.32	3	219	2, 5, 9	Антикомуніст ичний	-
Соці.-дем.	Bergerdorf- Sander- Volksblatt	Жахливе видовище на Дністрі	09.03.32	2	200	2, 9	Антикомуніст ичний	-
Соці.-дем.	Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung	Мир — це вулиця	09.03.32	2	217	2, 5, 9	Емоційно- співчутливий	Антикомуністич ний
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Українці в європейській політиці	11.03.32	3	489	2, 9	Емоційно- співчутливий	-
Ліб.-нейтр.	Bergerdorfer Zeitung	Криваві інциденти в Україні	23.03.32	2	68	2	Нейтрально- оповідальний	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Широкі військові плани від Берліна до Далекого Сходу	01.04.32	1, 2	1027	8, 10	Заперечення	Загроза нападу на СРСР
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Війна на Сході — сигнал загрози нападу на Радянський Союз	06.04.32	7	431	10	Не визначено	Загроза нападу на СРСР
Соці.-дем.	Bergerdorf- Sander- Volksblatt	Брехливий заклик КПН: Злидні в Радянському Союзі	09.04.32	1	249	4, 5, 9, 10	Антикомуніст ичний	Емоційно- співчутливий
Соці.-дем.	Volksblatt für Harburg, Wilhelmsburg und Umgebung	До нас! Геть із КПН!	09.04.32	2	232	4, 5, 9, 10	Антикомуніст ичний	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	1 Травня 1932: Дніпрогес працює!	30.04.32	6	2033	7, 9, 10	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Новий підйом революційного руху в Польщі	20.07.32	5	883	8	Заперечення	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Незадовільний хід державних поставок зерна в Росії	03.08.32	7	134	1	Нейтрально- оповідальний	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Зростання лише там, де правлять комуністи	15.08.32	2	309	7, 9	Заперечення	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Російські колгоспи чинять опір	17.08.32	7	55	2	Нейтрально- оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Повільний збір урожаю в Росії	29.08.32	3	82	1	Нейтрально- оповідальний	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Хороший урожай у Радянському Союзі	10.09.32	2	1023	6, 7, 8, 9	Заперечення	-
Ком.	Norddeutsche Zeitung	Хороший урожай у Радянському Союзі	10.09.32	2	1023	6, 7, 8, 9	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Добрі результати урожайної кампанії в Радянському Союзі	17.09.32	4	91	7	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Відкриття	13.10.32	5	131	7, 9	Заперечення	-
Ком.	Norddeutsche Zeitung	Відкриття	13.10.32	3	131	7, 9	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Нове обличчя країни	22.10.32	10	811	7, 9	Заперечення	-
Ком.	Norddeutsche Zeitung	Нове обличчя країни	22.10.32	4	811	7, 9	Заперечення	-
Нац.-соц.	Harburger Anzeigen und Nachrichten	«Москва без масок» – націонал- соціалістичні мітинги	28.10.32	2	622	4, 5, 9	Емоційно- співчутливий	-

Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Замало картоплі в Росії	01.11.32	2	149	1	Нейтрально-оповідальний	-
Соці.-дем.	Hamburger Echo	15 років радянської держави	03.11.32	9	946	1, 2, 5, 10	Антикомуністичний	-
Ком.	Norddeutsche Zeitung	Перемога соціалізму на селі	05.11.32	5	1078	4, 7, 9, 10	Заперечення	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	План по збору зерна виконано лише на 50 відсотків	11.11.32	5	142	1, 2	Нейтрально-оповідальний	-
Соці.-дем.	Hamburger Echo	Аграрна криза	22.12.32	2	389	1, 2, 10	Антикомуністичний	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Промова товариша Сталіна в висвітленні буржуазної преси	12.01.33	2	822	7, 9	Заперечення	-
Ком.	Norddeutsche Zeitung	Промова товариша Сталіна в висвітленні буржуазної преси	12.01.33	2	822	7, 9	Заперечення	-
Ком.	Hamburger Volkszeitung	Товариш Сталін про роботу на селі	19.01.33	3	4051	7, 9, 10	Заперечення	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Чи Польща, чи Росія — новини завжди однакові: „Українців заарештовано!“	30.01.33	2	71	2, 5, 9	Антикомуністичний	Нейтрально-оповідальний
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Москва приборкує Україну	07.02.33	7	156	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Так пишуть російські газети:...в Росії панує неприкритий голод	02.03.33	5	247	5, 9, 10	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Зовнішня політика під воєнним станом	22.03.33	6	934	1, 2, 9, 10	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Небезпека голоду в Радянській Росії?	30.03.33	3	144	1, 4, 9	Емоційно-співчутливий	-
Ліб.-нейтр.	Billstedter Zeitung	Небезпека голоду в Радянській Росії?	30.03.33	3	144	1, 4, 9	Емоційно-співчутливий	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Росія голодує	06.04.33	1, 2	933	1, 2, 4, 9	Емоційно-співчутливий	Нейтрально-оповідальний
Ліб.-нейтр.	Billstedter Zeitung	Росія голодує	18.04.33	3, 4	933	1, 2, 4, 9	Емоційно-співчутливий	Нейтрально-оповідальний
Ліб.-нейтр.	Billstedter Zeitung	З Росії надходять жакливі новини	04.07.33	4	449	1, 2, 4, 5, 9, 10	Антикомуністичний	Емоційно-співчутливий
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Повернення з краю жакіть	08.07.33	6	361	3, 4, 5, 9	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Повернення з країни жаху	08.07.33	5	364	3, 4, 5, 9	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Самогубство Скрипника	09.07.33	3	161	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Інформація від російських німців у Шнайдемюлі	09.07.33	7	364	3, 4, 5, 9	Антикомуністичний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Самогубство в Москві	09.07.33	2	161	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Чи повернеться Троцький до Росії?	07.08.33	1	118	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Сталін підключає армію – Чи повернеться Троцький до Радянського Союзу?	07.08.33	2	119	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Чи повертається Троцький?	07.08.33	2	120	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Економічна скрута в Росії	11.08.33	2	137	1, 2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Голодуючі райони в Росії закриті	11.08.33	1	783	1, 2	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Щоденна хроніка	11.08.33	1	24	1, 2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Billstedter Zeitung	Як виглядає ситуація в Росії?	12.08.33	2	137	1, 2, 9	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Ерріо версія «Потьомкін»	12.08.33	2	1087	9	Не визначено	Загроза нападу на Німеччину
Ліб.-нейтр.	Wilhelmsburger Zeitung	Короткий щоденний огляд	12.08.33	1	24	1, 2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Заколот в Україні	14.08.33	3	77	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Сильні заворушення в Росії	14.08.33	1	146	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	«Троцкизм і державна зрада» в Україні	15.08.33	2	337	2	Нейтрально-оповідальний	-

Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Що відбувається в Україні?	15.08.33	2	262	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Допоможіть — народ помирає з голоду!	20.08.33	1	556	2, 3, 9, 10	Емоційно-співчутливий	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Світ більше не може мовчати	20.08.33	1	419	2, 3, 9, 10	Емоційно-співчутливий	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Заклик Кардинала-архієпископа Відня, д-ра Теодора Інніцера	22.08.33	2	334	2, 3, 9, 10	Емоційно-співчутливий	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	«Брати у біді»	24.08.33	1	526	3, 4, 9	Емоційно-співчутливий	-
Нац.-соц.	Harburger Anzeigen und Nachrichten	Голод у Росії	24.08.33	8	244	3	Антикомуністичний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	20 мільйонів голодують!	24.08.33	2	525	3, 4, 9, 10	Емоційно-співчутливий	-
Нац.-соц.	Harburger Anzeigen und Nachrichten	Російський голод	24.08.33	1	500	3, 4, 5, 9	Антикомуністичний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Російські труднощі	25.08.33	1, 2	1259	1, 2, 5, 9, 10	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Billstedter Zeitung	Останні новини	29.08.33	3	89	1, 2, 4, 9	Емоційно-співчутливий	Антикомуністичний
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Безглузді комбінації	06.09.33	7	145	2	Не визначено	Німеччина не втручається
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Безглузді комбінації	06.09.33	2	140	2	Не визначено	Німеччина не втручається
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Безглузді твердження про зв'язки з Берліном	06.09.33	2	145	2	Не визначено	Німеччина не втручається
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Європейські розмови про розбросання	09.09.33	1, 2	951	0	Не визначено	Німеччина не втручається
Ліб.-нейтр.	Billstedter Zeitung	Зброя проти голоду	12.09.33	3	196	2	Нейтрально-оповідальний	Антикомуністичний
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Мільйони людей помирають від голоду	17.09.33	2	364	2, 3, 9	Емоційно-співчутливий	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Тяжкі обвинувачення	17.09.33	2	194	3, 9	Емоційно-співчутливий	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Країна голодує – хліб гниє	22.09.33	1	470	1, 2, 5, 10	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	«Легка кавалерія» росіян	29.09.33	8	291	1	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Оцінки світового врожаю пшениці	06.10.33	3	445	1	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Оцінки світового врожаю пшениці	06.10.33	7	400	1	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Harburger Anzeigen und Nachrichten	6 мільйонів людей у Росії загинули від голоду	17.10.33	12	34	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Bergedorfer Zeitung	Шість мільйонів українців померли від голоду?	20.10.33	1	141	2, 5, 9	Антикомуністичний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburger Fremdenblatt	Шість мільйонів людей в Україні померли від голоду	20.10.33	1	127	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Українського вбивцю засуджено	31.10.33	3	207	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Hamburgischer Correspondent	Українська антирадянська демонстрація в Нью-Йорку	04.12.33	4	56	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Боротьба проти націоналізму в Радянській Україні	05.12.33	8	321	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Що відбувається в Радянській Україні?	11.12.33	5	899	2	Нейтрально-оповідальний	-
Нац.-соц.	Hamburger Tageblatt	Українська демонстрація в Чикаго	18.12.33	2	86	2	Нейтрально-оповідальний	-
Ліб.-нейтр.	Wilhelmsburger Zeitung	Короткі політичні новини	19.12.33	2	23	2	Нейтрально-оповідальний	-

*Перелік фреймінгових інструментів: 1. Економічна статистика, 2. Повідомлення про політичні переслідування та придушення селянських повстань, 3. Заклики до допомоги та міжнародного втручання, 4. Особисті історії, цитати з листів, 5. Застереження щодо комунізму, 6. Пряме заперечення, 7. Звітування про «успіхи» РСРР, 8. Привласнення голодного дискурсу, 9. Емоційна лексика, 10. Емоційна пунктуація.